

T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

**İBN KAYYIM EL- CEVZİYYE’NİN İ’LÂMÜ’L-
MUVAKKÎN ESERİNDE HİYEL KAVRAMI**

Cebrail YAVUZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KAHRAMANMARAŞ
HAZİRAN-2019

T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

İBN KAYYIM EL-CEVZİYYE’NİN İ’LÂMÜ’L- MUVAKKİN ESERİNDE HİYEL KAVRAMI

Cebrail YAVUZ

DANIŞMAN : Dr. Öğr. Üyesi Alpaslan ALKIŞ
JÜRİ : Prof. Dr. Nasi ASLAN
JÜRİ : Dr. Öğr. Üyesi Alimcan BUĞDA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KAHRAMANMARAŞ
HAZİRAN - 2019

T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

**İBN KAYYİM EL-CEVZİYYE’NİN İ‘LÂMÜ’L-MUVAKKÎN ESERİNDE
HİYEL KAVRAMI**

Cebrail YAVUZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Kod No :

**Bu Tez 14/06/2019 Tarihinde Aşağıdaki Jüri Üyeleri Tarafından Oy Birliği / Oy
Çokluğu ile Kabul Edilmiştir.**

Dr. Öğr. Üyesi Alpaslan ALKIŞ

Prof. Dr. Nasi ASLAN

**Dr. Öğr. Üyesi Alimcan
BUĞDA**

BAŞKAN

ÜYE

ÜYE

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Ahmet EYİCİL

Enstitü Müdürü

Not: Bu tez ve projede kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**İBN KAYYIM EL-CEVZİYYE’NİN İ’LÂMÜ’L-MUVAKKÎN ESERİNDE
HİYEL KAVRAMI**

Cebrail YAVUZ

DANIŞMAN : Dr. Öğr. Üyesi Alpaslan ALKIŞ

Yıl : 2019, Sayfa: 71+VI=77

Jüri : Dr. Öğr. Üyesi Alpaslan ALKIŞ (Başkan)

: Dr. Öğr. Üyesi Alimcan BUĞDA(Üye)

: Prof. Dr. Nasi ASLAN (Üye)

Hiyel, vasaklanmış bir sonucu elde etmek maksadıyla şekil itibarıyla hukuka uygun bir işlemi vasıta kılarak yapılan muamele anlamında olan bir fıkıh terimidir. Hiyel kavramı yerine çıkış ve kurtuluş yolları anlamına gelen meharic kavramı da kullanılmıştır. Literatürde dört tasarruf türü hiyel kapsamı içinde mütalaa edilmiştir. Birincisi, nikâh, alısveris ve ruhsatlar gibi mesrû vasıtaları kullanarak mesrû sonuçlara ulaşmak. İkincisi, namaz kılmamak için içki içip namaz vaktinde sarhoş bulunmak gibi gayri mesrû vasıtalarla gayri mesrû sonuçlara ulaşmak. Üçüncüsü, baskasının bıcağını calmak veya gasbetmek suretiyle kendi hayvanını kesmek gibi gayri mesrû vasıtalarla mesrû sonuçlara ulaşmak. Dördüncüsü ise bey’u’l-îne ve hülle gibi mesrû vasıtaları kullanarak gayri mesrû sonuçlara ulaşmaktır. Bahsi geçen bu muamelelerden birincisinin caiz olduğu; ikinci ve üçüncüsünün ise caiz olmadığı hususunda İslam hukukcuları tarafından ittifak edilmisken dördüncüsü hakkında ise ihtilaf edilmiş ve farklı görüşler ileri sürülmüştür. Hiyelin bütünüyle câiz olmadığını ileri sürenler, cumartesi günündeki avlanma vasağını ihlâl edip taşkınlık göstermeleri sebebiyle Yahudilerin maymuna cevrildiğini anlatan ayetleri delil getirmişlerdir. Başta Hanefî âlimler olmak üzere hiyeli caiz görenler ise bütün hîle cesitlerini caiz görmemiş, alısveris, nikâh, talâk ve ruhsatlar gibi mesrû vollarla mesrû neticelere ve helâl olana ulaştırmanın yanı sıra günaha düşmekten kurtaran hîlelerin câiz olduğunu; bir hakkı veya ser’î bir hükmü iptal eden hîlelerin ise câiz olmadığını belirtmişlerdir. İslam hukuk literatüründe genellikle, abdest, namaz, oruç, zekât talak, nikâh, yemin, alım satım, kira ve cezalar konularında örnekler verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: İbn Kayyim, İ’lâmü’l-Muvakkî’in, Hîle, Hiyel, Mahrec, Meharic, Çare, Çıkış Yolu, Kurtuluş Yolu.

DEPARTMENT OF BASIC ISLAMIC STUDIES
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM UNIVERSITY

ABSTRACT
MASTER THESIS

THE CONCEPT OF HİAL İN THE İLAMUL MUVAKKİN
OF İBN QAYYİMİN AL CEVZİYYE

Cebrail YAVUZ

Supervisor : Assist. Prof. Dr. Alpaslan ALKIŞ
Year : 2019, Pages: 71+VI=77
Jury : Assist. Prof. Dr. Alpaslan ALKIŞ (Chairperson)
: Assist. Prof. Dr. Alimcan BUĞDA (Member)
: Prof. Dr. Nasi ASLAN (Member)

Hiyel, banned by means of legal process is treated in order to achieve a result which is a term of jurisprudence means. The Meharic concept, which means the way out and salvation, was also used instead of the concept of Hiyel. In the literature, four types of savings were studied within the scope of Hiyel. First, to achieve legitimate results using legitimate means, such as marriage, shopping and licensing. Secondly, to achieve illegitimate results by means of illegitimate means such as drinking and getting drunk at the time of the prayer in order not to perform the prayers. Third, to achieve legitimate results through illegitimate means, such as stealing someone else's knife or cutting off their own animal by extortion. The fourth is to reach illegitimate results by using legitimate means such as Bey'u'l-ine and Hülle. It was agreed by Islamic jurists that the first of these acts was permissible and that the second and third were not permissible, while the fourth was disputed and different views were suggested. Those who claim that the Hiyel is not entirely permissible have brought evidence to the verses of the Jews that they were turned into monkeys because they violated the hunting ban on Saturday and showed outrage. Hanafi scholars and who accept Hiyel, all kinds of cheating did not accept the permissible. They have accepted that it is permissible for cheating to save them from sin as well as to bring them to lawful ends through legitimate means such as shopping, weddings, Talaq and licenses also they have stated that the tricks that cancel a right or a provision are not permissible. In the Islamic legal literature, there are examples of ablution, prayer, fasting, zakat, talaq, marriage, vows, buying, selling, rent and punishments.

Key Words: Ibn Qayyim, I'lâmu'l-Muvakki'in, Trick, Hiyel, Mahrec, Meharic, Remedy, Way Out, Way Of Salvation

ÖN SÖZ

Hiyel, tarihi süreçte başta hukukçular olmak üzere birçok araştırmacının ilgisini çeken kavramlardan birisidir. Bu kavram aynı zamanda oryantalistlerin de yakından ilgilendiği fikhî konuların başında gelmektedir. Bazı oryantalistler, olumsuz anlam yüklenen hiyeli, İslam'ı ve Müslümanları eleştirecek konulardan birisi olarak irdelemişlerdir. Bununla beraber hiyel, Hanefiler dışındaki mezhep mensubu âlimlerden bir kısmının da özellikle Ebû Hanîfe'yi tenkit ettikleri konulardan birisi olmuştur. Oryantalist Joseph Schacht (ö. 1969) Hassâf'ın (ö. 261/874) *Kitâbü'l-Hiyel'i* üzerine yapmış olduğu doktora tezinden sonra, **hiyel** konusunu Arapça, İngilizce, Fransızca ve Almanca dillerinde yazdığı müstakil makalelerde işlemiş ve sürekli gündemde tutmuştur.

Hiyel meselesinde hakkında en fazla söz edilen kişi Ebû Hanîfe'dir. Hatta “Hiçbir güçlük yoktur ki Ebû Hanîfe ona bir çıkış yolu bulmasın” şeklindeki meşhur sözde, Ebu Hanife eleştirilerin ana hedefi olarak gösterilmektedir. Hiyel meselesinde Ebû Hanîfe'ye yönelik ithamların temelinde asılsız denilebilecek bir takım sebepler yatmaktadır. Bunların kavram kargaşası, mezhep taassubu, Hanefî kaynaklarına ulaşamama, müctehid imamlar döneminden sonra bu mezhebe mensup bazı kimselerin çeşitli hîleli yollara başvurmak suretiyle şer'î hükümleri düşürme çabalarının mezhebe mal edilmesi, Ebû Hanîfe'nin bazı ictihatlarının bağlamından koparılıp sun'î bir ortam oluşturularak hîleye alet edilmesi, Ebû Hanîfe'nin hayatının anlatıldığı menâkıb kitaplarda onun ince anlayış ve keskin kavrayışına işaret için bulduğu bazı meşru çözümlerin zikredilip bununla her türlü hîleyi caiz gördüğünün zannedilmesi gibi sebepler olduğu nakledilmektedir.

Hîyel bazen hukukun yasaklamış olduğu bir sonuca caiz olan başka bir hukuki işlemle ulaşmak şeklinde olurken bazen de yasaklanmış hukuki bir sonucun caiz olmayan başka bir hukuki işlem ile elde edilmesini sağlamak şeklinde olmaktadır. Bu iki yöntemin pratik sonucu şudur: birinci çeşit hîyelde ulaşılmak istenen amaç, hukuk tarafından belli bir işlemle yasaklanmış olsa da başka bir yoldan geçerli hale getirilmektedir. İkincisinde ise ulaşılmak istenen amaç, hukuki açıdan hiçbir şekilde geçerli değildir.

Bu çalışmamızda hiyel kavramı, çeşitleri ve kısımları ile incelenmiştir. Bununla beraber mezheplerin hiyel yaklaşımlarına değinilmiştir. Ayrıca hiyeli kabul eden ve etmeyenlerin delillerine de yer verilmiştir. Fakat bu konular bağımsız bir şekilde derlenmiş olmayıp İbn Kayyım'ın İ'lamü'l-Müvakkîin isimli eseri bağlamında mezheplerle mukayeseli olarak incelenmiştir.

Tezimizin bu hale gelmesinde emeği geçenlere, çalışmayı yaptığım süre içerisinde ilgisizliğime tahammül eden aileme, , hocalarıma ve özellikle yardımlarını esirgemeyen, danışman hocam Dr. Öğretim Üyesi Alpaslan ALKIŞ hocama ve emeği geçen diğer hocalarıma şükranlarımı sunmayı bir borç bilirim.

Cebrail YAVUZ

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT.....	II
ÖN SÖZ	III
İÇİNDEKİLER	IV
KISALTMALAR.....	VI
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Araştırmanın Konusu	2
1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi	2
1.3. Araştırmanın Yöntemi.....	2
2. KONU İLE İLGİLİ ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR	3
3. İBN KAYYİM EL-CEVZİYYE’NİN HAYATI, YETİŞTİĞİ ORTAM VE İLMİ KİŞİLİĞİ.....	4
3.1. Hayatı	4
3.2. Yetiştigi Ortam.....	4
3.2.1. Siyasi Durum	4
3.2.2. Sosyal Durum.....	5
3.2.3. İlmî Durum.....	6
3.3. Hocaları.....	6
3.4. Talebeleri	7
3.5. Eserleri	7
3.6. İ’lamu’l-Muvakkı’ın	8
4. HİYEL KAVRAMI, ÇEŞİTLERİ VE MEZHEPLERİN HİYEL KAVRAMINA YAKLAŞIMLARI.....	9
4.1. Hiyel Kavramı.....	9
4.1.1.Hiyel’in Sözlük Anlamı.....	9
4.1.2.Hiyel’in İstilahî Anlamı.....	9
4.2. Hiyel’in Kısımları	12
4.2.1.Haram Hîleler	14
4.2.2.Mubah Hîleler.....	15
4.3. Hiyeli Kabul Edenlerin Delilleri	16
4.3.1.Kitap’dan Deliller	16
4.3.2.Sünnetten Deliller	17
4.3.3.Selefin Söz ve Uygulamalarından Deliller	19

4.3.4.Fıkıh Kurallarından Deliller	21
4.4. Hîleyi Kabul Edenlere Reddiye	22
4.5. Hîleyi Kabul Etmeyenlerin Delilleri	24
4.6. İslam Hukukunda Hiyel Kavramının Gelişimi ve Mezheplerin Görüşleri	26
4.6.1.Hanefilerin Hîyele Bakış Açısı.....	28
4.6.2.Malikilerin Hîleye Bakış Açısı.....	29
4.6.3.Şafililerin Hîleye Bakış Açısı	30
4.6.4.Hanbelilerin Hîleye Bakış Açısı	30
4.7. Hiyel Çeşitleri	31
4.7.1.İbadetlerde Hîyel	31
4.7.1.1. Abdest ve Namaz İle İlgili Hîyel.....	31
4.7.1.2. Zekât İle İlgili Hîyel	33
4.7.1.3. Oruç İle İlgili Hîyel	35
4.7.1.4. Hac ile ilgili Hîyel	36
4.7.2. Muamelatta Hîyel Çeşitleri	36
4.7.2.1. Nikâh İle İlgili Hîyel	36
4.7.2.2. Talak İle İlgili Hîyel	47
4.7.2.3. Yeminlerle İle İlgili Hîyel	50
4.7.2.4. Alım Satım İle İlgili Hîyel.....	51
4.7.2.4.1. Şuf'a İle İlgili Hîyel.....	54
4.7.2.4.2. Bey'u'l-İne İle İlgili Hîyel.....	55
4.7.2.5. Kira İle İlgili Hîyel	56
4.7.2.6. Şahitlik İle İlgili Hîyel.....	58
4.7.2.7. Vakıf İle İlgili Hîyel	58
4.7.2.8. Miras İle İlgili Hîyel.....	58
4.7.2.9. Hibe İle İlgili Hîyel	59
4.7.2.10. Emanet ile ilgili Hîyel	59
4.7.2.11. Hidane İle İlgili Hîyel.....	60
4.7.2.12. Rehin ile ilgili Hîyel	60
4.7.3.Ukubatla ilgili Hîyel	60
4.7.4.Savaşta Hîle	61
5.SONUÇ.....	63
KAYNAKLAR	65
ÖZGEÇMİŞ	71

KISALTMALAR

- S.a.s : (Sallallahu aleyhi ve sellem)
(a.s) : (Aleyhi's-selâm)
b. : bin
bkz : bakınız
c. : cilt
DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.
Hz. : Hazreti
nşr. : neşreden
ö. : ölüm tarihi
s. : sayfa
sy. : sayı
TBB : Türkiye Barolar Birliği
thk. : tahkik eden
ts. : tarihsiz
AİBÜ : Abant İzzet Baysal Üniversitesi
yy. : yayın yeri yok

1. GİRİŞ

İnsanlar hayatlarını idame ettirebilmek için birbirlerine muhtaç olduklarından toplum halinde yaşamak zorundadırlar. Bu açıdan insan toplumsal bir varlıktır. Fakat toplum içerisindeki her bir insanın yahut her bir grubun amaç, yöntem ve düşüncelerinin farklı olması kaçınılmazdır. Bu ise toplumda zaman zaman anlaşmazlıkların ve çıkar çatışmalarının meydana gelmesini beraberinde getirmektedir. Bu problemlerin çözüme kavuşturulmaması ise toplum halinde yaşamayı imkânsız kılacağı veya toplumda kargaşaya neden olacağı için toplumsal yaşama ihtiyaç duyan insanlar arasında davranışların disiplinsize edilmesi ve belirli standartlara bağlanması gerekmektedir. Zira bireylerin oluşturdukları sosyal hayat içerisinde düzeni sağlamak kaçınılmaz bir gerçekliktir. İşte bu sebepten ötürü hukuk kuralları konulmuştur. Buna göre hukuk, toplum içerisinde yaşayan bireylerin her türlü farklılık ve anlaşmazlıklara rağmen yaşantılarını ve ilişkilerini belirli kurallara bağlı olarak en doğru şekilde düzenlemeleri için konulmuş kurallar bütünüdür ifade eder.

Her toplumda uyulması gereken hukuk kuralları mevcut olup bu kurallar, insanlık tarihi kadar eskiye dayanmaktadır. Zira toplumun huzur ve barış içerisinde yaşayabilmesinin yolu hukuk kurallarının gerektiği şekilde uygulanmasından geçmekte olup bu kurallara uyulmaması toplumda huzursuzluğa ve kaosa sebebiyet verecektir. Bu sebeple insanı yaratan Allah, her dönemde toplumlara peygamberler göndermiş ve bu peygamberleri aracılığıyla inanç esaslarının yanı sıra uymaları gereken hukuk kurallarını da belirtmiştir. Bu durum son peygamberin gelişine kadar devam etmiş, son peygamber ile bütün toplumlara ve kıyamete dek bâki kalacak olan evrensel bir hukuk sistemi, yani İslam hukuku konulmuştur. İnsanı yaratıp fitratını en iyi bilen Allah tarafından konulmuş olan bu hukuk, toplumların yaratılışına en uygun olmasının yanı sıra onları huzura kavuşturacak olan yegâne hukuk sistemidir.

İslam hukukunu diğer beşeri hukuk sistemlerinden ayıran iki temel özelliği vardır. Birincisi bu hukuk, sadece bireyler arasındaki ilişkiyi düzenlememekte; aksine kişilerin Allaha, insanlara ve doğaya karşı sorumluluklarını düzenlemektedir. İkincisi ise bu hukuk sisteminin sadece dünyevi müeyyideleri bulunmamakta, bununla beraber uhrevi müeyyideleri de barındırmaktadır. Bu açıdan İslam hukukunda kişilerin tutumlarının salt kurallardan ziyade inanç, ahlak ve vicdan gibi içsel duygularla da disiplinsize edilmesi hedeflenmiştir. Çünkü ahlak ve vicdan devreden çıkarıldığı zaman ortada sadece hukukun şekilciliği kalacaktır ki bunun adaleti sağlaması mümkün değildir. Ne var ki nefis taşıyan insan, yaptığı veya yapacağı işlerde düzenlemeleri sağlama amaçlı olan hukukun getirmiş olduğu gerek dünyevi gerekse de uhrevi cezalarından kaçmanın veya çıkış yolu bulmanın her zaman arayışı içerisinde olmuştur. Bununla beraber bazı durumlarda hukukun belirttiği kuralların gerektiği şekilde yerine getirilmesinde bir takım zorluklar, hatta bazen imkânsızlıklar da meydana gelebilmektedir. İşte bu gibi durumlarda da insanlar müeyyidelerden kurtulmaktan ziyade mümkün yahut kolay olana ulaşabilmek için bir çıkış yolu bulmanın gayreti içerisinde olmuşlardır.

İslam hukukunda kişilerin yasaklanmış bir sonucu elde etmek için zahiren hukuka uygun bir işlemi vasıta kılarak yaptıkları işlemlere hiyel denilmektedir. Burada işlemin zahiren hukuka uygun bir hale getirilmesindeki maksat, bir çıkış yolu bulup hukukun dünyevi ve uhrevi müeyyidelerinden kurtulmaktır. Birçok kere şahit olunmaktadır ki insanlar, hukukun yasakladığı bir sonucu, hukukun izin verdiği araçlarla dolaylı bir biçimde elde ederek hukuka uygun bir duruma getirmeye çalışmaktadırlar. İşte İslam hukukunda hîyel olarak nitelendirilen bu çabalamalar neticesinde elde edilen sonuçlar, görünürde hukuka uygun olsa da asıl itibarıyla hukuk dışı fiilleri ifade etmektedir.

Bazı hukukçular hiyeli bütünüyle kabul ederken bazıları bütünüyle ret etmişlerdir. Ancak diğer bazı hukukçular ise orta bir yol tutmuş, hiyeli ne bütünüyle kabul ne de ret

etmişlerdir. Orta yol tutan bu hukukçular, meydana getirdiği sonuçlar ve takip edilen yöntemler açısından kimi hiyeli caiz görmüşken kimisini de caiz görmemişlerdir. Hiyeli bütünüyle caiz görmeyenlerin başında İbn Teymiyye ve talebesi İbn Kayyım gelmektedir. Ne var ki İbn Kayyım her ne kadar hiyeli bütünüyle ret etmiş, hatta bu konuda eserinde hiyelin iptali şeklinde bir başlık açmışsa da diğer taraftan caiz olduğunu söylediği bir takım hiyeli de zikretmiştir. Bu ise bir çelişkinin olduğunu göstermektedir.

1.1. Araştırmanın Konusu

Bu çalışmanın konusu, İslam hukukçuları arasında sürekli olarak tartışıl原因lanmış konulardan olan hiyel meselesinin, İbn Kayyım'ın *İ'lâmü'l-muvakkı'în* isimli eseri bağlamında kısımları ve çeşitleri çerçevesinde ele alınması ve konu ile ilgili İslam hukukçularının görüşlerinin mukayese edilmesidir.

1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın amacı, hiyelin İslam hukuku açısından hukuki boyutunun temel özellik ve ilkelerini tespit etmek ve hiyelin hukuki arka planını ortaya koymaktır. Aynı zamanda hiyelin kısım ve çeşitlerini ve konu ile ilgili mezheplerin görüşlerini ele almaktır. Bu bağlamda araştırmada, İbn Kayyım'ın *İlma'ül-muvakkiin* adlı eserinden hareketle hîyel konusundaki düşünce ve uygulamalarını tespit edilmesine gayret edilecektir. Bunun yanı sıra onun hîleye yüklediği anlam, teklifi ve vaz'i olarak ayırmış olduğu kısımlar, ibadat, ukubat ve muamelat gibi konular hakkında zikrettiği hîyel çeşitleri, hîyel konusunu kabul etmeyenlerden olması hasebiyle kabul edenlere karşı vermiş olduğu tafsilatlı cevapları ve haram ile mübah hîlelere getirmiş olduğu örnekler tespit edilmeye çalışılacaktır. Bununla beraber örnekleri değerlendirme üslubu ve yöntemini de ayrıca ortaya konulacaktır.

Hiyel, toplumun çoğu zaman başvurduğu yahut başvurmak zorunda kaldığı muamelelerden olduğu için, onun hukuki boyutunun araştırılıp öğrenilmesi, yapılan muamelelerin dine ve hukuka uygun olup olmadığını bilmesi bakımından son derece önem arz etmektedir.

1.3. Araştırmanın Yöntemi

İbn Kayyım, fıkıh, kelâm, tasavvuf ve hadîs gibi temel islâmî ilimler alanında önde gelen âlimler arasındadır. "*İ'lâmu'l- muvakki'în*" isimli eseri, fıkıh alanında kaleme almış olduğu önemli eserlerinden biridir. İbn Kayyım bu eserinde fıkhi konulara değindikten sonra eserin son kısmını hiyel konusuna tahsis etmiştir. Bu kısımda yaklaşık 400 sayfa hîyelin iptalinden bahseden İbn Kayyım, hîyelin iptali düşüncesini savunmakla birlikte, eserin son kısmında bir kısım mübah hiyele örnekler vermiştir.

Bu Çalışma iki bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde İbn Kayyım'ın hayatı, yetiştiği ortam, hocaları, talebeleri ve eserlerinin anlatılmasına gayret edilmiştir. İkinci bölümde ise İbn Kayyım'ın hîyeli kısımlara ayırması, iptaline yönelik getirmiş olduğu deliller, kabul edenlerin delillerine vermiş olduğu cevaplar, haram ve mübah hîlelere getirmiş olduğu örneklerle değinilmiştir. Bu örnekler incelenirken kendisinin çoğu zaman hîyel ashabı diye isimlendirdiği kişilerin diğer mezheplerde karşılığının olup olmadığına değinilmiştir. Ancak şunun belirtilmesi gerekmektedir ki İbn Kayyım'ın hîyel konusunu işlerken belli bir sistematik yöntemi takip etmeyip konuları istitrat metoduyla ele alması, çalışmayı güçleştiren bir sebep olmuştur. Bu çalışmada eserin, 2011 yılında Şam'da Daru'l Kalem yayinevi tarafından dört cilt olarak basılan Salih Ahmet Şamî tarafından tahkik edilen baskısı esas alınmıştır.

2. KONU İLE İLGİLİ ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR

1. Ebû Bekr Ahmed b. Ömer (Amr) b. Müheyr el-Hassâf, *Kitâbü'l-Hiyel* (nşr. J. Schacht), Hannover 1923

Bu alanda yazılan ilk eserlerden olduğu söylenebilir. Zahirîye kütüphanesinde 36 varak halinde mevcuttur.¹ Hassâf'ın eseri önce Kahire'de (1316), daha sonra bu kitapla ilgili bir doktora tezi hazırlayan Joseph Schacht tarafından Hannover'de (1923) neşredilmiştir.²

2. Ebû Hâtim Mahmûd b. Hasan el-Kazvînî, *Kitâbü'l-Hiyel* (nşr. J. Schacht), Hannover 1924

Bu eser Şafii mezhebi literatüründe konuyla alakalı tek eserdir. Kazvînî hileyi mubah, haram ve mekruh olmak üzere üçe ayırarak misaller vermiştir. Kazvînî'nin bu eseri Kahire'de 1316 da daha sonra J. Schacht tarafından Hannover'de 1924 yılında doktora tezi olarak hazırlanmıştır.

3. Muhammed Abdülvehhâb el-Buhayrî, “*el-Hiyel fi's-şer'i'ati'l-İslâmiyye ve şerhu mâ verede fihâ mine'l-âyât ve'l-ehâdis ev keşfü'n-nikâb'an mevki'i'l-hiyel mine's-Sünneti ve'l-Kitâb*” (Kahire 1974) hiyelin ile alakalı âyet ve hadisleri bir araya getirerek açıklamalarını yaptığı eseri bu konuyla alakalı modern çalışmaların ilkidir.

4. Abdülhamid Mekki, *El-İhtiyâl fî Kânûni'l-'ukûbât Dirâse Mukârene*(1988, Kahire Üniversitesi Hukuk Fakültesi) adlı doktora tezi.

5. Ahmet Şen tarafından hazırlanan *İslâm Hukukunda Hiyel* (1991, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) adlı yüksek lisans tezi.

6. Saffet Köse, *İslam Hukukunda Kanuna Karşı Hile: (Hile-i Şer'iyye)* İslâm Hukukunda Kanuna Karşı Hile (Hile-i Şer'iyye), 1993, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsünde doktora çalışması yapmıştır.

Bu eser hiyelle ilgili çalışmaların değerlendirilmesine, hiyel teriminin tahliline ve benzeri kavramlarla mukayesesine, hiyeli ortaya çıkaran sebeplere, hiyele dair tartışmalara ve örneklerle yer vermiştir.

7. Faruk Çaykara, *İslam Hukukunda Hile-i Şer'iyyenin Mahiyeti Ve Hile'de Gözetilen Gayeler*(1994, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü) adlı yüksek lisans tezi.

Hile ve hile-i şer'iyyenin mahiyeti, bazı kavramlarla ilişkisi, tarihçesi, hukukî sonuçları, dayanakları ve hile-i şer'iyyede gözetilen amaçlar ele alınmıştır.³

8. Zaher Alqudah, tarafından hazırlanan *Ebu'l-Leys Es-Semerkandî'nin “En-Nevâzil” Adlı Eserindeki “Kitabu'l-Hiyel” Bölümünün edisyon kritiği*(2010, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) adlı yüksek lisans tezi.

9. Mohammed Fouad Omar, *El-Hiyelu Fi'l Fıkhi'l-İslami Ve Eseruha Fi Kitabi't-Talak*(2017 Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) adlı yüksek lisans tezi.

Önemine binaen hiyel ilgili birçok akademik çalışma yapılmıştır. Fakat daha önce hiyel ile ilgili yapılmış olan bu çalışmalar, daha çok hiyelin tesir ettiği alanlar ile sınırlıdır ve tetkik edilebildiği kadarı ile ilgili konu herhangi bir âlimin eserleri bağlamında incelenmemiştir. Bu sebeple hiyele karşı çıkan birisi olarak hiyel kavramını detaylı bir şekilde ele alan İbni Kayyim'ın görüşlerinin ele alınması ve bu konunun İ'lamu'l-Muvakkî'n eseri bağlamında incelenmesi, tespit edilebiliği kadarı ile konu ile ilgili yeni bir çalışma olacaktır.

¹ Köse, Saffet, *İslam Hukukunda Kanuna Karşı Hile(Hiley-i Şer'iyye)*, Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 48

² Köse, Saffet, *Hiyel*, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul, 1998, XVIII, 175

³ Köse, *Hiyel*, DİA, XVIII, 178

3. İBN KAYYİM EL-CEVZİYYE’NİN HAYATI, YETİŞTİĞİ ORTAM VE İLMİ KİŞİLİĞİ

3.1. Hayatı

Adı, Ebû Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dimeşkî el- Hanbelî’dir. Hicri 691 yılına denk gelen miladi 1292 senesinin Safer ayında Suriye’nin başkenti olan Şam’da dünyaya gelmiştir. Künyesi, “Ebû Abdillâh” olup Abdullah, küçük oğlunun adıdır. Lakabı, “Dinin güneşi” anlamında olan “Şemsü’l-Dîn”dir. Dimaşk’ta Cevziyye Medresesi’nin Kayyımı olan babasına nispeten “İbn Kayyım el-Cevziyye” diye tanınmıştır. Literatürde ise daha çok İbn Kayyım olarak meşhur olup⁴ bu çalışmada kendisinden bu kısa ismiyle bahsedilecektir.

Eğitim hayatına babasından aldığı derslerle başlayan İbn Kayyım, Mecdüddin Ebû Bekir b. Muhammed et-Tûnisî ve Muhammed b. Ebû’l-Feth el-Ba‘lebekkî’den Arap dili ve edebiyatı; Şâfiî usul âlimlerinden olan Safiyyüddin el-Hindî’den kelâm ve usul; Mecdüddin İsmâil b. Muhammed el-Harrânî ile Takıyyüddin İbn Teymiyye’den fıkıh dersleri almıştır. Fıkıhta asıl hocası İbn Teymiyye olup onun birçok eserini bizzat kendisinden okumuştur.⁵ Aynı zamanda feraiz/miras alanında mütehassıs/uzman olan babası Muhammed b.Ebî Bekr’den de feraiz fikhını öğrenmiştir.

Hayatını ta’lim ve tedrisata (eğitim ve öğretme) adayan İbn Kayyım, hicri 751 yılına denk gelen miladi 1350 yılı, Recep ayının on üçüncü gününde vefat etmiştir.⁶

3.2. Yetiştigi Ortam

İbn Kayyım’ın yaşadığı zaman dilimi, yedinci asrın sonları ile sekizinci asrın başlarıdır. Bu zaman diliminin siyasi, sosyal ve ilmi yönlerden ele alınması daha faydalı olacaktır.

3.2.1. Siyasi Durum

İbn Kayyım’ın yaşadığı dönem, siyasi çalkantıların yoğun bir biçimde yaşandığı bir dönemdir. Zira o dönemde bir taraftan Hristiyanlar ile Müslümanlar arasında Haçlı savaşları cereyan ederken diğer yandan Moğol istilaları baş göstermiştir.

Haçlı seferleri yaklaşık iki asır (h. 490–690) sürmüş olup iki yüz yıl boyunca Avrupalı Hristiyan din adamları ile krallar işbirliği yapmış, Anadolu, Suriye, Irak ve Filistin topraklarına defalarca saldırı düzenlemişlerdir. Bizans imparatorluğu, Selçuklu’nun fetihlerinden bıkmış, Avrupalılardan ve Papadan kendilerini Selçuklulardan kurtarmalarını istemiştir. Bununla beraber, Mesih’in kendilerinden ancak Kudüs’ü almakla razı olacaklarına inanmaları ve Hristiyan haçlıların Kudüs’te kötü muameleye maruz kaldıklarını iddia etmeleri de bu seferlerin temelinde yatan sebeplerdendir.⁷ Haçlılar Kudüs’ü ele geçirince şehirde büyük bir katliam başlatmışlardır. Yahudileri havralara doldurarak yakmış, Müslümanları da bir hafta boyunca kılıçtan geçirmişlerdir. Öyle ki Mescid-i Aksa’ya sığınanları dahi affetmemişlerdir. Ne var ki Avrupalılar, bu savaşlar sonunda Müslümanların, papanın anlattığı gibi zalim olmadıklarını görmüşlerdir. Haçlılar, son seferlerinde Tunus sahillerine ulaştıklarında salgın bir hastalık baş göstermiş ve ordunun önemli bir kısmı telef olmuştur. Kalan

⁴ İbn Kesîr, İsmail b.Ömer, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, Daru İhyay’l-Turasu’l-Arabi, 1998, XIV, 202; İbn Hacer El-Askalânî, Ebû’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *ed-Dürerü’l-kâmine fî a’yânî’l-mi’etî’s-sâmine*, Meclisu Dairatu’l-Mearifu’l-O’smaniyye, Hindistan, 1972, V, 137-139; Apaydın, Yunus, *İbn Kayyım El-Cevziyye*, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul, 1999, XX, 109.

⁵ Apaydın, *İbn Kayyım El-Cevziyye*, DİA, XX, 109

⁶ İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü’l-kâmine* V, 139

⁷ Demirkent Işın, “*Haçlı Seferleri ve Türkler*”, Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002. IV, 196

askerler ise geri dönmek zorunda kalmışlardır. Böylece son Haçlı seferi de amacına ulaşmadan sonlanmıştır. Ancak Müslümanları bölgeden uzaklaştırmak ve Ortadoğu coğrafyasını ele geçirmek için başlatılan Haçlı seferleri, anlamını kaybedip askeri anlamda sonlanmış olsa da Avrupa’nın bölge ile ilgili başlatmış olduğu savaşlar tam anlamıyla bitmiş değildir. Zira askeri seferler yerini bir yıkım ve nüfuz savaşına bırakmıştır.⁸

Haçlılar ile bu savaşlar devam ederken diğer yandan Moğol Hânı Hülâgu, 656/1258 yılında Bağdat’ı işgal etmiş ve halkı kıyımdan geçirerek büyük bir katliam gerçekleştirmiştir. İşgal neticesinde halife Mûtasım katledilmiş ve halifelîği elinden bulunduran Abbasî hanedanlığına son verilmiştir. Abbasilerin yıkılmasıyla Müslümanlar bir fetret dönemine girmiş ve bu dönem Memluklerin Mısırda hilafeti tekrar kurmalarına kadar devam etmiştir. Eyyûbi Devleti’nin zayıflaması üzerine Türk komutan Ayberk, 647/1250 yılında Mısır’da Memluk Devleti’ni kurmuştur. Kısa zamanda Mısır ve Filistin bölgelerini hâkimiyeti altına Ayberk’in yerine Emir Kutuz geçmiş ve Baybars’ın komuta ettiği bir ordu ile Aynalut savaşında Moğolları yenmiştir.⁹ Bu savaşın kahramanı olan Baybars, Kutuz’dan sonra Memluk sultanı olmuş ve 659/1261 yılında Mısır’a Abbasilerin son temsilcisi olan Ebû’l-Kasım Ahmed’i getirip herkesin ona biat etmesini sağlayarak, Mısır’da hilafetin devam etmesini sağlamıştır. Böylece temsili olarak hilafet makamı Abbasilerde kalmış olsa da yönetim Memluklerin elinde olmuştur. Yani hilafet makamının sembolik olmasının dışında bir fonksiyonu kalmamıştı. Daha sonra Memluk sultanlarının taht kavgalarına şahit olan Osmanlı padişahı Yavuz Sultan Selim, 1517 yılında Halife Mûtevekkil’den hilafeti alarak, Osmanlıların uhdesine almıştır.¹⁰

İbn Kayyim’in yaşadığı dönem, İslâm coğrafyası bu savaş ve siyasi çalkantılarla beraber grupların kendi aralarındaki ihtilaflarına da şahit olmuştur. Ayrıca idareciler, kendi istekleri doğrultusunda hareket eden âlimlere yakınlık gösterirken, farklı düşünen muhalif âlimleri ise dışlamış ve zulmetmişlerdir.

3.2.2. Sosyal Durum

İbn Kayyim’in yaşadığı dönemde siyasî istikrarsızlıkların yanı sıra Moğol saldırıları ve Haçlı seferleri sebebiyle fakirlik ve yoksulluk baş göstermişti. Memluklerde halk, tımarlı askerlerin topraklarında çalışan çiftçiler, tüccarlar ve sanatkârlardan meydana geliyordu. İnsanlar fakirleşmiş, yönetim ve askeri kadro ise zenginleşmişti. Bu ise insanların isyan ederek yönetimi sıkıntıya sokmalarına neden olmuştu. Zira topraklar, komutanlar arasında pay edilmiş fakirler ise sadece bu arazilerde çalışmak zorunda bırakılmışlardı. Daha sonraları her ne kadar bu topraklar fakirlere dağıtılmak istenmişse de komutanlar buna karşı çıkmışlardır.¹¹ Bununla beraber rüşvet, hırsızlık, karaborsacılık yol kesme gibi olaylar da çoğalmıştı. İbn Teymiyye gibi bazı âlimler, karaborsacılığın ve tefeciliğin haram olduğuna dair risâleler yazarak halkı ıslah etmeye çalışmışlardır.¹² Nitekim müellif İbn Kayyim’in *Medâricu’s-Salikin*, *Ravzatu’l-Muhibbîn* ve *Nüzhetü’l-Müş tâkin*, *İğâsetü’l-Lehfân min Mesâyidi’s-Şeytân*, *Târiku’l-Hicreteyn* ve *Babu’s-Saadeteyn* gibi ahlaka dair eserler kaleme alması, bu hale gelen topluma emri bil-maruf nehy ani’l munker misyonunu yerine getirmek amacını taşımaktadır.

⁸ Ocak, Ahmet, *Haçlı Seferlerinin Ortaya Çıkışı Ve (Doğu-Batı Dünyaları Açısından) Doğurduğu Sonuçlar* AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2014, Sy:3, XIV, 143

⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye* XIII, 257-263

¹⁰ Yiğit, İsmail, *Memlükler*, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, Ankara, 2004. XXIX, 90

¹¹ Ebû Zehra, Muhammed, *İbn Teymiyye*, çev. Nusreddin Bolelli, İslâmoğlu Yay, İstanbul, ty, s. 152

¹² İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, XII, 67

3.2.3. İlmi Durum

Memlukler, İslâm tarihindeki en büyük ve köklü devletlerden biridir. Bu büyüklüğü sadece siyasî ve askerî olmayıp ilmî ve kültürel alanda da kendini göstermiştir. Nitekim Memluklerin Moğolları yenerek İslâm dünyasını istiladan kurtarması ve Suriye’deki Haçlıları tedricen devreden çıkararak bölgeden uzaklaştırması ilim erbabını da rahatlatmıştır. Dolayısıyla Müslümanların siyasî ve ilmî geleneğinin teşekkül ettiği merkezlerden olan Suriye ve Mısır, istikrarsızlıktan kurtarılmış ve bu sükûnet ortamı ilmî geleneğin yeniden canlanmasını sağlamıştır.¹³ İlmî hareketliliğin diğer bir önemli sebebi de, yönetim kadrosunun ilmi ve âlimleri önemseyip yakınlık göstermeleridir. Örneğin Melik Eşref, âlimlere karşı çok saygılı ve cömert bیریdi. Bazı sultanlar ise bizzat kendileri ilimle meşgul olmuş, fıkıh ve hadîs tedrisatında bulunmuşlardır. Bu gibi tutum ve davranışlar, Şam ve Mısır’ı ilim merkezlerinden biri haline getirmiştir.¹⁴

O dönemde ilmi tedrisat, mescid, medrese ve tekkelerde yapılmaktaydı. Mısır’da zamanın önemli medreseleri arasında olan Nâsırıyye, Kâmiliyye, Zâhiriye ve Mensuriyye medreseleri tedrisatın şekillenmesinde büyük katkı sağlamışlardır. Şam’daki Cevziyye, Sadriyye, Zâhiriyye ve Âdiliye medreseleri de Mısır’daki medreseler gibi eğitim merkezlerinden idi. Bu medreselerde Hanefî, Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine ait temel eserler okutulurdu.¹⁵ Nitekim daha önce de ifade edildiği üzere İbn Kayyım, Şam’daki bu medreselerden biri olan Cevziyye medresesinde Kayyım olarak görev yapan babasına nispetle İbn Kayyım künyesini almıştır.¹⁶

Bu dönemde kıraat alanında İbnü’l Cezerî; tefsir alanında, Kurtubî ve İbn Kesîr; hadis alanında Mizzî, Zehebî ve İbn Receb gibi âlimler yetişmişlerdir. Hanefî fıkıhında Osman b. Ali ez-Zeyla’î, Kâkî ve Ekmelüddin el-Bâbertî; Malikî fıkıhında Karâfî ve İbn Ferhûn; Şâfiî fıkıhında Bedreddin İbn Cemâ’a ve Takıyyüddin es-Sübkî; Hanbelî fıkıhında ise Necmüddin et-Tûfî, İbn Teymiyye, İbn Kudâme el-Makdisî gibi alimler bu dönemin fakihlerindendir.¹⁷

3.3.Hocaları

Çok yönlü bir âlim olan İbn Kayyım, hadis, tefsir, fıkıh ve Arapça gibi ilimlerle meşguliyetinden dolayı çok sayıda hocadan ders almıştır. Ders aldığı hocalarından bazıları şunlardır:

İbn Kayyım feraiz/miras hukukunu, bu alanda söz sahibi olan Babası Ebû Bekir b. Eyyüb’den öğrenmiştir.¹⁸ Babasının dışında İbn Abdü’l-Dâim (ö. 718), İbn Teymiyye (ö. 728/1327), İbn Şîrâzî (ö. 714), Şehâbu’l Âbir (ö. 697), el-Mecidü’l-Harrânî (ö. 729), İbn Mektûm (ö. 716), Kehâl (ö. 730), el-Hâkim (ö. 715), meşhur İbn Teymiyye’nin kardeşi Şerefüddîn İbn Teymiyye (ö. 727), Muttâim (ö. 709), Tûnusî, Ebu’l Feth Ba’lebekî (ö.709), Zehebî, Safiyyü’l Hindî (ö. 715), İbnü’z-Zemlekânî (ö. 727), İbn Müflih (ö. 723) gibi âlimler İbn Kayyım’ın başlıca hocalarıdır.¹⁹

¹³ Ayaz, Fatih Yahya, *Memlûkler Döneminin Öne Çıkan Vefeyât, Tabakât ve Terâcim Eserleri*, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2016, sayı: 2, s. 2

¹⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye* VI, 8

¹⁵ Eruz, A. Fulya, *Memlûkler*, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, Ankara, 2004 XXIX, 98

¹⁶ Ebû Zeyd, Bekir b. Abdullah, *İbn Kayyım el-Cevziyye Hayâtühü Asâruhü Mevâriduhü*, Daru’l-Asimetu, Riyad h1423, s.24

¹⁷ Yiğit, *Memlûkler*, DİA, XXIX, 95

¹⁸ Ebû Zeyd, *İbn Kayyım el-Cevziyye Hayâtühü Asâruhü Mevâriduhü*, s.161

¹⁹ Cemal Muhammed es-Seyyid Abdülhamid, *İbn Kayyım el-Cevziyye ve Cuhûduhü fî Hıdmeti’s-Sünneti’n-Nebeviyyeti ve Ulûmiha*, Câmiatü’l-İslâmiyye, Medine 2004, I, 145-172.

3.4.Talebeleri

İbn Kayyım, derin bir ilme sahip olan bir muallim olarak çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir. Öğrencileri arasında İbn Kesîr (ö. 774), İbn Receb (ö. 795) ve Abdulkadir Nablusî (ö. 797) gibi isimler sayılabilir. Bunların dışında Sübkî (ö. 756), Zehebî (ö. 748), İbn Abdü’l-Hâdî (ö. 744), el-Ğazî (ö. 808), el-Fîrûzabâdî (ö. 817), el-Mekarrî (ö. 759) oğulları olan Burhâneddin İbn Kayyım el-Cevziyye ve Şerefüddîn İbn Kayyım el-Cevziyye de onun rahleyi tedrisatından geçen kişiler arasındadır. Öğrencilerinden İbn Receb “*Tabakâtü’l-Hanâbile*” kitabıyla, İbn Kesîr de “*el-Bidâye ve’n-Nihâye*” adlı önemli eseriyle, Abdulkadir Nablusî ise “*Muhtasar Tabakâtü’l- Hanâbile*” eseriyle öne çıkmışlardır.²⁰

3.5.Eserleri

İbn Kayyım, talebe yetiştirmenin yanı sıra ileriki nesillerin istifade edebilmesi için telifat çalışmaları da yürütmüştür. Kendisi, Ahmed b. Hanbel’in kitap telif etmekten ziyade Kur’an ve Sünnete ittiba edilmesi gerektiği sözünü nakledip onun telifi kerih gördüğünü beyan ettikten sonra Kitap ve Sünnet’e muhalif re’y ve mezheplere karşı kitap yazmanın bazen vâcip, bazen müstehap ve yerine göre mubah olduğunu ifade etmiştir.²¹

Kelâm, tefsir, hadis, fıkıh ve usûl-i fıkıh alanında önde gelen âlimlerden biri olan İbn Kayyım’ın 100’e yakın eserinin olduğu belirtilmektedir. Bunlardan çok azının nüshası mevcut olup büyük bir kısmı ise günümüze ulaşmamış, sadece ismen bilinebilmektedir. İbn Kayyım’ın genel olarak açık ve anlaşılır bir üsluba sahip olduğu söylenebilir, fakat bu çalışmada da görüleceği üzere özellikle İlamul Muvakkiin eserinde çok da açık ve anlaşılır bir yöntem takip ettiği söylenemez. Zira bu eserinde sorulara konuyu dağıtacak şekilde çok geniş cevaplar vermiştir. Bununla beraber istitradî bir biçimde konudan konuya atlamış ve çoğu kere konu dışına çıkmıştır. Ancak bunu İbn Kayyım’ın vaizliğine ve çok eser yazmış olmasına bağlamak mümkündür.²²

Fıkha dair yazmış olduğu eserler arasında “*Ahkâmu Ehli’z-Zimme*”, “*el-Furûsiyye*”, “*İğâsetü’Lehfân fî Hukmi Talaki’l-Ğazban*”, “*es-Salâtu ve Hükmü Târikihâ*”, “*Tuhfetu’l-Mevdûd bi Ahkâmi’l Mevdûd*” “*et- Turûku’l-Hukmiyye*”, “*Celâu’l-Efhâm*” “*İ’lâmu’l-Muvakki’in ‘an Rabbi’l-‘alemîn*” kitapları zikretmek mümkündür.²³

Akâid alanında kaleme aldığı eserlerinin önde gelenlerini, *el-Kâfiyetü’ş-şâfiye fî’l-intisâr li’l-fırkati’n-nâciye*, - beyitlerinin sonunun nun harfi ile bitmesi münasebeti ile *el-Kasîdetü’n-nûniyye* adıyla anılmıştır.²⁴ Cehmiyye ve Muattile’ye reddiye olarak kaleme aldığı “*es-Savâ’iku’l-Mursele*” “*Şerhu Esmâi’llahi’l-Husna*” gibi eserleri ifade edebiliriz.²⁵

Tasavvuf alanında “*Medâricu’s-Sâlikin*”, “*İğâsetü’l-Lehfân min Mesâyidi’ş-Şeytan*”, “*Tarîku’l- Hicreteyn*”, “*Ravzatu’l-Muhibbîn ve Nüzhetü’l-Müştakîn*”, “*el-Kelîmu’t-Tayyib*”, “*er-Risâletü’t-Tebûkiyye*”, “*ed-Dâ’ ve’d-Devâ*” ve “*el-Fevâid*” isimli eserleri öne çıkmaktadır.²⁶

Tefsir alanında küçük risaleler halinde yazdığı “*Tefsîru’l-Kur’âni’l-Kerîm*”, “*et-Tıbyân fî Aksâmi’l-Kur’an*”, “*Esmâu’l- Kur’âni’l-Kerîm*”, “*Emsâlu’l-Kur’an*”, “

²⁰ Ebû Zeyd, *İbn Kayyım el-Cevziyye Hayâtühü Asâruhû Mevâriduhû*, s.177-183

²¹ İbn Kayyım, *Turûku’l-hükmiyye*, Mektebetu Daru’l-Beyan, tsz, s. 235

²² Apaydın, *İbn Kayyım El-Cevziyye*, DİA, XX, 117

²³ Apaydın, *İbn Kayyım El-Cevziyye*, DİA, XX, 120-121

²⁴ İbn Kayyım, *el-Kâfiyetü’ş-şâfiye fî’l-intisâr li’l-fırkati’n-nâciye*, Mektebetu İbn Teymiye, Kahire, h1417

²⁵ Apaydın, *İbn Kayyım El-Cevziyye*, DİA, XX, 118-119

²⁶ Apaydın, *İbn Kayyım El-Cevziyye*, DİA, XX, 119-120

Usûlu’t-Tefsîr”, “*Tefsîru’l-Fâtîha*” ve “*Tefsîru’l-Mu’avvizeteyn*”;²⁷ Siret alanında ise “*Zâdu’l-Me’âd fî Hayri’l-‘ibad*” eserlerini görmekteyiz.²⁸

Hadis alanında da “*el- Menâru’l- Münîf*” ve “*Fevâidu Hadîsiyye*” eserlerinden söz edilebilir.²⁹

3.6.İ’lamu’l-Muvakkî’in

İbn Kayyım, genellikle eserlerinin ön sözünde eserin isminden bahsetmemiştir. Aynı durum *İ’lâmü’l-muvakkî’in* adlı eserinde de görülmektedir. Bu ise eserin isminin ne olduğu ve nasıl telaffuz edilmesi gerektiği konusunda bir takım farklı görüşlerin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Nitekim birçok kimse, eserin isminin “*İ’lâmü’l-muvakkî’in ‘an rabbi’l-‘âlemîn*”, olduğunu söylemişken, diğer bazıları “*A’lâmü’l-muvakkî’in ‘an rabbi’l-‘âlemîn*” şeklinde olduğunu ileri sürmüşlerdir. “*muvaqqî’in*” kelimesi muvaqq’i kelimesinin çoğulu olup imzalayanlar ve karar verenler anlamındadır. Bu kelime ile müftü ve kadılar kastedilmiştir. “*i’lâm*” kelimesi “bildirimde bulunmak” anlamındadır. “*a’lâm*” kelimesi ise “ayırt edici özellikler” ya da “ileri gelenler” manalarına gelmektedir. Eserin isminin i’lam olduğunu kabul edersek “müftülerin/kadılarının Allah adına bildirimde bulunması”; a’lam oldğunu kabul edersek “Allah adına fetva verenlerin özellikleri” manasında olacaktır.³⁰

İbn Kayyım’ın *İ’lâmü’l-muvakkî’in* de hocası İbn Teymiyye’den bahsederken onun hakkında “rahimehullah ve kaddesellâhu rûhahû”³¹ gibi ifadeler kullanması, kitabını hocasının vefat tarihi olan 728/1328 den sonra yazdığı kanaatini meydana getirmektedir.

İ’lâmü’l-muvakkî’in, önce Delhi’de (I-II, 1298, 1313-1314) ve Kahire’de (I-III, 1325/1907, Hâdi’l-ervâh ile birlikte) basılmış, son dönemlerde ise dört cilt halinde birçok yeni neşri ve bunların çeşitli baskıları gerçekleştirilmiştir. nşr. Abdülkerîm İbrâhim el-Garbâvî, Kahire 1970; nşr. Muhammed Abdüsselâm İbrâhim, Beyrut 1411/1991, 1414/1993; nşr. İsâmüddin es-Sabâbatî, Kahire 1414/1993; nşr. Muhammed el-Mu’tasım-Billâh el-Bağdâdî, Beyrut 1416/1995, 1418/1998.³²

İbn Kayyım bu eserinde ayrıntılarıyla re’y ve kıyas konularını incelemiş, bu bağlamda Hz. Ömer’in Ebû Musa el- Eş’arî’ye yazdığı mektubu şerh etmiştir. Ayrıca bu eserde Sünnet, örf, sahâbî kavli, sedd-i zerîa gibi diğer usul konularıyla beraber fetva usûlü, müftülerin sahip olması gereken şartlar gibi edeb’ül kâdî bölümleri de mevcuttur. Nitekim kitapta, düzenli bir bütünlüğün olmaması, değişik zamanlarda yazılan parçaların birleştirilmesiyle meydana gelmiş bir derleme olduğu izlenimini vermektedir. Bu durum biraz da kitabın istitrat usulüyle yazılmış olmasından kaynaklanmaktadır.³³

²⁷ Apaydın, *İbn Kayyım El-Cevziyye*, DİA, XX, 121

²⁸ Apaydın, *İbn Kayyım El-Cevziyye*, DİA, XX, 122

²⁹ Apaydın, *İbn Kayyım El-Cevziyye*, DİA, XX, 121-122

³⁰ Ebû Zeyd, *İbn Kayyım el-Cevziyye Hayâtühü Asâruhü Mevâriduhü*, s.210-212; Cemal Muhammed, *İbn Kayyım el-Cevziyye ve Cuhûduhü fî Hidmeti’s-Sünneti’n-Nebeviyyeti ve Ulûmiha*, Câmiatü’l-İslâmiyye, I, 230; Apaydın, *İ’lâmü’l-Muvakkî’in*, DİA, XXII, 74

³¹ İbn Kayyım el-Cevziyye, *İlamu’l-Muvakkî’in an Rabbi’l-Âlemin*, Dimeşk, Daru’l-Kalem, 2011, IV, 149 ve 447

³² Apaydın, H. Yunus, *İ’lâmü’l-Muvakkî’in*, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul, 2000, XXII, 75

³³ Apaydın, *İ’lâmü’l-Muvakkî’in*, DİA, XXII, 75

4. HÎYEL KAVRAMI, ÇEŞİTLERİ VE MEZHEPLERİN HÎYEL KAVRAMINA YAKLAŞIMLARI

4.1. Hiyele Kavramı

4.1.1. Hiyele'in Sözlük Anlamı

Hîyel, hîle kelimesinin çoğulu olup “havl/hول” kökünden türemiştir. Heyl/hيل, hivel/hول, ihtiyal/hاحتياي, teheyul/hتحيل, tehavul/hتحول ve muhayil/hمحاييل kelimeleri de aynı şekilde h-v-l kökünden türemiş olup sözlük anlamı itibariyle hîle kavramıyla aynı anlamdadır.³⁴

Bu kavram, sözlükte, dönme/deveran,³⁵ naklolma ve hareket etme,³⁶ güç ve kuvvet,³⁷ değişme/tağyir ve dönüşme,³⁸ ayırma,³⁹ çare, maharet ve beceriklilik⁴⁰ anlamlarında olup bir kimsenin zekâsını kullanarak sağlam bir bakış açısı ve ince bir anlayışa sahip olmasını ifade etmektedir.⁴¹

Hîyelin tekili olan hîle, sözlük anlamı itibariyle he ne kadar bahsi geçen bu manalara gelse de toplum geleneğinde aldatma, kurnazlık, dalavere ve düzenbazlık anlamlarında da kullanılmaktadır.⁴² Bununla beraber Arapça'da hîlenin bu olumsuz anlamına karşılık gelen başka bazı kelimeler de vardır. Hüd'a/hخدعة, mekr/mكر, keyd/kيد, tedlis/tدليس ve gışş/gش gibi kelimeler bunların bazılarıdır. Nitekim İslam hukukçuları hîle-i şer'iyeye konusu işlerken bu kelimeleri de kullanmışlardır.⁴³

İbn Kayyim, eserinde hiyele konusunu incelerken bu konuya ayırmış olduğu bölümde öncelikle hîyel kavramının sözlük anlamı yönünden tarifleriyle başlamıştır. Ona göre hîyel/hile, sözlük anlamı itibariyle tehavvül kökünden türemiş olup değişim ve dönüşüm anlamındadır.⁴⁴

4.1.2. Hiyele'in İstilahî Anlamı

Burada hîyel kavramının ıstılahî anlamına değinilecektir. Fakat hemen belirtilmesi gerekmektedir ki hîyel kavramının ıstılahî boyutuna hîleyi şer'iyeye denilmektedir.⁴⁵ Dolayısıyla burada tarifine değinilecek olan, hîleyi şer'iyedir.

İslam hukukçuları zikri geçen sözlük anlamlarından hareketle hîyel kavramını ıstılahî yönden farklı şekillerde tarif etmişlerdir. Bazıları onu, bir kimsenin zekâsını kullanmak suretiyle gizli bir yol tutarak kendisiyle kastedilen amaca ulaştıran şey olarak tarif etmişken,⁴⁶ diğer bazıları kişinin kerih gördüğü bir şeyi sevdiği bir şeye dönüştürüp değiştirmesi şeklinde tarif etmişlerdir.⁴⁷ Başka bazı hukukçular ise hîyeli, bir durumdan

³⁴ İbn Manzur, Muhammed b. Mükrim, *Lisânu'l Arab* “h-v-l” maddesi, Dârus Sâdır, Beyrut h 1414XI, 185

³⁵ İbn Faris, Ahmet b. Faris b. Zekeriyya, *Mu'cemul Mukayisi'l-Lügati*, Dârul Fikr, Beyrut 1979 II, 121

³⁶ Razi, Muhammed b. Ebi Bekir b. Abdulkadir Razi, *Muhtaru's-sihah*, “h-v-l” maddesi, Mektebetu'l- Asriyye, Beyrut 1999, s. 84; İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, “h-v-l” maddesi, XI, 89

³⁷ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, XI, 196

³⁸ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, XI, 185

³⁹ Ebü'l-Eşbâh Ahmed b. Muhammed Şâkir b. Ahmed, *Umdetu't Tefsir ani'l-Hafizi İbn Kesir*, Darul Vefa, Mısır, 2005, III, 98

⁴⁰ Erdoğan, Mehmet, *Hukuk ve Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, Ensar Yay, İstanbul, 2013, s.199.

⁴¹ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, XI, 185

⁴² Burhani, Muhammed Hişam, *Sedduz-Zera'i*, Daru'l-Fikr, Dımeşk, 1995, s. 85.

⁴³ Köse, *İslam Hukukunda Kanuna Karşı Hîle*, s. 94

⁴⁴ İbn Kayyim, *İlamu'l-Muvakkiîn*, IV, 121

⁴⁵ Köse, *Hiyele*, DİA, XVIII, 171.

⁴⁶ Ayni, Bedruddin, *Umdetul Kari Şerhu Sahihul Buhari*, Darul İhyaut Terasil Arabi, Beyrut, XXIV, 108; Kastallani, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebi Bekir, *İrşadu's Sâri li Şerhi Sahihul Buhari*, Matbaatul Kubral Umeyriyye, Mısır h1323 X, 108; İsfahani, Rağıb, *Müfredat fi Ğaribul Kuran*, Darul Kalem, Beyrut h1412 I, 267

⁴⁷ Cürcani, Ali Zeyn Şerif, *Kitebut Tarifat*, Darul Mektebetul İlmiyye Beyrut I, 94

başka bir duruma erişmek, değişiklik göstermek, maksada ulaşmaya kadar fikir değiştirmek⁴⁸ gibi anlamlarla tanımlanmışlardır. Bu tarifler, ifade biçimi açısından birbirlerinden farklı olsalar da hepsinin dayanağı hîyel kavramının çeşitli sözlük anlamlarıdır. Zira görüldüğü üzere birinci tarifte hîyelin sözlük anlamlarından olan zekâyı kullanma anlamı esas alınmışken ikinci ve üçüncü tanım da ise değişim ve dönüşüm anlamları esas alınmıştır.

Bazı İslam hukukçuları ıstılahe yönünden hîyeli sadece haram olan kötü yöntemler anlamında telakki etmişlerdir.⁴⁹ Diğer bazı hukukçular ise bu kavramın, işlenmesi kötü olan işlerle beraber iyi ve hikmetli tasarruflar için de kullanıldığını ifade etmişlerdir.⁵⁰ Hatta bazıları daha da ileri giderek İslam hukukunda hîyelin sadece iyi işler için olumlu anlamda kullanıldığını, bu bakımdan zihinlerde olumsuz bir imaj bırakan hîle kavramının yerine “mahreç/meharic” kavramının kullanılması gerektiği belirtmişlerdir.⁵¹ Öyle anlaşılmaktadır ki İmam Muhammed’in kendisine atfedilen hîyel ile ilgili eserine *el-Meharic fi’l Hiyel*⁵² ismini verip meharic kavramını tercih etmesi, onun hîyeli olumlu anlamda telakki ettiğini göstermektedir.

Görüldüğü üzere İslam hukukçularının bir kısmı, hîyel kavramını hem iyi hem de kötü işlere şamil gelecek şekilde geniş anlamda; diğer bir kısmı ise hîyelin sadece iyi veya sadece kötü işleri kapsadığını belirterek onu dar anlamda telakki etmişlerdir. Örneğin Kurtubi, hîyeli geniş anlamda telakki etmiş ve hem güzel hem de çirkin yolları kapsadığına işaret ederek şu şekilde tarif etmiştir, “Hîyel, kurtuluş vasıtalarının bütün çeşitlerini kapsayan bir lafızdır”⁵³ Kurtubi’nin “kurtuluş vasıtalarının bütün çeşitleri” ifadesinden anlaşılmaktadır ki caiz olsun haram olsun başvuru bütün kurtuluş yolları ona göre hîyeldir.

Aynı şekilde Hamevi, hîyel ile ilgili müntesibi olduğu mezhep imamlarının görüşlerini beyan ederken hîyelin hem caiz olan iyi işleri hem de haram olan kötü işleri kapsayacak şekilde geniş anlamda kullanıldığını belirterek şöyle söylemiştir, “Mezhep âlimlerimiz, hem güzel hem de çirkin işlerde başvuru kurtuluş yöntemlerine hîyel demişlerdir. Ancak başkasının hakkını iptal etmek veya hakkı batıla karıştırmak için yapılan hîyeli tahrimen mekruh; haramdan kurtulmak veya helale ulaşmak için yapılan hîleleri ise güzel görmüşlerdir.”⁵⁴

İbn Teymiye ise hîyeli ele alırken öncelikle fıkıh âlimlerinin görüşlerini beyan etmiş ve onların ıstılahında hîyelin amaçlanan şeye ulaşmak için ancak zekâ ile kavranabilecek bir takım gizli yolları kullanmak anlamında olduğunu, şayet amaçlanan şey güzel ise başvuru hîyelin de güzel olacağını, ancak amaçlanan şey kötü ise başvuru hîyelin de kötü olacağını belirtmiştir.⁵⁵ İbn Teymiye, fıkıhçıların hîyel ile ilgili bu görüşlerini beyan ettikten sonra hîyelin vacibi düşürmek yahut haramı helal kılmak için başvuru haram yöntemler olduğunu ifade ederek onu sadece haram yöntemlere şamil gelecek şekilde dar anlamda telakki etmiştir.⁵⁶

⁴⁸ İbn Manzur, *Lisânu’l Arab* “حول” maddesi, XI, 184

⁴⁹ İbn Teymiye, Ebû’l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî, *Fetâvâ’l Kubra*, Darul Kutubul İlmiyye, Beyrut 1987 VI, 17; Şâtübî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed, *el-Muvâfakât*, Daru İbn’i Affân, 1. baskı, 1997, III, 108

⁵⁰ Isfahani, *Müfredat*, I, 267

⁵¹ Köse, *İslam Hukukunda Kanuna Karşı Hîle*, s. 93

⁵² Şeybânî, Muhammed b. el-Hasen, *el-Meharic fi’l Hiyel*, Mektebetu’s-Sikafetu’d-Diniyye, Kahire, 1999.

⁵³ Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh, *el-Câmi’ li-ahkâmî’l-Kur’ân*, Darul Kutubul Misriyye, Kahire, h1384 V, 347

⁵⁴ Komisyon, *Fetava-i Hindiyye*, Darul Fikr, tsz, h1310, VI, 390

⁵⁵ İbn Teymiye, *Fetâvâ’l Kubra*, VI, 106, 108

⁵⁶ İbn Teymiye, *Fetâvâ’l Kubra*, VI, 17

Hîyeli sadece haram yöntemleri kapsayacak şekilde dar anlamda telakki eden hukukçulardan birisi de Şatıbi'dir. Şatıbi, Allah'ın bir takım şeyleri bir kayda sınırlandırmaksızın ve bir sebebe bağlamaksızın mutlak bir biçimde vacip veya haram kıldığını, bazı şeyleri ise sebeplere binaen farz yahut haram kıldığını belirtmiş, bir mükellefin sebeplere binaen vacip kılınmış olan vacipleri kendisinden düşürüp vacip olmayacak bir hale dönüştürecek yahut haramları zahiren mubah hale getirecek bir takım sebeplere sarılmasına hîyel denildiğini ifade etmiştir.⁵⁷ Şatıbi, hîyel ile ilgili bu bilgileri verdikten sonra hîyeli bir kimsenin şer'an sabit olan teklifi ve vazi hükümleri, zahiren sahih fakat batınen geçersiz yöntemlerle başka hükümlere çevirmesi şeklinde tarif ederek hîyeli sadece haram olan geçersiz yöntemleri kapsayacak şekilde dar anlamıyla telakki etmiştir.⁵⁸

Diğer yandan Süleyman el Cüzcani, Mahrus Abdullatif el-Müderriş ve Muhammed Hişam el-Burhani gibi bir takım hukukçular ise hîyeli sadece caiz olan yöntemlerle sınırlı olduğunu belirterek hîyeli olumlu yönden dar anlamıyla telakki etmişlerdir. Mesela el-Müderriş hîyeli şöyle tarif etmiştir, "Hîyel, mükellefin harama ve şüpheyeye düşmeksizin, vacibi iptal etmeden yahut dinin genel prensiplerine ve muteber genel esaslara aykırı davranmadan aradığına ulaşmasıdır." Burhani ise şu şekilde tanımlamıştır, "Hîyel dini bir mesele karşısında ince anlayış ve keskin kavrayışla şer'i kaidelere uygun bir şekilde darlıktan kurtaran şeydir."⁵⁹

Sonuç olarak Hîyelin caiz yöntemleri de kapsadığını savunan İslam hukukçularına göre ıstılahe anlamda hîyel, sözlük anlamlarından olan çare, çıkış yolu ve tedbir anlamlarına denk olarak kullanılmaktadır, binaenaleyh hîley-i şer'iyye tabiri, şer'i çareler anlamındadır. Zaten aynı mefhuma "mahlası şer'i" dendiği de vakidir ki bu, şer'i kurtuluş imkânı veya yolu demektir.⁶⁰

İbn Kayyım ise hîyelin ıstılahe anlamını işlerken bu kavramın, bir kimsenin bir halden başka bir hale çevirdiği –caiz olsun veya olmasın- tasarrufların tümünü ifade ettiğini belirtmiştir. Görüldüğü üzere İbn Kayyım ıstılahe anlamda hîyelin hem caiz olan hem de haram olan tasarruflara şamil geldiğini ifade ederek hîlenin geniş anlamını esas almıştır. O, hîyelin bu anlamını zikrettikten sonra toplum geleneğinde ise bu kavramın, kişinin halden hale çevirdiği tasarruflarının tümünü ifade etmediğini, sadece bir kimsenin, zeki olanların anlayabileceği bir şekilde, gizli yöntemlerle caiz olsun veya olmasın gayesini elde etmek için yol tutması şeklinde özel bir anlamda kullanıldığını belirtmiştir. İbn Kayyım, hîyel kavramının toplum geleneğinde hangi anlamda kullanıldığını belirttikten sonra, bu kavramın daha sonraları dar bir anlamda kullanılır hale geldiğini ve yaygın bir biçimde bir kimsenin gerek şer'an gerekse aklen yasaklanmış olup sadece haram amaçlara ulaştıran tasarruflar şeklinde olumsuz anlamda kullanıldığını belirtmiş, toplumun bu kavramı kullanırken "falanca kişi hîle erbabıdır", "falan kişiyle muamelede bulunmayın çünkü o hîlecidir" veya "falanca kimse insanlara hîleyi öğretiyor" söylediklerini zikretmiştir. İbn Kayyım, hîyel kavramın toplum örfündeki ıstılahe anlamını belirttikten sonra bu kavramın toplumda telakki edildiği şekilde sadece haram amaçlar için kullanılmadığını ifade etmiş, "*Ancak gerçekten zayıf ve güçsüz olan, çaresiz kalan ve hicret etmeye yol bulamayan erkekler, kadınlar ve çocuklar başkadır*"⁶¹ ayetinin de bunun bir göstergesi olduğunu zikretmiştir. Zira bu ayette -hicret etmeye yol

⁵⁷ Şatıbi, *el-Muvâfakât*, III, 106-107

⁵⁸ Şatıbi, *el-Muvâfakât*, III, 108

⁵⁹ Köse, *İslam Hukukunda Kanuna Karşı Hîle*, s. 93,94 ve 104.

⁶⁰ Topçuoğlu, Hamide, *Kanuna Karşı Hîle (Kanundan Kaçınma Yolları)*, Ankara Fakültesi Hukuk Fakültesi, Ankara, 1950, S, 16

⁶¹ Nisâ 4/98

bulamayanlar- şeklinde tercüme edilen ifade, kur’anda “hiyeten” şeklinde geçmektedir. Bu ise kötü/haram anlamda olmayıp kâfirlerden kurtulmayı ifade eden iyi/caiz anlamdadır.⁶²

4.2. Hiyel’in Kısımları

Burada hîyelin kısımlarından maksat, hîlelerin şer’i açıdan makbul olup olmadıkları bakımından kısımlarıdır. Zira hîle-i şer’iye’yi kabul eden hukukçular dahi bütün hîlelerin şer’an makbul olmadıklarını belirtmiş bu doğrultuda hîyeli farklı şekillerde taksim etmişlerdir. Buna göre hem kabul eden hem de ret edenlere göre hîleli şer’iyye’nin kendi içerisinde farklı kısımları bulunmaktadır.

Şatıbi, hîyeli üç kısma ayırmış, birincisinin, münafık ve riyakârların hîleleri gibi batıl olduğunda ihtilaf olmayan hîleler; İkincisinin, ikrah altındaki bir kimsenin öldürülmekten kurtulmak için küfür sözlerini telaffuz etmesi gibi caiz olduğunda ihtilaf olmayan hîleler; üçüncüsünün ise, caiz olup olmadığı ihtilafli olan hîleler olduğunu belirtmiştir. Şatıbi, hîyeli bu şekilde üçlü bir ayrıma tabi tuttukten sonra asıl tartışma odağını teşkil eden hîlelerin üçüncü kısımdakiler olduğunu belirtmiştir. Zira bu tür hîleler, batıl yahut caiz olduklarına dair açık bir delil bulunmamanın yanı sıra şar’ın itibar ettiği maksatlardan birine uygunluk arz ettiği de belli olmayan, bununla beraber şeriatın maslahatlarına aykırı olduğu da net olmayan hîleler olduğunu ifade etmiştir. Şatıbi, hakkında ihtilaf bulunan hîyel hakkında bu bilgileri verdikten sonra buna hülle nikâhını örnek olarak zikretmiştir. Ona göre boşanmış olan bir kadının eski kocasına dönmek üzere hîle yapmak suretiyle bir başkası ile evlenmesi zahiren, *“İkinci (talaktan) sonra koca eşini bir daha boşarsa, bundan sonra kadın, boşayandan başka bir koca ile evlenmedikçe ona helâl olmaz. İkinci koca da onu boşarsa, birinci kocası ile bu kadının, Allah’ın kurallarına riayet edeceklerini zannederlerse, tekrar evlilik hayatına dönmelerinde bir sakınca yoktur. Bunlar Allah’ın kurallarıdır, bilmek isteyenler için onları açıklamaktadır”*⁶³ ayeti ile uygunluk arz etmektedir. Ayrıca yıkılmış olan bir ailenin yeniden tesis edilmesini sağlaması açısından görünürde şeriatın itibar ettiği maksatlara da uyup maslahat sağlamaktadır. Şatıbi, hülle nikâhını örnek olarak zikrettikten sonra hukukçuların bunun caiz olup olmadığına ihtilaf ettiklerini ancak kendi kanaatini belirtip hülle nikâhının hadislere aykırı olduğunu söyleyerek haram olduğunu ifade etmiştir.⁶⁴

Kazvini, hîyeli taksim ederken, sakıncalı/haram, mekruh ve mubah hîleler şeklinde üçlü bir taksimata tabi tutmuştur. Ona göre, haram hîleler fıkıh konularıyla alakalı olduğu için bir fakihin bunları bilmesi gerekir, fakat bunlarla insanlara fetva vermesi caiz değildir. O mekruh hîlelerin insanlara öğretilmesinin mekruh olduğunu; mubah hîlelerin ise sorulması durumunda insanlara öğretilmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁶⁵

İbn Teymiye, hîyeli taksim ederken beşli bir ayrıma tabi tutmuştur. Fakat daha önce de ifade edildiği üzere İbn Teymiye, hîyeli sadece haram yöntemler olarak telakki ettiğinden dolayı kısımlarını belirtmiş olduğu bütün hîlelerin haram olduğunu ifade etmiştir. İbn Teymiye’nin hîyel taksimatı şu şekildedir:

1- *Bizzat kendisi haram olmakla beraber haram olan maksatlara ulaşmak amacıyla başvurulun hîyel:* Bu kısımda hem ulaşılmak istenen maksatlar, hem de o

⁶² İbn Kayyım, *İlamu’l-Muvakkîin*, IV, 122.

⁶³ Bakara 2/230

⁶⁴ Şatıbi, *el-Muvâfakât*, III, 123-125

⁶⁵ Kazvini Ebu Hatim Mahmud b. Hasan el Ensari, *el Hiyelü-ş Şeria*, , Darul Mirasu-n Nebevi, Yemen h1433, I,22 26

maksatlara ulaştıran hîyel haram olduğu için İbn Teymiye bunların ittifakla haram olduğunu belirtmiştir. O bu kısma örnek olarak bir kadının kendisine iyi davranan kocasının nikâhını feshetmek için bu evliliği velisinin izni olmaksızın yaptığını söylemek suretiyle başvurduğu hîleyi zikretmiştir.

2- *Bizzat kendisi haram olmayan fakat haram maksatlara ulaşmak amacıyla başvurulun hîyel*: İbn Teymiye bu kısım hîyele örnek olarak, yol kesicilik için sefere çıkmayı zikretmiştir.

3- *Bizzat kendisi haram olan fakat bir hakkı elde etmek yahut bir batılı gidermek gibi caiz maksatlara ulaşmak amacıyla başvurulun hîyel*: İbn Teymiye bu kısım hîyele, bir kimsenin inkâr edilen hakkını elde etmek için bilmediği iki kişiyi şahit göstermesini örnek olarak zikretmiştir.

4- *Allah'ın asıl itibarıyla haram kıldığı ancak bazı sebeplerin mevcudiyeti halinde helal kıldığı şeyleri, o sebepleri zahiren var kılıp Allah'ın haram kıldıklarını helal bir hale getirmek amacıyla başvurulun hîyel*: İbn Teymiye, hîleçilerin en çok başvurduğu hîlelerin bu kısımdakiler olduğunu belirtmiş, buna örnek olarak hülle nikâhını zikretmiştir.

5- *Bir hakkın bedelini yahut aynını almak maksadıyla hıyanet etmek suretiyle başvurulun hîyel*: İbn Teymiye bu kısma örnek olarak, kendisine bir mal emanet edilen kimsenin beyine olmaksızın o malı emanetçide olan bir hakkının bedeli olarak alıkoymasını zikretmiştir.⁶⁶

Çağdaş bir İslam hukukçusu olan İbn Aşûr, şer'î hükümlerden kurtulmak amacıyla başvurulun hîyelin, hukukun gayesini tamamen veya kısmen kaldırması ya da hiç kaldırmaması açısından farklılık gösterdiğini söyleyerek hîyel çeşitlerini beş kısım olarak tasnif etmiştir. O bunlardan bazılarını caiz ve meşru; bazılarını ise gayri meşru ve batıl saymaktadır. İbn Aşûr'un tasnif etmiş olduğu hîyel çeşitleri şunlardır:⁶⁷

1. *Hukukun gayesini bütünüyle ortadan kaldıran ve onun yerine başka bir gayeyi ikame etmeyen hîyel*: O, bu kısma örnek olarak, kişinin zekât vermemek için senenin dolmasına bir gün kala malını birine hibe edip ertesi gün hibeden rücu etmesini ve kişinin namaz kılmamak için namaz vaktinde aklını başından götürecek uyuşturucu maddesi almasını zikretmiştir.⁶⁸

2. *Meşru olan bir şeyin kaldırılması için onu meşru başka bir duruma dönüştürmek suretiyle başvurulun hîyel*: O, bu kısma üç talakla boşanmış bir kadının, ilk kocasına helal olmak maksadıyla başkası ile evlenip zifaktan sonra yeni kocasından bedel karşılığında (hul') veya onu kızdırıp boşamasını sağlamak suretiyle evlilik bağından kurtulması örneğini vermiştir.⁶⁹

3. *Meşru bir işin iptali için daha hafif gelen meşru başka bir hükmü işleyerek başvurulun hîyel*: O bu kısma Ramaazanda oruç tutmak kendisine ağır gelen bir kişinin yolculuğa çıkarak Ramazan ayında oruç tutmayıp başka bir zaman kazaya bırakması örneğini vermiştir.⁷⁰

4. *Şâri'in aradığı yüce manaları içermeyen amellerle başvurulun hîyel*: O bu kısma örnek olarak, eve girmeyeceğine veya bir elbiseyi giymeyeceğine dair yemin eden

⁶⁶ İbn Teymiyye Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm, *Fetavayî'l Kübra li İbn Teymiyye*, Darul Kutubul İlmiyye, h1408, VI, 108-119

⁶⁷ Aşûr, Muhammed Tahir, *Makasidu's-Şeri'atil-İslâmiyye*, çev: islam hukuk felsefesi Vecdi Akyüz ve Mehmet Erdoğan, İklim Yayınları, İstanbul, 1988, s. 200-208

⁶⁸ İbn-i Âşur, *Makasidu's-Şeri'a*, s 201

⁶⁹ İbn-i Âşur, *Makasidu's-Şeri'a*, s 201

⁷⁰ İbn-i Âşur, *Makasidu's-Şeri'a*, s. 202

bir kimsenin, bu yemine sadık kalması kendisine ağır geldiği zaman, bu zorluğu kaldıran, fakat zahiren yeminine sadık kalmasını sağlayan hileleri zikretmiştir.⁷¹

5. *Şâri'in belirtmiş olduğu gayeye ters düşmeyen veya onun elde edilmesine yardımcı olan, fakat başka birinin hakkının zayi olmasına sebebiyet veren yahut başka bir meşsedeti içeren hîyel*: O bu kısma, talakın sınırlandırılmadığı İslam'ın ilk yıllarında kadının iddetini uzatmak için başvuru hileyi örnek olarak zikretmiştir.⁷²

Hîyel ile ilgili bu taksimatlarda görüldüğü üzere Şatıbi ve Kazvini gibi kimi hukukçular hîyeli salt teklifi hükümler açısından kısımlara ayırmışken, İbn Teymiye ve İbn Aşur gibi kimi hukukçular ise hîyeli maksatlar açısından taksim etmiş ve bu maksatlara binaen hîyelin teklifi hükümler ile nitelendirileceğini belirtmişlerdir. İbn Kayyım'ın bu hususta iki metodu da mezcettiği söylenebilir. Zira İbn Kayyım, hîyeli sözlük anlamı yönünden taksim ederken onu salt teklifi hükümler üzerinden taksim etmiştir. O bu yönden hîyelin bütün teklifi hükümlere taksim edileceğini belirterek hîyelin vacip, haram, mendup, mekruh ve mubah olmak üzere beş kısım olduğunu ifade etmiştir. Ancak hîyelin sözlük anlamı itibarıyla hükümlere taksim edilmesinin konu ile ilgisi olmadığını belirtmiş, konunun odak noktasını teşkil eden hususun, istilâhi anlamda ki hîyel, yani hîle-i şer'iyye olduğunu belirtmiştir.

İbn Kayyım, şer'i anlamda ise hîyeli maksatlar açısından taksim etmiş ve iki kısım olduğunu, birincisinin, vâcibe ve haramı terk etmeye ulaştırma, bir hakkı elde etme, mazluma yardım etme, zalimi alt etme ve düşmana ceza verme maksadıyla başvuru hîleleri; ikincisinin ise haramı helal kılma, hakları iptal etme ve yükümlülükleri düşürme maksadıyla başvuru hîyel olduğunu zikretmiştir. İbn Kayyım hîyeli bu şekilde kısımlara ayırdıktan sonra birinci kısım hîyelin haram olmayan övgüye değer hîleler; ikinci kısım hîlelerin ise yerilen haram hîleler olduğunu belirtmiştir.⁷³ Görüldüğü üzere İbn Kayyım, hîyeli maksatlarına binaen haram olmayan ve olan şekilde teklifi hükümlerle nitelendirmiştir.

İbn Kayyım hîyeli maksatları açısından bu şekilde ikili bir ayrıma tabi tutmuş ve haram olmayan hîyelin de dört çeşit olduğunu belirterek bunların bazılarının vacip, bazılarının müstehap, bazılarının caiz, bazılarının ise mekruh olduğunu belirtmiştir. Haram olan hîyelin ise üç çeşit olduğunu ifade etmiş, bazılarının küfre, bazılarının büyük günaha, bazılarının ise küçük günaha düşürdüğünü ifade etmiştir. Örneğin bir kimsenin talak hakkını yitirmemek için nikâhı feshetmek üzere veya din ayrılığı mirasa engel olduğundan varisi mirastan mahrum etmek için hîle olarak mürtet olmasını, küfre düşüren hîyel saymış ve buna fetva verenlerin de kâfir olacağını belirtmiştir.⁷⁴

İbn Kayyım haram ve mubah hîyelin kısımlarını – caiz olarak belirtmiş olduğu bir takım hîyelin dışında- genel olarak hocası İbn Teymiye'nin metoduna benzer bir yol takip ederek şu şekilde beyan etmiştir:

4.2.1.Haram Hîleler

1- *Bizzat kendisi haram olup kendisiyle elde edilmesi amaçlanan şey de haram olan hîleler/vasıtalar*: Buna göre hîyelin/vasıtanın kendisi haram olduğu gibi kendisiyle elde edilmeye çalışılan maksat da haramsa, bu haram bir hîyeldir. İbn Kayyım bu kısım hîyele örnek zikretmemiştir. Fakat hocası İbn Teymiye'nin, kendisine iyi davranan kocasının nikâhını feshetmek için hîleye başvurup velisiz evlendiğini beyan eden kadın

⁷¹ İbn-i Âşur, *Makasidu's-Şeri'a*, s. 202-203

⁷² İbn-i Âşur, *Makasidu's-Şeri'a*, s.203

⁷³ İbn Kayyım, *İlamu'l-Muvakkîn*, IV, 123.134

⁷⁴ İbn Kayyım, *İlamu'l-Muvakkîn*, IV, 124.

ile ilgili zikretmiş olduğu örnek bu kısım hîyele örneklik teşkil etmektedir.⁷⁵ Aynı şekilde bir kimsenin hırsızlık yapmak için başvurduğu hîleler de bu kabildendir.

2- *Bizzat kendisi özü itibariyle helal olan ancak kendisiyle elde edilmeye çalışılan amaç haram olan hîyel/vasıtlar*: Buna göre başvurulmuş hîyele kendisi her ne kadar helal olsa da kendisiyle elde edilmesi amaçlanan maksat haram ise hîlenin kendisi de haram olur. İbn Kayyım bu kısım hîleye hocası İbn Teymiye gibi yol kesicilik için sefere çıkma örneğini vermiştir. Zira sefer, özü itibariyle mubahtır. Ancak sefer ile yol kesicilik veya masum bir kimsenin öldürülmesi amaçlanıyorsa bu amaçlar haram olduğu için seferin kendisi de harama dönüşmektedir. Ancak bu tür hîyel aynı zamanda caiz amaçlar için de elverişlidirler. Örneğin helal bir amaç için çıkılan yolculuk caiz bir vasıttır.

3- *Bizzat kendisi haram olmayıp, helal olana ulaştırması için konulmuş olan, fakat başvuran kişinin harama ulaşmak maksadıyla bir basamak ve yol yaptığı hîyel/vasıtlar*: İbn Kayyım bu kısım hîyele alışverişi örnek olarak zikretmiştir. Zira alışverişin kendisi helal olduğu gibi konulduğu amaç da helaldir. Çünkü alışveriş, insanların maiyetlerini temin etmeleri için meşru kılınmıştır. Fakat bir kimse insanları aldatmak amacıyla alışveriş yaparsa bu alışveriş haram olur.

4- *Bizzat kendisi haram olan fakat bir hakkın alınması veya bir haksızlığın önlenmesi gibi mubah amaçlarla başvurulmuş hîyel/vasıtlar*: Burada elde edilmesi amaçlanan şey her ne kadar mubah olsa da başvurulmuş vasıta haram olduğundan bu tür hîleler de haramdır. İbn Kayyım bu kısım hîyele bir kimsenin bir başkasından alacağı varsa ve borçlusu bunu inkâr ediyorsa, bununla beraber alacağını ispat edecek bir delili de yoksa bu kimsenin hakkını elde etmek için iki yalancı şahit bulmasını zikretmiş ve böyle bir hîlenin haram olduğunu belirtmiştir. Zira burada her ne kadar elde edilmeye çalışılan maksat meşru olsa da başvurulmuş vasıta haramdır.⁷⁶

4.2.2.Mubah Hîleler

1- *Bizzat kendisi meşru olmakla beraber kendisiyle elde edilmesi amaçlanan şey de meşru olan hîyel*: Bunlar, menfaatleri elde etmek ve zararlı olan şeyleri def etmek amacıyla başvurulmuş hîyel. Örneğin aldatma amacı gütmeksizin maiyet temini niyetiyle yapılan alışveriş bu kabildendir.

2- *Hakka ulaşmak veya zulmü def etmek üzere başvurulmuş başka bir amaç için konulmuş olan hîyel*: Bu kısımdaki vasıtlar asıl itibariyle başka bir amaç için konulmuşlardır. Fakat sahih ve caiz olan başka bir amaca ulaşmak için de kullanmaya elverişlidirler. Veya amaçlanan o şey için konulmuştur, ancak bu durum gizlidir ve anlaşılmamaktadır. Örneğin konuşanın bir mâna kastettiği, fakat karşı tarafın konuşanın kastından farklı bir mâna anladığı târizli/teviriyeli sözler bu kısma girmektedir.⁷⁷

İbn Kayyım, hîyel ile ilgili bu taksimatı yapmış olmakla birlikte hîyelin fıkıhçıların geleneğinde haramları helal kılan, hakları iptal eden ve yükümlülükleri düşüren amaçlara ulaştıran vasıtlar anlamında kullanıldığını, dolayısıyla fıkıhçıların zikretmiş olduğu bütün hîyel çeşitlerinin haram olduğunu belirtmiştir.⁷⁸

İbn Kayyım'ın hîyel ile ilgili bu taksimat ve açıklamaları üzerinde dikkatli bir şekilde düşünüldüğü zaman iki husus göze çarpmaktadır. Birincisi, İbn Kayyım, hîyeli kabul eden hukukçulardan farklı olarak onu gizli bir yol veya çıkış yolu anlamından ziyade amaçlara ulaştıran vasıtlar olarak telakki etmiştir. Hîyeli kabul eden hukukçulardan farklı olan bu tutumun pratik bir sonucu olarak da hîyel olarak zikretmiş

⁷⁵ İbn Teymiye, *Fetâvâ'l Kübra*, VI, 108

⁷⁶ İbn Kayyım, *İlamu'l-Muvakkîn*, IV, 131-132

⁷⁷ İbn Kayyım, *İlamu'l-Muvakkîn*, IV, 133-134

⁷⁸ İbn Kayyım, *İlamu'l-Muvakkîn*, IV, 123

olduğu vasıtaların birçoğu aslında diğer hukukçular nezdinde birer hîle olmayıp maksatlara ulaştıran salt birer vasıtaadır. İkincisi ise İbn Kayyım hiyeli kısımlara ayırırken bir takım caiz hîlelerden bahsetmiş ve ileriki konularda bunlara birçok örnek getirmiştir. Fakat bununla beraber bütün hîlelerin haram olduğunu söylemiş ve hîle kısımları konusundan sonra hîyeli iptal başlıklı bir bölüm açarak hem hîyeli kabul edenlerin delillerine reddiyeler serdetmiş hem de hîyelin haram olduğuna dair bir takım deliller zikretmiştir. Bu ise bir çelişkinin olduğunu göstermektedir. Nitekim Bûtî, İbn Kayyım'ın böyle bir tutum sergilemekle çelişkiye düştüğünü belirtmiş ve İfadelerinde titiz davranmadığı, yer yer daha önce söylemiş olduklarından farklı söylemler zikrettiğini ve hîyel bahsini anlaşılması zor kapalı ifadeler ile işlediğini söyleyip çeşitli yönlerden onun hîyel yaklaşımını eleştirmiştir.⁷⁹

4.3.Hiyeli Kabul Edenlerin Delilleri

Hiyelin caiz olduğunu ileri süren İslam hukukçuları bu görüşlerini destekler nitelikte birtakım deliller zikretmişlerdir. İbn Kayyım bu delilleri eserinde sıralamış, ardından bir başlık açarak bu delillere reddiye niteliğinde cevaplar vermiştir. Zira ona göre hiyelin caiz olduğuna dair getirilen bu deliller, delalet etmiş olduğu hükümleri saptırarak İslam hukukunun ruhuna aykırı olan birtakım hükümler ihdas ettiğinden haram yahut sakıncalı olan sonuçlara götürmektedir. Ancak burada belirtilmelidir ki İbn Kayyım, hiyeli kabul edenlerin delillerinden önce ret edenlerin delillerini zikretmiştir. Fakat meselenin daha iyi anlaşılması için kabul edenlerin delillerini önce serdedilmesi daha uygun görülmüştür. Çünkü İbn Kayyım'ın vermiş olduğu cevapların dışında kabul etmeyenlerin delilleri de kabul edenlere bir takım reddiyeler içermektedir. Dolayısıyla önce kabul edenlerin delilleri bilinmelidir ki verilmiş olan cevaplar daha sağlıklı anlaşılsın.⁸⁰

4.3.1.Kitap'dan Deliller

İbn Kayyım, hiyeli kabul edenlerin Kur'an'dan getirmiş oldukları delilleri, şu şekilde sıralamıştır:

1. Kur'an'da zikredilen Hz. Eyüp'ün karısı ile arasında cereyan etmiş olan hadise hiyelin caiz olduğuna delildir. Zira Hz. Eyüp bir meseleden dolayı karısına kızmış ve ona yüz sopa vurmaya yemin etmişti.⁸¹ Oysa Allah-ü Teâlâ, hem Hz. Eyüp'ün yeminini bozmasını hem de karısını dövüp acı çekmesine neden olmasını dilememiştir. Bu sebeple bir çıkış yolu olarak ince bitki saplarından oluşan bir demet alıp hanımına çok acı vermeksizin bir defa vurmasını emretti.⁸² Böylece demet yüz saptan oluştuğu için yüz sopa vurmuş olacağından hem yemini bozulmamış hem de karısı acısı çekmemiş olacaktı. Bu hususta Allah şöyle buyurmuştur: “*Eline (yüz başaklı) bir demet sap al, onunla vur da yemininde durmamazlık etme. Gerçekten biz onu sabreden (bir kul) bulmuştuk. O ne güzel kuldu. O daima Allah'a yönelirdi.*”⁸³ İşte bu ayette kastedilen meşru bir yola ulaşmak için bir çıkış yolunun gösterilmiş olması, hîlenin caiz olduğuna delildir.⁸⁴

2. Kur'an'da zikredilmiş olan Hz. Yusuf'un, kardeşini yanında alıkoymak için başvurmuş olduğu yöntem de hiyelin caiz olduğuna delildir. Zira Hz. Yusuf, bu olayda

⁷⁹ Bûtî, Muhammed Saîd Ramazân, *Devâbiñü'l-maşlaḥa fi'ş-şer'i'ati'l-İslâmiyye*, Müessesetu'r-Risale, Şam, 1965, s.295-303

⁸⁰ İbn Kayyım, *İlamu'l-Muvakkîn*, IV, 181-239

⁸¹ Kurtubî, *Cemî'ul Ahkamul Kuran*, XV, 212;

⁸² Cessas, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî, *Ahkamu'l-Kur'an*, Darul Kutubul-İlmiyye, Beyrut, 1994, III, 228.

⁸³ Sa'd, 38/44

⁸⁴ Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ebî Sehl, *el Mabsut*, Daru-l Ma'rife, Beyrut, 1993, XXX, 209; İbni Kayyım, *İ'lâmü'l-Muvakkîn*, IV, 181

kardeşini yanında tutmak için bir çıkış yolu olarak hırsızlık yapmadığı halde hırsızlık yapmış süsü vermiştir. Bu da hiyelin caiz olduğuna delildir. Aksi takdirde Allah, peygamberinin böyle bir yola başvurmaya müsaade etmezdi. Bu husustaki ayet şu şekildedir: *"Yusuf, kardeşlerinin zahire yüklerini hazırlayınca, su tasını kardeşinin yükü içine koydu. (Kervan hareket ettikten) sonra bir münâdi şöyle seslendi. "Ey kafil, muhakkak siz hırsızlarsınız."*⁸⁵ *"Bunun üzerine (Yusuf), kardeşinin kabından önce onların kaplarını aramaya başladı. Sonra tası kardeşinin kabından çıkardı, işte Yusuf'a böyle bir çare öğrettik. Yoksa hükümdarın dinine göre (Yusuf), kardeşini alıkoyamazdı. (Biz) dilediğimizi derecelerle yükseltiriz. Her ilim sahibinin üstünde bir bilen vardır."*⁸⁶ Bu ayette, mubaha götüren ve hakların elde edilmesine vesile olan hîyelin caiz olduğuna delil vardır. Çünkü Allah'ın Hz. Yusuf'un bu fiili yapmasından razı olup ret etmemesi ve kıssanın sonunda *"Biz Yusuf'a böyle bir çare öğrettik"* buyurması, bunun bir göstergesidir.⁸⁷ Ayrıca ayette *"Biz Yusuf'a böyle bir çare öğrettik"* şeklinde tercüme edilen ifade, kur'an'da "keyd" kelimesinin mütakellim kalıbı olan "kidna" şeklinde geçmektedir ki bu lafız, hîyele delalet etmektedir.⁸⁸

3. Yüce Allah, peygamberlerine hîle ve tuzak kuranlar hakkında *"Onlar bir tuzak kurdular. Farkında değillerken Allah da bir tuzak kurdu"*⁸⁹ buyurmuştur ki tuzak bir çeşit hîledir. Dolayısıyla zalim ve fâcirlerle karşı hakkı savunma, mazluma yardım etme, zalime haddini bildirme ve hakkı kaim kılıp batılı zail etmek için hîyele başvurulabilir ki bu ayet bunun caiz olduğuna delildir. Zira Allah bir tuzağa başvurmaksızın onların hakkından gelme kudretine sahiptir. Oysa onlara amellerinin cinsi ile karşılıklı bulunduğunu bildirmiştir. Bu ise hakkı izhar etmek ve tuzak kuranlara ceza vermek için hîyel kabilinden olan tuzağa başvurmanın kötü bir şey olmadığına delalet etmektedir.⁹⁰

4. Yüce Allah Münafıklar hakkında *"Gerçek şu ki, münafıklar (sözde), Allah'ı aldatmaktadırlar. Oysa O, onları aldatandır"*⁹¹ buyurmuştur. Allah'ın onları aldatması ise onlara bir işin zâhirini bâtınından farklı göstermesidir ki bu bir çeşit hîyeldir. Bu da hiyelin bazı durumlarda caiz olduğuna delalet etmektedir.⁹²

Yüce Allah *"Kim Allah'a karşı gelmekten sakınırsa Allah ona bir çıkış yolu açar."*⁹³ Kişinin sıkıntıya düşmüş olduğu bir konuda Allah ona bir çıkış yolu gösterir manasındadır.⁹⁴

4.3.2.Sünnetten Deliller

İbn Kayyım, hiyeli kabul edenlerin sünnetten getirmiş oldukları delilleri şu şekilde sıralamıştır:

1. Hz. Peygamberin Hayber'e zekât toplamak üzere görevlendirdiği memur, zekât olarak topladığı kötü hurmaları iki ölçek karşılığında bir ölçek iyi cins hurma ile trampa yapmıştı. Çok hurma verip karşılığında az hurma almak ise faizdir. Zira hurma faizin cereyan ettiği ürünlerdendir. Bundan dolayı Peygamber, zekât memurunun yaptığı bu işlemi *"Böyle yapma"* diyerek men etmiştir. Ancak bununla beraber bir çıkış yolu da göstermiş ve şöyle söylemiştir, *"Düşük kalitedeki hurmayı sat. Sonra ondan elde ettiğin*

⁸⁵ Yusuf, 12/70.

⁸⁶ Yusuf, 12/76.

⁸⁷ Cessas, *Ahkamu'l-Kur'an*, III, 228; Serahsi, *el-Mebsut*, XXX, 209;

⁸⁸ Fahreddin Er-Râzî, Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer, *Mefâtihu'l-Gayb*, Daru İhyau'l-Arabi, Beyrut, h1420, XVIII, 488; İbn Kayyım, *İlamu'l-Muvakkûn*, IV, 181-182

⁸⁹ Neml 50

⁹⁰ İbn Kayyım, *İlamu'l-Muvakkûn*, IV, 182

⁹¹ Nisa 4/142

⁹² İbn Kayyım, *İlamu'l-Muvakkûn*, IV, 182

⁹³ Talak 65/2

⁹⁴ İbn Kayyım, *İlamu'l-Muvakkûn*, IV, 187

para ile iyi cins hurma satın al. ⁹⁵ Faize düşmemek için Peygamberin gösterdiği bu çıkış yolu, şeriatın reddetmediği hîyelin caiz olduğunu göstermektedir. ⁹⁶ Zira bu hadiste faizden kurtulmak için yeni bir akit yapılması gerektiği bildirilmiştir. Bu da ıyne satışının caiz olduğuna delalet etmektedir ki ıyne satışı, bir çeşit hîledir. ⁹⁷

2. Hz. Peygamber bir defasında bir grup sahabe ile beraber iken müşriklerle karşılaşmış, müşrikler onlara kimlerden olduğunu sormuştur. Bunun üzerine Hz. peygamber “biz sudanız” şeklinde cevap vermiştir. Müşrikler birbirlerine baktılar ve “Yemen’in kabileleri çoktur” deyip suyu onların Yemen’de bulunan kabilelerinin ismi zannettiler ve onlardan uzaklaştılar. ⁹⁸ Görüldüğü üzere Hz. peygamber bu olayda bir çeşit hîylele başvurmuştur. ⁹⁹

3. Buhari’nin rivayet ettiği bir hadise göre peygamber üç kişinin yalan söylemesine izin vermiştir. Bunlar, insanların arasını bulmaya çalışan, hanımını gönlünü almaya çalışan ve savaş ortamında bulunan kişidir. ¹⁰⁰

4. Birisi Hz. Peygambere gelip kendisini deveye bindirmesini istedi. Hz. Peygamber ona “*Bende sadece devenin yavrusu vardır*” dedi. Bunun üzerine o kişi “Devenin yavrusunu ne yapayım” deyince bütün develerin deve yavrusu olduğunu bildirmek babından Peygamber, “Develer, deveden başka bir şeyi doğurur mu?” demiştir. ¹⁰¹ Görüldüğü üzere Peygamber (şaka mahiyetinde olan) bu sözü ile yanında bulunan devenin deveden doğma olduğunu kastetmiş fakat o kişi başka şekilde anlayıp onu küçük bir deve yavrusu anlamında anlamıştır. Bu ise bir tevriyedir ve tevriye bir çeşit hîledir. Zira tevriyede kastedilen kelamın içerdiği batın anlam, anlaşılan zahir anlamdan farklıdır. ¹⁰²

5. Sahabeden Abdullah b. Revaha, bir defasında cariyesi ile cinsi münasebette bulundu. Bunu öğrenen karısı eline bir bıçak alıp “sen cariyenle şöyle şöyle yaptın” deyince Abdullah “hayır” diye cevap verdi. Karısı “eğer doğru söylüyorsan Kur’an’dan ayetler okuyarak yemin et” dedi. Bunun üzerine Abdullah Kur’an ayetlerinden iktibasta bulunarak şu şiiri okudu:

شهدت بأن وعد الله حق وأن النار مثوى الكافرين
وأن العرش فوق الماء طاف وأفوق العرش رب العالمينا
وتحملة ملائكة كرام ملائكة الإله مسومينا

Şehadet ettim ki Allah’ın vaadi Haktır Ateş Kafirlerin varacağı konaktır

Arş suyun üzerinde dönmektedir Arşın üzerinde de Alemlerin rabbi vardır

Arşı kerem sahibi melekler taşımaktadır Allah’ın melekleri ise bize yakındır

Bunun üzerine karısı, “Allah’ın kitabına iman ettim ve gözlerim yalan söyledi” dedi. Abdullah, Hz. Peygambere gelip olayı anlattı ve şiiri okudu. Bunun üzerine peygamber güldü ve bir sakıncası olmadığını söyleyerek bunu reddetmedi. Bu hadis de aynı şekilde kurtuluş için hîleye başvurmanın caiz olduğuna delalet etmektedir. ¹⁰³

⁹⁵ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu‘fî, *el-Câmi‘u’s-ş-şâhîh*, Daru Tuku’n-Necat, h1422, hadis no: 2201, III, 77; Müslim, Ebul-Hüseyn el-Haccâc, *Sahihul Muslim*, Daru İhyaut Turasil Arabi, Beyrut, hadis no: 1593, III, 1215

⁹⁶ İbn Nüceym, Zeynuddin b. İbrahim, *Eşbah ven Nezair Ala Mezhebi Ebi Hanife’tin Nu‘man*, Darul Kutubul İlmiyye, Beyrut, 1999, 350

⁹⁷ İbn Kayyim, *İlamu’l-Muvakkûn*, IV, 182

⁹⁸ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, Matba’atu Mustafa el-Babiyi’i Halebi, Mısır, 1955, I, 616

⁹⁹ İbn Kayyim, *İlamu’l-Muvakkûn*, IV, 183

¹⁰⁰ Buhari, Sulh, 2.

¹⁰¹ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk es-Sicistân, *Süneni Ebî Dâvûd*, Mektebetu’l-Asriyye, Beyrut, hadis no: 4998, IV, 300; İbn Kayyim, *İlamu’l-Muvakkûn*, IV, 183

¹⁰² İbn Kayyim, *İlamu’l-Muvakkûn*, IV, 183

¹⁰³ İbn Teymiyye, *Fetâvâ’l Kübra*, XII, 262; İbn Kayyim, *İlamul ;Muvakkûn*, IV, 183

4.3.3. Selefin Söz ve Uygulamalarından Deliller

İbn Kayyım, hîyeli kabul edenlerin kitap ve sünnetten delillerini zikrettikten sonra onların selefin söz ve uygulamalarından getirdikleri delilleri de zikretmiştir. Ancak selef ile sadece tabiin ve etbâu tabiinleri kastetmemiş, sahabeleri de bu kategoride değerlendirmiştir. Bu delillerin başlıca olanları şunlardır:

1. Selef âlimlerinden biri yemek yedirmek istemediği bir kimseye “oruçlu sabahladım” diyerek oruçlu olduğu önceki günlerden birini kastetmiştir.¹⁰⁴

2. Muhammed b. Sirin, borçlusu olduğu kimseler alacaklarını tahsil etmek için yanına geldiklerinde kendisinin ödeme imkânı yoksa “inşallah iki günün birinde veririm” diyerek dünya ve ahiret günlerinden birini kastetmiştir.¹⁰⁵

3. Birisi Ahmet b. Hanbel’e evinde olan Mervezi’yi sormuştu. Ancak Mervezi o kişiyle görüşmek istemiyordu. Bunun üzerine Ahmet b. Hanbel parmağını avucunun içine koyup avcunu kastederek “Mervezi burada yok, Mervezi’nin burada ne işi var?” dedi.¹⁰⁶

4. Süfyan es-Sevri, bir mecliste bulunuyordu. O meclisten kalkmak istedi, fakat oradakiler onu engellediler. Bunun üzerine Süfyan geri döneceğine yemin etti. Sonra o meclisten ayrıldı, fakat unutmuş gibi yaparak terliğini orada bıraktı. Dışarı çıktıktan sonra yeminin yerine getirmek için geri döndü ve terliğini alıp oradan gitti.¹⁰⁷

5. Şüreyh’in atı bir kişinin hoşuna gitmiş ve o kişi atı satın almak istemişti. Ancak Şüreyh satmak istemediğinden at hakkında “öyle bir attır ki yattığı zaman birisi onu kaldırmadıkça kalkmaz.” dedi. Bunun üzerine o kişi “öf, öf!” karşılığını verip vazgeçti. Oysa Şüreyh onu kaldıranın Allah olduğunu kastetmişti.¹⁰⁸

6. Bir kişi dişi bir deve satmıştı. Müşteri ne kadar yük taşır deyince sahibi “duvara istediğin kadar yük yükle” dedi. Müşteri ne kadar süt verir diye sordu. Sahibi, “sütünü dilediğin kaba sağabilirsin” dedi. Müşteri yürüyüşü nasıl diye sordu. Sahibi, “rüzgâra yetişilmez” dedi. Ardından müşteri bu deveyi satın aldı, fakat bu özelliklerin hiçbirini bulamadı. Bunun üzerine sahibine gelip bu saydığın özelliklerin hiçbirini bulamadım deyince sahibi “ben bu özelliklerin devede olduğunu demedim ki dolayısıyla ben yalan söylemedim” cevabını verdi.¹⁰⁹

7. Kays b. Rebi, A’miş’den o da İbrahim’den naklettiğine göre bir kişi başkasını yakalamış “sende benim hakkım var” demişti. O kişinin “üzerimde hakkın yoktur” demesi üzerine adam, “o zaman benimle beytullah’a yürümek üzere yemin et demişti.” İbrahim bu kişiye çözüm olarak, beytullah’a yürümek için yemin etmesini fakat bununla kendi mahallesinde bulunan mescidi kastetmesini söyler.¹¹⁰

8. Abdülmelik b. Meysere, Nezzal b. Sebra’dan naklettiğine göre Huzeyfe bazı şeyleri söylemediğine dair Osman b. Affan’a yemin ediyordu. Hâlbuki onun bu sözleri söylediğini biz biliyorduk. Ey Ebu Abdullah senin Osman’a bazı şeyleri söylemediğine dair yemin ettiğini işittik, oysa o şeyleri söylediğini biliyoruz dedik. Bunun üzerine Huzeyfe şöyle dedi: “Tamamını kaybetmemek için alacağımın bir kısmını diğerine satıyorum.”¹¹¹

9. Kays b. Rebi, A’miş’den o da İbrahim’den naklettiğine göre birisi ona şöyle demişti, “Ben birisinin aleyhinde konuştum, o da bunu duymuş; ondan nasıl özür

¹⁰⁴ İbn Kayyım, *İlamu'l-Muvakkîn*, IV, 183-184

¹⁰⁵ İbn Kayyım, *İlamu'l-Muvakkîn*, IV, 183

¹⁰⁶ İbn Kayyım, *İlamu'l-Muvakkîn*, IV, 183

¹⁰⁷ İbn Kayyım, *İlamu'l-Muvakkîn*, IV, 183

¹⁰⁸ İbn Kayyım, *İlamu'l-Muvakkîn*, IV, 183

¹⁰⁹ İbn Kayyım, *İlamu'l-Muvakkîn*, IV, 183

¹¹⁰ İbn Kayyım, *İlamu'l-Muvakkîn*, IV, 185

¹¹¹ İbn Kayyım, *İlamu'l-Muvakkîn*, IV, 186

dileyebilirim? İbrahim bu kişiye şu cevabı verdi: (arakasından konuştuklarının dışında başka bir şey kastedip) “Allah biliyor ki o konuda ben hiçbir şey söylemedim” de.

10. İbrahim Haccac’tan çok korktuğu için yanından çıkan arkadaşlarına “eğer beni size sorarlarsa, Allah yemin ederek nerede olduğumu, hangi yerde bulunduğumu bilmediğinizi söyleyin. Bunu söylerken de evin ne tarafında olduğumu yahut hangi köşesinde olduğumu bilmediğinizi kastedin” derdi.¹¹²

11. Mücahid’in rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: “Tarizli/dolaylı/tevriyeli konuşmalar, beni kırmızı develeri sahip olmaktan daha çok mutlu eder.” Daha önce de ifade edildiği üzere tevriyeli sözler bir çeşit hîledir.¹¹³

12. Mutemir b. Süleyman et-Teymi, babasından, o Nuaym b. Ebu Hind’ten o da Süveyd b. Gafale’den naklettiğine göre Hz. Ali, zındıkları öldürdüğü zaman yere bakmış, sonra başını gökyüzüne kaldırıp şöyle söylemiştir, “Allah ve Resülü doğru söylemiştir” ardından kalkıp evine gitti. İnsanların ileri geri konuşmaya başlayınca ben Hz. Ali’nin yanına gittim ve dedim ki “Ey müminlerin emiri bu konuda resul-i ekremden tavsiye mi aldın yoksa kendi içtihadınla mı hareket ettin? Hz. Ali, benim gökyüzüne bakmamada bir sakınca var mı? dedi. Hayır dedim. Bunun üzerine “yere bakmamda bir sakınca var mı? dedi. Ben yine hayır dedim. Sonra Allah ve resulü doğru söylemiş dememde bir sakınca var mı? dedi. Ben aynı şekilde hayır dedim. Bunun üzerine ben keyd yapan (hîlecî) biriyim dedi.”¹¹⁴

13. Muhammed b. el-Hasan Amr b. Zer’den naklettiğine göre Şa’bi şöyle demiştir: “Helal ve caiz olan konularla ilgili olan hîyelin bir sakınca yoktur. Hîyel ancak bir kişinin haramdan korunabilmesi için yapılır. Böylece helal bir iş yapmış olur. Böylesi hîyelde bir beis yoktur. Sakıncalı olan, bir kişinin hîyele başvurarak başkasının hakkını elinden alması ya da batıl olan bir şeyi hakmış gibi göstermeye çalışması veya bir şeye şüphe katmak istemesidir. Bizim söylediğimiz gayeler için yapılan hîyele gelince bunlarda bir sakınca yoktur.”¹¹⁵

14. Abdurrezzak, Hişam b. Hasandan o da Muhammed b. Sirin’den naklettiğine göre kocasından üç talakla boşanmış olan bir kadın, eski kocasına helal olabilmek için adamın birisine dünürü gönderir. Bu kişi de bu kadınla evlenir. Fakat Ömer Bin Hattab ona kadın ile evli kalmasını ve onu boşamamasını emreder. Boşadığı takdirde de cezalandıracağı tehdidinde bulunur. İşte müminlerin emiri mezkûr amaçla kıyılan nikâhın sahîh olduğunu kabul etmiş o kişiye yeniden nikâh kıyması emretmemiştir. Bu uygulama ise hülle nikâhı ile velisiz kıyılan nikâhın sahîh bir nikâh olduğuna delildir.¹¹⁶

15. Abdurrezzak, Hişam b. Urve’den naklettiğine göre babası, eşlerden birinin bilinmemesi durumunda, hülle nikâhında bir beis görmemiştir. İbn Hazm, Salim b. Abdullah ve Kasım b. Muhammed’in de bu görüşte olduğunu belirtmiştir.¹¹⁷

16. Atâ’dan nakledildiği ne göre hülle nikâhı ile evlenen kişinin bu evliliği sürdürmek istemesi halinde bunda bir beis olmayacağını söylemiştir. Şa’bi de “koca emretmedikçe hülle nikâhında bir beis yoktur” demiştir.¹¹⁸

Leys b. sa’d şöyle demiştir: “Bir kişi bir kadın ile evlense ve o kadının eski kocasına dönmesi için boşasa, fakat ne önceki koca, ne de kadın bunu bilmeyip, bu kişi bunu yalnızca bir iyilik olarak yapsa, bu kadının önceki kocasına dönmesinde bir beis

¹¹² İbn Kayyım, *İlamu'l-Muvakkîn*, IV, 186

¹¹³ İbn Kayyım, *İlamu'l-Muvakkîn*, IV, 186

¹¹⁴ İbn Kayyım, *İlamu'l-Muvakkîn*, IV, 186-187

¹¹⁵ İbn Kayyım, *İlamu'l-Muvakkîn*, IV, 187

¹¹⁶ İbn Kayyım, *İlamu'l-Muvakkîn*, IV, 188

¹¹⁷ İbn Kayyım, *İlamu'l-Muvakkîn*, IV, 188

¹¹⁸ İbn Kayyım, *İlamu'l-Muvakkîn*, IV, 188

yoktur. Kadın ile cinsel ilişkide bulunduktan sonra ikinci koca, birinci kocaya bunu açıklasa zarar vermez.¹¹⁹

Şafii ve Ebu Sevr şöyle demiştir: “fasit kabul edilen hülle nikâhı, nikâh esnasında erkeğin bu evliliği kadının eski kocasına helal olabilmesi için yapıp, evlendikten sonra bu gaye ile kadını boşayacağını söylediği nikâhtır. Nikâh akdi esnasında böyle bir şart koşulmamış ise nikâh sahihtir. Böyle bir şartın akitten önce ileri sürülüp sürülmemesi ve niyet edilip edilmemesi nikâhın sıhhatine hiçbir şekilde etki etmez” Ebu Sevr ayrıca “o kişi sevaba nail olur” demiştir. Bısr b. Velid, Ebu Yusuf senediyle, Ebu Hanife’den bunun aynısını nakletmiştir.¹²⁰

Muhammed ve Ebu Yusuf’un Ebu Hanife’den naklettikleri diğer bir görüş ise şöyledir: “ ikinci koca niyet etmiş olsa -ki bu niyet nikâh ile kadının eski kocasına helalliğidir- kadın ona helal olmaz.”¹²¹

17. Hasan bin Ziya’nın Züfer’den naklettiğine göre Ebu Hanife şöyle demiştir: “Bir kişi nikâh akdi esnasında, kadınla eski kocasına helal olması gayesi ile evliliğini şart koşsa, nikâh sahihtir, fakat şart batıldır. Dolayısıyla ikinci kocanın kadın ile evliliğini sürdürmesi gerekir.”¹²²

4.3.4.Fıkıh Kurallarından Deliller

İbn Kayyım, hîleyi kabul edenlerin kitap, sünnet ve selef uygulamalarından getirmiş oldukları delilleri zikrettikten sonra onların, hîyelin cevazına gerekçe olarak gösterdikleri bir takım fıkıh kurallarını da zikretmiştir. Buna göre hîyeli kabul edenler, hîyel uygulamasının fıkıh kuralları ve delilleri tarafından da yasaklanmadığını söylemişlerdir. Bu cümleden olarak İbn Kayyım bir kural zikretmiştir o da şudur:

Maksatlar/niyetler akdin sıhhatine engel teşkil etmez: Buna göre bir akitte icap ve kabul tam olmakla beraber akdin tarafları ehliyet başta olmak üzere gerekli şartlara sahip ise ve haram bir şart koşulmamışsa bu akit sahih olup tarafların (caiz olmayan) maksatları, yani meşru olmayan niyetleri bu akdin sıhhatine engel teşkil etmez. Zira fıkıh kuralı gereği bir akdin rükün ve şartları tam olmakla beraber bir mani de barındırmıyorsa bu akit sahih olup akideynden birinin akdin maksadına yahut muktezasına aykırı niyeti bu akdin sıhhatine engel teşkil etmez. Binaenaleyh bir kimse akitte bulunması gereken şartları yerine getirirse, hîle maksadını gütsede dahi fıkıh kuralına göre bu akit batıl olmaz. Bu da fıkıh kurallarının hîle ile çelişmediğini göstermektedir. Örneğin üç talakla boşanmış bir kadının eski kocasına dönme maksadıyla bir başkası ile yapacağı akit, (teklifi hükümler açısından haram olsa da vazi hükümler bakımından) sahih olur. Çünkü onun hîle barındıran bu maksadı akdin sıhhatine zarar vermez. Zira maksatlar akdi tamamlayan unsurların dışındaki bir durumdur. Keza bir kimse içki yapma niyeti ile meyve suyu satın alsa yahut zorla fuhuş yaptırma veya şarkıcı yapmak üzere bir cariye satın alsa ya da birini öldürme maksadıyla silah satın alsa, caiz olmayan bütün bu maksatlar alverişin sahihliğini olumsuz yönde etkilemez. Dolayısıyla fıkıhın bu kuralları gereği bir akit, rükün ve şart gibi gerekli unsurları taşıyorsa bu sahih olur ve amaçlanan hîle bu sıhhate engel teşkil etmez. Zira tasarruflarda zahire itibar edilir. Buna göre bir akdin zahiri şeriata uygunsa batında hîle amacı güdülse dahi bu durumda bâtınla değil zâhir ile amel edilir ve akdin sıhhatine hükmedilir.¹²³

¹¹⁹ İbn Kayyım, *İlamu'l-Muvakkîn*, IV, 188

¹²⁰ İbn Kayyım, *İlamu'l-Muvakkîn*, IV, 188-189

¹²¹ İbn Kayyım, *İlamu'l-Muvakkîn*, IV, 189

¹²² İbn Kayyım, *İlamu'l-Muvakkîn*, IV, 189

¹²³ İbn Kayyım, *İlamu'l-Muvakkîn*, IV, 191-192

4.4.Hîleyi Kabul Edenlere Reddiye

İbn Kayyım, “Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim, size nimetimi tamamladım, sizin için din olarak İslam’a razı oldum.”¹²⁴ ayetini delil getirerek Allah’ın farzları ve haramları belirleyip şeriatı eksiksiz bir biçimde donattığını, farzları ortadan kaldıran, haramları helal hale getiren ve insanların haklarını iptal eden aldatma, entrika ve kurnazlık kapılarını açan hîleleri meşru kılmaktan münezzeh olduğunu belirtmiştir. Bununla beraber dinini, meşru sebeplerle yasak ve haram sonuçlara varmayı mubah kılan ve yapmadıkları şeyleri söyleyip içinde olanın aksini dışarı yansıtan hîlekârların emellerine alet etmekten de beri olduğunu ifade etmiştir.¹²⁵

İbn Kayyım, hîyeli caiz görenlerle alakalı şunları söylemiştir. “Hîyeli caiz görenler, alaycıların alay etmelerine neden olmaktan başka bir getiri sağlamayan gereksiz ve gülünç işlerle meşguldürler. Çocukları aldatır gibi Allah’ı aldatmaya çalışıyorlar ve Allah’ın koyduğu sınırlar ile deliller gibi oynuyorlar. Zira bir şeyi önce haram kılıyorlar ardından aynı şeyi basit hîleler ile helal hale getiriyorlar. Bunlar Allah’ın koyduğu ve korunmasını emrettiği hukuku çiğniyorlar. Aynı özellikteki meseleleri şekil, isim veya ona ulaştıran yolun farklılığına dayanarak ayrı hükümlere tabi tutuyorlar. Hîleler ile yasaklanan şeylerden daha büyük ifsat içeren şeyleri helal hale getiriyor, vacip kılınan şeylerden daha büyük olan şeyleri ise ortadan kaldırıyorlar.”¹²⁶

İbn Kayyım, hîyeli kabul edenlerle alakalı bunları söyledikten sonra onların getirmiş oldukları delillere cevaplar vermiştir. O bu reddiyelere ilk önce Hz. Eyüp kıssasından getirilmiş olan delil ile başlamıştır. Ancak İbn Kayyım’ın bu reddiyesine değinmeden önce şunun belirtilmesi gerekmektedir ki Hz. Eyüp ile alakalı getirilen delilin hîyele dayanak olmaya elverişli olup olmadığında ihtilaf söz konusudur. Zira bazı fakihler “Her birinize bir şeriat ve bir yol yöntem verdik”¹²⁷ ayeti ile geçmiş peygamberlerin şeriatlarının neshedildiğini, dolayısıyla bizim için geçerli olmayacağını söylemişken¹²⁸ diğer bazı âlimler ise bu ayette geçen hükmün sadece Hz. Eyyub’e has olduğunu savunmuşlardır. Fakat bununla beraber bu hükmün Hz. Eyüp’e has olmayan genel bir hüküm olduğunu ileri sürenler de olmuştur. İbn Abbas, Atâ b. Ebi Rebâh ve İbn Ebi Leyla, bu ayetin içerdiği hükmün genel olduğunu söylemişlerdir. Ebu Hanife ve İmam Şafii de bu görüşü savunmuşlardır. Binaenaleyh bu hüküm, Hz. Eyüp’ün dışındaki kimseler için de geçerlidir. Buna göre bu ayet ile amel eden bir kişi, yeminini yerine getirmiş olur. Mücahid ise bu hükmün sadece Hz. Eyyub’e has olduğunu söylemiş ve İmam Malik ile bazı Hanbeliler de bu görüşü savunmuşlardır. Buna göre bu ayet ile amel eden bir kimsenin yemini yerine gelmiş olmayacaktır.¹²⁹ Buti gibi çağdaş bazı âlimler, Hz. Peygamberin, cariyesi ile zina eden zayıf bir kimseye içinde yüz tane sap bulunan bir demetle vurulmasını emreden hadise¹³⁰ de dayanarak bu hükmün, had cezasını kaldıramayacak kadar vücudu zayıf ve güçsüz olan kişilere özel olduğunu ileri sürmüşlerdir.¹³¹

İbn Kayyım, Hz. Eyüp kıssasında geçen meselenin bizim açımızdan hîyele delil olmaya elverişli olmadığını, zira bizden önceki şeriatların bizim için hüccet olabilmesi

¹²⁴ Maide 5/3

¹²⁵ İbn Kayyım, *İlamu’l-Muvakkîn*, IV, 201-202

¹²⁶ İbn Kayyım, *İlamu’l-Muvakkîn*, IV, 201-202

¹²⁷ Maide, 5/44

¹²⁸ Kurtubi, *Cemi’ul Ahkamul Kuran*, XV, 213

¹²⁹ Ebû’l-Ferec, İbn Cevzi, Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *Zâdu’l-Mesir fi İlmi’t-Tefsir*, Darul Kutubul-Arabi, Beyrut, h1422, III, 577.

¹³⁰ Ebû Dâvûd, *Hudud*, 2878.

¹³¹ Buti, *Davabitul-Maslaha*, 309

için bizim şeriatımıza ters düşmemesi gerektiğini belirtmiş, bu hükmün ise bizim şeriatımızla çeliştiğini ifade etmiştir. Çünkü bizim şeriatımızda hükümlerin hafifletilmesi için hîyel meşru kılınmamıştır. Bununla beraber Hz. Eyyüb'un hanımı zayıf ve hasta olduğundan dolayı bu hüküm, Allah'ın ona bir hafifletmesi olup sadece bu meseleye mahsustur demiştir.¹³²

Hz. Yusuf'un kardeşini alıkoymak için başvurduğu yöntemden bahseden ayete gelince;¹³³ İbn Kayyım, bu ayetin de aynı şekilde bizden önceki şeriatların uygulaması olduğunu, dolayısıyla bizim için geçerli olmadığını belirtmiştir. Ayrıca Hz Yusuf'un bu olayı kardeşine haber verdiğini ve onun iznini alarak rızası ile yaptığını belirtmiştir. Sonra Hz Yusuf'un bu uygulamasının, kardeşlerinden intikam almak amacıyla olmadığını, kardeşini yanında tutarak Allah'ın planının tamamlanması için ona verilmiş bir emir olduğunu zikretmiştir. Dolayısıyla bu ayetin hilecilerin yapmış olduğu hilelere dayanak teşkil etmeyeceğini belirtmiştir.¹³⁴

İbn Kayyım, hîleye delil gösterilen Hayber'de zekât olarak toplanan hurmalarla alakalı hadisin¹³⁵ de hîlele dayanak teşkil etmeyeceğini, zira burada Hz. Peygamberin göstermiş olduğu yöntemin hîyel ile hiçbir ilgisinin olmadığını ifade etmiş, peygamberin gösterdiği yöntemin, kötü malın satılıp onunla elde edilen parayla ikinci bir satım akdi yapmak suretiyle iyi malın alınması olduğunu belirtmiştir.

Ayrıca ilgili hadisdeki mutlak olan emir, sahih bir alışveriş akdi için geçerli olup, faizli bir alışveriş üzere anlaşmış taraflar açısından geçerli değildir. Zira *"hepsini parayla sat, sonra yine para ile iyisini al"* hadisinin içerdiği mana, yeni bir alışverişin ilk alışverişin bütünüyle bitmesinden sonra inşa edilmesi gerektiğidir. Dolayısıyla tarafların baştan beri bunu satacağım ve onunla bunu alacağım şeklinde bir anlaşma yapmaları söz konusu değildir. Zira Hz. Peygamberin, *"Veresiye ile beraber peşin bir alışverişi bir arada yapmak helal olmadığı gibi, bir satım akdinde iki şart ileri sürülemez"*¹³⁶ hadisi buna engeldir. Burada satıcının paraya sahip olması, alıcının ise mala sahip olması yönünden meşru bir maksat söz konusudur. Dolayısıyla bu hadis hîlele örnek teşkil etmemekle beraber delil olarak sunulması da tutarsızdır.¹³⁷

İbn Kayyım, hiyeli kabul edenlerin gerek sünnetten gerekse selef uygulamalarından getirdiği diğer tüm delilleri dolaylı anlatımlar başlığı altında inceleyerek reddiye vermiştir. İbn Kayyım dolaylı konuşmayı, dolaylı davranmanın dengi olarak hîlele delil olarak görmelerine, dolaylı konuşma veya davranışın Allah'ın haramlarını helal kılamayacağını, vacibi düşüremeyeceğini ve hakları iptal edemeyeceğini, sadece zalimin zulmünden kurtulabilmek için söylenebileceğini zikretmiştir. Hz İbrahim'in *"bu benim kız kardeşimdir"*¹³⁸ ve *"ben hastayım"*¹³⁹ *"onu(putu kırma işlemini) onların büyükleri yaptı"*¹⁴⁰ sözlerini ayetten delil olarak zikretmiştir. Hz. Peygamberin *"biz sudanız"*¹⁴¹ *"seni dışı deve yavrusuna bindireceğim"*¹⁴² demesi bu konuya örneklik teşkil etmektedir. Ayrıca bu ifadeler sahibini hîle ve aldatmaya götürecek hîleler olmadığını söylemiştir.

¹³² İbn Kayyım, *İlamu'l-Muvakkîin*, IV, 205-207

¹³³ Yusuf 12/76

¹³⁴ İbn Kayyım, *İlamu'l-Muvakkîin*, IV, 208-218

¹³⁵ Buhari, Buyû, 89; Müslim, Musâkât, 94.

¹³⁶ Ebu Davud, İcâre, 70; Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre, *Câmi'i's-şâhîh -Süneni't-Tirmizî-*, Daru'l-Garbu'l-İslami, Beyrut, 1998, hadis no: 1234, II, 526.

¹³⁷ İbn Kayyım, *İlamu'l-Muvakkîin*, IV, 218-231; Köse, *İslam Hukukunda Kanuna Karşı Hîle*, s. 340.

¹³⁸ Buhari, Buyû, 100; Müslim, Fedâil, 154.

¹³⁹ Saffat 37/89

¹⁴⁰ Enbiya 21/63

¹⁴¹ İbn Hişam, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, I, 616

¹⁴² Ebû Dâvûd, Edeb, 84.

İbn Kayyım dolaylı anlatımı iki kısımda inceleyip birinci kısmı, lafzın hakiki manasını kullanıp onun dışına çıkmayan şekilde tarif ettikten sonra Hz. Peygamberin ve selefin kullandığı dolaylı anlatımın bu kısımdan olduğunu söylemiştir. Bu anlatımdan kaynaklı yanlış anlamayı o anki durum gereği -gülme, öfkelenme, işaret etme- gibi sebeplerden dolayı dinleyicinin anlamamasında ki bir kusura bağlamaktadır. İkinci kısmı ise âm lafzın hâs manasında, mutlak lafzın mukayyed manasında kullanılmasıdır. Bunu da bir hakkı iptal etmek için veya haram olanı meşrulaştırmak için yapmanın caiz olmadığını söyler.

Dolayısıyla dolaylı anlatımın hiyel ile bir alakasının olmadığını söyleyen İbn Kayyım zulme karşı bir tuzak olması karşılığında kullanılabileceğini söyler. Mazluma böyle bir hakkın verilmesi demek zalim içinde böyle bir hakkın olduğunu göstermez. Mazlum bu hakkı kullanmakla ya zalimden hakkını alır ya ona bir ceza verir ya da şerrinden emin olur. Ahmet b. Hanbeli'n müsnedin'den bir delil getiren İbn Kayyım "Hz. Peygambere komşusunun yapmış olduğu eziyetten dolayı şikâyet eden birisine, mallarını dışarı atmasını söylemesi üzerine, yoldan geçenlerin nedeni sorduklarında, eziyet eden komşusuna hakaret edince eziyet veren komşu mallarını içeriye koymasını bir daha kendisine eziyet etmeyeceğini bildiren hadisi¹⁴³ delil getirir. Bu tür hîlelere karşı çıkmadıklarını kaydeden İbn Kayyım itiraz ettikleri hiyelin Allah'ın haramlarını helal kılan, farzı düşüren, kulların hakkını iptal eden hîleler olduğunu söyler.¹⁴⁴

4.5.Hîleyi Kabul Etmeyenlerin Delilleri

İbn Kayyım'a göre hiyeli caiz görmek seddü Zeri'a ilkesine aykırı düşmektedir. Zira Şar'i mümkün olan her yol ile mefsedete giden yolların önüne set çekmiştir. Oysa hiyele başvuran kimse hiyele başvurmak suretiyle mefsedete giden yolları açmaktadır. İbn Kayyım bu ifadelerden sonra hîle ile amel etmenin ve ona fetva vermenin haram olduğunu belirtmiş, delil olarak "Allah hülle yapana ve yaptırana lanet etmiştir"¹⁴⁵ hadisini zikretmiştir.

İbn Kayyım bu hadisi delil olarak zikrettikten sonra şu çıkarımda bulunmuştur: ona göre hülle yapanlar, kendilerine haram kılınan iç yağı satıp parasını yiyen Yahudiler, rüşvet veren ve alan, faiz alan ve veren, peruk takan ve taktıranların yanı sıra, dövme yapan ve yaptıranlar gibi lanetlenmelerinin sebebi, hülle yapmanın, aldatma içermesi hususunda bahsi geçen lanetlenmiş hususlarla ortak noktaya sahip olmasıdır. Ayrıca Allah'ın İsrail oğullarını maymuna çevirmelerinin sebebini hîle yöntemiyle Allah'ın helal kıldıklarını haram kılmaları olduğunu belirtmiştir. Bununla beraber Allah'ın aldatıcıları ve kalbinden geçmeyenleri diliyle söyleyenleri yerdığını belirtmiş, kuran da münafıklardan bahsedilirken Allah'ı aldatmaya çalışan kimseler olduklarının zikredildiğini ifade etmiştir.

İbn Kayyım hiyelin haram olduğuna dair görüşünü desteklemek üzere birkaç örnek verdikten sonra özetle hiyelin Allah'ı aldatmaya çalışmak olduğunu belirtmiş bunun ise haram olduğunu ifade etmiş ve şu delilleri serdetmiştir:

1. "İçinizden cumartesi günü hakkındaki hükmü çiğneyenleri elbette bilirsiniz. Bu yüzden onlara, "Aşağılık maymunlar olun!" demiştik."¹⁴⁶ İsrail oğulları Hz. Musa'yı ve

¹⁴³ İbn Hibbân, Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Şaḥîḥu İbn Hibbân*, Müessesetu'r-Risale, Beyrut, 1993, hadis no: 520, II, 278s

¹⁴⁴ İbn Kayyım, *İlamu'l-Muvakkîn*, IV, 231-239 ve 412-413

¹⁴⁵ İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekir Abdullâh B. Muhammed, *el-Muşannef*, Mektebetu'r-Rüsd, Riyad, h1409, hadis no: 36192, VII, 292; İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni, *es-Sünen*, Daru İhyau'l-Kutubu'l-Arabiyye, tsz, hadis no: 1936, I, 623; Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, hadis no: 14187, VII, 339

¹⁴⁶ Bakara 2/65

Tevrat'ı inkâr etmeyip Allahtan korktukları halde, -zira Allahtan korkmasalardı cumartesi günü avlanmaya cesaret edebilirlerdi-, maymuna dönüştürüldüler. Çünkü onlar Allah'ın haram kıldığını helal hale dönüştürmek için hîleye başvurdular. Hasan Basri bu ayeti tefsir ederken onların başvurduğu hîlenin cumartesi günü balıkları avlayıp suda bekleterek, ertesi gün alıp pişirerek yediklerini söylemiştir.¹⁴⁷

2. "Ameller niyetlere göredir"¹⁴⁸ hadisinden de hiyelin haram olduğu anlamı çıkmaktadır. Zira bu hadiste yapılan bütün amellerin maksatlara bağlı olduğu bildirilmiştir. Dolayısıyla bir kimse yaptığı amelde hîle niyetini taşıyorsa o amel o niyete göre değerlendirilir. İbn Kayyım tek başına bu hadis hîlenin iptali için yeterli olduğunu bildirir.

3. Ahmet b. Hanbel, "Alışveriş yapanlar, birbirlerinden ayrılmadıkça (akdi kabul edip etmemekte) muhayyerdirler; ama akitte muhayyerlik şartı bulunursa müstesna, (o zaman birbirlerinden ayrılırlar bile, şart koşulması halinde muhayyerlik devam eder). Akit yapanlardan birisinin karşı taraf ikâle ister korkusuyla (akit meclisinden hemen ayrılması helâl olmaz)"¹⁴⁹ hadisini delil getirerek hiyelin caiz olmadığını söylemiştir. Zira bu hadis, alışverişin bir anda gerçekleşip malda ve semende oluşabilecek bir aldatmanın önüne geçmek adına satışın hikmeti ve tarafların maslahatı göz önünde bulundurularak meclis muhayyerliğini meşru kılmıştır. Oysa taraflardan herhangi birinin meclisten ayrılması bu muhayyerliği sonlandırmaktadır. Binaenaleyh sırf muhayyerliği sonlandırmak için taraflardan birinin akit meclisinden hemen ayrılması bir hîledir ve bu hadiste bunun caiz olmadığı belirtilmiştir.

4. İbn Kayyım, Ahmet b. Hanbelin müsnedin'de rivayet ettiği, "insanlar dinar ve dirhemlerin peşine düşer, iyne satışı yapar, ineklerin kuyruğuna yapıştır (hayvancılığa dalar) ve Allah yolunda cihadı terk ederlerse, Allah onlara bir belâ indirir ve bu belâyı yeniden dinlerine dönünceye kadar da kaldırmaz"¹⁵⁰ hadisini delil getirerek hiyelin haram olduğunu belirtmiştir. Zira bu hadiste zikredilen iyne satışı¹⁵¹ bir çeşit hîle olup İbn Battanın Evzai yoluyla rivayet ettiği " öyle bir zaman gelecek ki insanlar faizi alışveriş gibi helalleştirecekler"¹⁵² hadisin kapsamına girmektedir. Nitekim Hz. Aişe, iyne satışı yapan kimse hakkında tövbe edinceye kadar yaptığı cihatların boşa gittiğini söylemiştir.¹⁵³

5. İbn Kayyım "Kendiniz avlamadığınız veya sizin için avlanmadığı süreç, ihramlı iken avlanmış olan kara hayvanlarının eti size helâldir"¹⁵⁴ hadisini delil getirerek hiyelin haram olduğunu ifade etmiştir. Zira bu hadise göre ihramlı iken avlanmak yasaklandığı gibi hîleye başvurup bir başkasına avlatmakta yasaklanmıştır.

6. İbn Kayyım'a göre Hiyelin caiz olmadığının delillerinden bir tanesi de " Herhangi biriniz borç verir de borç alan kişi ona bir hediye getirirse veya bineğine bindirmek isterse, ne o hediyeyi kabul etsin, ne de bineğine binsin. Ancak aralarında

¹⁴⁷ İbn Kayyım, *İlamu'l-Muvakkîin*, IV, 139

¹⁴⁸ Buhari, *Bed'u'l-vahy*, 1, Müslim, *İmâre*, 155; Ebu Davud, *Talâk*, 11; Nesâî, *Tahâre*, 60.

¹⁴⁹ Ebu Davud, *İcâre*, 51; Tirmizi, *Buyû'*, 26; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Müsned*, Müessesetu'r-Risele, Beyrut, 2001, XI, 330.

¹⁵⁰ Ahmet b. Hanbel, *el-Müsned*, hadis no:4824, VIII, 440

¹⁵¹ İyne: bir kimsenin bir malı başka birine veresiye satıp, o malı aynı mecliste, aynı şahıstan, o bedelden daha aza peşin olarak satın almasıdır. Bkz. Bkz. Serahsi, *el-Mebsut*, XI, 211; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, S. 216

¹⁵² İbn Kayyım, *İlamu'l-Muvakkîin*, IV, 144

¹⁵³ Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed, *es-Süneni'd-Dârekutnî*, Muessesetu'r-Risale, Beyrut, 2004, hadis no:3002, III, 477-478.

¹⁵⁴ Ebu Dâvud, *Menâsik* 41; Tirmizi, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre, *el-Câmi'u'l-kebir Süneni't-Tirmizî*, hadis no:846, II, 196; Nesai, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *es-Sünen*, Mektebetü'l Matbu'ti'l İslamiyye, Halep, 1986, hadis no:2827, V,187; Dârekutnî, *es-Süneni'd-Dârekutnî*, III, 356.

eskiden beri hediyeleşme ve ikramda bulunma varsa, durum değişir”¹⁵⁵ hadisidir. Zira borç veren bir kimsenin borç verdiği kimseden menfaat elde etmesi verdiği borca karşılık hîle yoluyla faiz alması anlamına gelebileceği için seddu zeri’a gereği Hz. Peygamber tarafından yasaklanmıştır.

7. Hiyelin haram olduğunun delillerinden biri de sahih bir rivayetle gelen “zekât endişesiyle, ayrı ayrı bulunan mallar bir araya toplanmaz. Toplu bulunanlar da ayrılmaz”¹⁵⁶ hadisidir. Zira bu hadiste zekâtı düşürmek veya eksiltmek için malların birleştirilmesi ve ayrıştırılması suretiyle hîleye başvurma yasaklanmıştır.

8. İbn Kayyım sahabein hiyelin haram olduğu hususunda icma ettiklerini belirtmiştir. Örneğin Hz. Ömer’in “hülle yapanı ve yaptıranı recm ederim” sözünü sahabelerin hepsi onaylamış, Hz. Osman, Hz. Ali, İbn Abbas’ın, İbn Ömer hülle yoluyla yapılan nikâhın helal olmayacağını belirtmişlerdir.¹⁵⁷ Ayrıca Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Ubeyy b. Ka’b ve diğer başka sahabeler ölüm hastalığında ki bir kimsenin karısını mirastan mahrum bırakmak için boşamasını geçersiz saymış, bu kadının varis olacağını belirtmişlerdir.¹⁵⁸

9. İbn Kayyım şu delili de hiyelin haram olduğuna gerekçe olarak zikretmiştir: gerek sahabe gerekse tabiin döneminde İslam coğrafyası genişlemiş insanlar topluca Allah’ın dinine girmişlerdi. O dönemde Müslümanların sayısı çok fazla arttığından hadleri aşanlar çoktu. Dolayısıyla hiyele başvurmayı gerektirecek birçok neden vardı. Fakat ne sahabeler nede tabiinler böyle bir şeye fetva vermemişlerdi.¹⁵⁹

10. İbn Kayyımın şu gerekçeyi de hiyelin haram olduğuna gerekçe olarak zikretmiştir: Allah c.c gerek vacip gerekse haram olsun koymuş olduğu hükümlerin hepsi insanların hem dünya hem de ahiret maslahatlarını barındırmaktadır. Dolayısıyla insanların ruhi açıdan ancak Allah’ın koymuş olduğu şariat ile tatmin olabilirler. Binaenaleyh kul Allah’ın haram kıldığını helale dönüştürebilmek için veya Allah’ın farz kıldığını düşürebilmek için hiyele başvurursa, Şeriatın koymuş olduğu hükümleri hiyel yoluyla değiştirmek şeriatın bandırmış olduğu hikmetleri devre dışı bırakmak demektir. Allah’ın dinini ifsat etmiş olur.¹⁶⁰

4.6.İslam Hukukunda Hiyel Kavramının Gelişimi ve Mezheplerin Görüşleri

Hîyel, ıstılahe mefhumuyla Hz. Peygamber ve sahabe zamanında kullanılmamıştır. Bunun göstergesi “zekât (artar veya eksilir) endişesiyle, ayrı ayrı bulunan zekât malları bir araya toplanmaz; toplu bulunanların arası da ayrılmaz” hadisidir.¹⁶¹ Zira bu hadis zekâtı düşürmek için hîlenin yapılmasını kesin bir biçimde men etmiştir. Sahabe ise hîleli terk etme hususunda icma etmiş ve hîlenin caiz olmadığına hükmetmişlerdir. Buna örnek olarak Hz. Ömer’in “hülle yapana ve hülle yaptıranı recm cezası uygulamam” sözüdür.¹⁶² Aynı şekilde Hz. Osman, Hz. Ali, İbn Abbas ve İbn Ömer hülle ile boşanmış olan kadının helal olmayacağını fetva vermişlerdir.¹⁶³ Ubeyy b. Ka’b, İbn Mesud, Abdullah b. Selam, İbn Ömer borç verenin borç verdiği kimseden hediye

¹⁵⁵ İbn Mâce, Sadakât, 19; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, V, 573; Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-evsaf*, Daru’l-Harameyn, Kahire, tsz, V, 30.

¹⁵⁶ Buhari, Zekât, 33.

¹⁵⁷ es-San‘ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemâm b. Nâfi‘ es-San‘ânî el-Himyerî, *Musannef*, Meclisü’l İlmi, Hindistan, h1403, hadis no: 10777, VI, 265; Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân-et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, Darul Hadis, Kahire, 2006.VI, 355

¹⁵⁸ İbn Kayyım, *İlamu’l-Muvakkîin*, IV, 151-153

¹⁵⁹ İbn Kayyım, *İlamu’l-Muvakkîin*, IV, 153-154

¹⁶⁰ İbn Kayyım, *İlamu’l-Muvakkîin*, IV, 154-162

¹⁶¹ Buhari, Zekât, 33.

¹⁶² Köse, *Hülle*, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1998, XVIII, 476.

¹⁶³ San‘ani, *Musannef*, VI, 265; Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, VI, 355

almasını nehy etmişlerdir. Zira onlara göre bu faizin hîleleştirilmiş halidir.¹⁶⁴ Keza Hz. Aîşe, İbn Abbas ve Enes b. Malik, ıyne satışını haram kabul etmişlerdir. Zira onlara göre bu, faizi helal kılmanın hîlesidir.¹⁶⁵ Bütün bu örnekler sahabenin kabul etmediklerinin birer delilidir. Hz. Peygamber döneminden Müctehid imamlar devrinin sonuna kadar ictihad faaliyetlerinin durmaması, ictihad müessesesinden doğabilecek hîlelere pek az rastlanılmasına sebep olmuştur. Ancak hicri dördüncü asırdan sonra ictihadın yerini taklidin, müctehidin yerini mukallidin, kitap, sünnet, icma gibi asıl kaynakların yerini mezhep kavl ve hükümlerinin alması mezhep taassubunun ve hîlelerin çoğalmasına neden olmuştur.¹⁶⁶ Mezhep taassubundan dolayı o mezhebin dar görüşlerinden diğer bir mezhebin geniş görüşüne ulaşmak için kolay bir vesile olarak kullanıldığını söyleyebiliriz.¹⁶⁷

İlk hîleler, yemin, talak, köle azadı gibi kişiler tarafından tek taraflı feshe kabil olmayan hükümlerde çıktığını görmekteyiz.¹⁶⁸ Hîle ilk olarak tabiin döneminin sonlarına doğru ortaya çıkmıştır. Kitap ve sünnete muhalif birçok örneğin olduğu görülmektedir. Bunlar sonradan çıkan muhdes işlerden olduğu için bidattir.¹⁶⁹ Muhtemelen hîle hususunda fetva veren ilk kimseler Hanefi mezhebinin fakihleridir.¹⁷⁰ Buna göre mezhepler içerisinde en çok hîle ile amel edip fetva veren Hanefi mezhebidir. Öyle ki İmam Muhammed eş Şeybani bu hususla alakalı “*el Meharic fil Hiyele*” isimli bir eser kaleme almıştır. Ne var ki bu eserin İmam Muhammede nispet edilmesi hususunda bir takım ihtilaflar vardır. Bu konuda Serahsi “bazı kimseler *el Hiyele* kitabının İmam Muhammed’e ait olup olmadığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Ebu Süleyman el Cüzcani bu kitabın İmam Muhammed’e ait olduğunu ret etmiş ve “her kim İmam Muhammed el Hiyele isimli bir kitap yazmıştır derse ona inanmayın, insanların ellerinde bulunan bu kitap İmam Muhammed’e ait olmayıp Bağdat sahaflarının bir araya getirdikleri bir kitaptır.” demiş ve ekleyerek şunları kaydetmiştir, “cahiller bizim âlimlerimize bunu nispet ediyorlar. Fakat İmam Muhammedin cahillerin önünü açmak için böyle bir kitap yazdığını nasıl zannederler.” Ebu Hafs ise bu kitabın İmam Muhammed’e ait olduğunu kabul etmiştir ki doğru olan da budur. Zira imamdaki nakledilen hükümler hakkında ki hîleleri cumhur caiz görmüş olup, bazı aşırıcular cahilliklerinden ötürü ve kuran ile sünneti iyi kavrayamadıklarından ötürü dolayı hîleyi kerih görmüşlerdir.”¹⁷¹ Hîle konusunun yanlış anlaşılmasının en önemli sebebi sınırlarının çok geniş tutulması ve maksada ulaşmada başvurulmuş her yolun hîle olarak kabul edilmesidir.¹⁷²

Birçok Hanefi âlim kitaplarında el-Hiyele isimli özel bir bölüm açmışlardır. Hatta bazıları bu konuyla alakalı özel eserler kaleme almışlardır. Fetavay-i Hindiyye ve Serahsi’nin *el Mebsut*’u buna örnektir. Bazı Şafiiler de hîle ile alakalı özel eserler kaleme almışlardır, örneğin Ebu Hatem Muhammed b. Hüseyin el-Kazvini’nin kaleme almış olduğu *el Hiyele fil Fıkhi* adlı eseri bu kabildendir. Maliki ve Hanbelilerin ise bu hususla alakalı özel eserler kaleme aldıkları nakl olunmamış fakat bir Hanbeli eseri olan İbn

¹⁶⁴ İbn Teymiyye, *Fetavayi’l Kübra*, c. VI, s. 159-160

¹⁶⁵ İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâilî el-Makdisî, *el-Mugni*, Mektebetü Kahire, 1968, IV, 133-134; Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî es-San’ânî el-Yemenî, *Neylû’l-evîâr*, Darul Hadis, Mısır, 1993, V, 245

¹⁶⁶ Köse, *İslam Hukukunda Kanuna Karşı Hîle*, s. 192.

¹⁶⁷ Köse, *İslam Hukukunda Kanuna Karşı Hîle*, s. 197.

¹⁶⁸ İbn Teymiyye, *Mecmu’-l-Fetava*, XXXIII, 39

¹⁶⁹ İbn Teymiyye, *Fetavayi’l Kübra*, c. VI, s. 80

¹⁷⁰ İbn Hacer el-Askalânî, Ebû’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Fethu’l-Bâri Şerh-i Sahihî’l-Buhârî*, Darul Marife, Beyrut, 1379, XII, 326

¹⁷¹ Serahsi, *el Mebsut*, XXX, 209

¹⁷² Köse, *İslam Hukukunda Kanuna Karşı Hîle*, 266

Kayyım'ın İlam'ul Muvakkiin isimli eseriyle Maliki mezhebi eseri olan Şatibi'nin el-Muvafakat isimli eserleri gibi bazı eserlerde hîleyi inkâr etmediklerini görmekteyiz.

İbn Kayyım Müslümanların hakkını düşüren, Allah'ın haram kıldığını helal kılan, insanların malların haksız yere almayı sağlayan, kan dökülmesine neden olan, lazım akitleri fesh olunmasına yol açan küfür ile fık arasında bulunan hiyelin hiçbir imam tarafından savunulmadığını, bu hiyeli imamlara nispet edenlerin onların usullerini ve bu dindeki mertebelerini bilmeyenler olduğunu söylemiştir. Zira bu tür hiyeli imamlara nispet etmek onların imamlıklarına hâlel getirecektir. Bunun yanı sıra onlara uyan Müslümanların da imanlarında bir hâlel olduğu anlamına gelecektir. Bu tür hiyele en şiddetli bir şekilde karşı çıkanların başında da imam Ebu Hanife ve arkadaşları gelmektedir.

İbn Kayyım hiyelin muteahhirler tarafından ihdas edilip imamlara nispet edildiğini belirtmiş fakat bu nispetlerinde hata ettiklerini söylemiştir. Zira hiçbir imam hiyeli savunmamıştır. Örneğin İmam Şafi'nin mezhebine müntesip olan müteahhirlerin onun mezhebine sokuşturdukları hiyelin İmam Şafii tarafından taki bir suretle savunulmadığını belirtmiş ve imam Şafii'nin akitlerde her ne kadar niyet ve maksatlara bakmayıp zahire göre değerlendirse de onu tanıyan bir kimsenin hiyel ile amel etmediğini bilir demiştir. Çünkü akitlerde maksada itibar etmeyip zahire göre değerlendirmek, aldatma ve hîle ile bir işin batınını zahirinden farklı tutmaktan ayırdır. Nitekim şafi mezhebine mensup Abdullah b. Batta ve Ebu Bekir el Aciri gibi bazı âlimler İmam Şafii'ye hiyeli nispet edilmesini reddetmişlerdir.

İbn Kayyım imamların reddettiklerini belirttikten sonra onların bu din için yaptıkları göz önünde bulundurulduğunda böyle bir şeyin onlara isnat edilemeyeceği görülmektedir demiştir. Bazı hususlarda hiyel ile amel edip fetva veren âlimlerin bu konuda kendilerine hadislerin ulaşmadığından kaynaklandığını belirtmiş ve şayet bu hadisler kendilerine ulaşıyorsa amel ettikleri hiyelden kesin bir biçimde döneceklerini ifade etmiştir. Dolayısıyla bazıları her ne kadar hiyel ile fetva vermişlerse de onlardan sonra gelip bu hadislerden haberdar olanlar bu fetva ile amel etmemelidirler. Zira başta İmam Şafii olmak üzere imamlar, ... Peygamberden bir sahih hadis size ulaşırsa bizim görüşlerimizi duvara çalın demişlerdir.

İbn Kayyım hiyelin iptali ile alakalı bütün bunları serdettikten sonra hiyelin haram olduğunu icthadi bir husus olmayıp kat'i olduğunu belirtmiştir. Çünkü selef hiyelin sonradan çıkmış olan bir bidat olduğunda ve onunla fetva verilmesinin caiz olmadığına icma etmişlerdir.¹⁷³

4.6.1.Hanefilerin Hîyele Bakış Açısı

Mezhepler içerisinde hiyel konusunu en fazla önemseyen Hanefiler olmuştur. Fuat sezgin, Ebu Hanife'nin hîle ile alakalı kitabının İmam Yusuf'tan rivayet edildiğini söylemiştir.¹⁷⁴ Ancak Ebu Hanife ve mezhep imamlarından nakledilen hîleler göz önünde bulundurulduğunda, bütün bu hîlelerle makâsıdü's-şerîa'nın devre dışı bırakılıp hükümlerin değiştirilmesinin amaçlanmadığı açıkça görülmektedir. Bilakis bu hîleler, günlük hayatta ameli hususların kolaylaşmasını sağlayıp hayatın gereklilikleri arasında bir uygunluk meydana getirmektedir. Bu konu hakkında İmam Hamevi şöyle söylemiştir, “âlimlerimiz, başkasının hakkını iptal etmek için veya hakkı batıla karıştırmak için yapıla hîleleri tahrimen mekruh saymış, ancak haramdan kurtulmak veya helale ulaşmak için

¹⁷³ İbn Kayyım, *İlamu 'l-Muvakkiin*, IV, 169-178.

¹⁷⁴ Köse, *İslam Hukukunda Kanuna Karşı Hîle*, s. 28

yapılan hîleleri güzel görmüşlerdir.¹⁷⁵ Serahsi Allah'ın Hz. Eyüb'e yapmış olduğu yemini yerine getirmenin çaresini¹⁷⁶ göstermesini delil getirerek meşru ve caiz olan bir şeye hiyel ile ulaşmanın caiz olduğunu belirtmiştir.¹⁷⁷

Hanefiler, bütün hîle çeşitlerini meşru görmüyor, aksine makâsıdû's-şerîaya uygun olmayan türden olan hîleleri haram kabul ediyorlar. Nitekim İmam Muhammed ve Hassaf'ın kitaplarında zekât konusundaki bir hîle hariç, ibadetler hususunda haram olan herhangi bir hîle mevcut değildir. Zira ibadetler, niyete dayalıdır ve onlarda herhangi bir maksat ve illet aranmaz. Bu da Hanefilerin bütün hîleleri kabul etmediklerine delalet ettiği gibi, hîleler ile harama ulaşmayı yahut vacibi terk etmeyi hedeflemediklerini göstermektedir. Bilakis Hanefi mezhebi, hîleler ile kolaylığın ve hafifliğin meydana gelmesini amaçlamışlardır¹⁷⁸

Saffet köse “Hiyel konusunda Ebu Hanife'ye yönelik ithamların temelinde kavram kargaşası, mezhep taassubu, Hanefi kaynaklarına ulaşamama, Ebu Hanife'nin bazı icthatlarının bağlamından koparılıp sun'î bir ortam oluşturularak hîleye alet edilmesi, Ebu Hanife'nin hayatının anlatıldığı kitaplarda (menakıb) onun ince anlayış ve keskin kavrayışına işaret için bulduğu bazı meşru çözümlerin zikredilmesi ve bununla her türlü hîleyi caiz gördüğünün zannedilmesi gibi sebeplerin bulunduğunu söylemek mümkündür.” şeklinde ifade etmiştir.¹⁷⁹

4.6.2. Malikilerin Hîleye Bakış Açısı

Maliki'ler, muameleler konusunda sübjektif nazariyeyi benimsemiş bunun tabi neticesi olarak da seddi zeria ile amel etmişlerdir. Dolayısıyla şekil itibariyle meşru olan işlemlerin, meşru olmayan maksatlara ulaştırması halinde bunların iptalini ve geçersizliği hususunda ittifak etmişlerdir.¹⁸⁰ Zira onlara göre hîleleri kabul etmek kötülöklere kapı aralamak anlamında olacaktır. Maliki müfessir İbnü'l-Arâbi eserinde amaçlara ulaşmada hiyele başvurma adı altında bir başlık açarak “Yûsuf'a böyle bir çıkış yolu öğrettik”¹⁸¹ ayeti ile alakalı İslam hukukuna muhalif olmadığı müddetçe, amaçlara ulaşmada hiyele başvurma caiz olduğunu söyler.¹⁸² Kuran'a muhalif olan örneği verirken Kadı Demeğani(478/1085) çok zengin birisiydi. Sene başında çocuklarını çağırır “yaşım ilerledi, kuvvetim zayıfladı şu mallara da ihtiyacım kalmadı sizindir” derdi. Ertesi sene malların zekât verme zamanı gelince çocukları “ey babamız sen hayatta olduğun müddetçe malın bir önemi yok. Biz ve mallar seniniz” derlerdi ve zekâtı düşürme hîlesine başvurulardı¹⁸³

Şatibi hîle ile ilgili, “zikredilen anlamıyla hîle, dinde meşru değildir” demiştir.¹⁸⁴ İslam hukukunda tüm hîleleri geçersiz sayacak bir delil olmadığı gibi, hepsini geçerli sayacak bir delilde yoktur. Şari'nin koymuş olduğu kurallara zıt olanlar vardır ki bunlar ittifakla caiz değildir. Delillerin tearuz ettiği bazı meseleler de vardır ki bunlar hakkında ihtilaf söz konusudur.¹⁸⁵

¹⁷⁵ Komisyon, *Fetava-i Hindiyye*, VI, 390

¹⁷⁶ Sad, 38/41-44

¹⁷⁷ Serahsi, *Mebcut*, XXX, 209

¹⁷⁸ Ebu Zehra, Muhammed, *İmam Ebu Hanifete Hayetuhu ve Asruhu*, Darul Fikri'l Arabi, 1947, s. 477

¹⁷⁹ Köse, *Hîle-i Şer'iyye Konusunda Ebu Hanife'ye Yöneltilen İthamlar*, s. 149-162

¹⁸⁰ Köse, *İslam Hukukunda Kanuna Karşı Hîle*, 249

¹⁸¹ Yusuf, 12/76

¹⁸² İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, Darul Kutubu'l İlmîyye, Beyrut, 2003, 3. baskı, III, 69 70

¹⁸³ İbnü'l Arabî, *Ahkamu'l Kur'an*, III, 69

¹⁸⁴ Şâtibî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtibî el-Gırnâtî, *el-Muvâfaqât*, Daru İbn'i Affan, 1. baskı, 1997, III, 109

¹⁸⁵ Şâtibî, *el-Muvâfaqât*, III, 33

Birinci kısım geçersiz/batıl olduğunda ittifak edilen, Şari'nin haram kıldığını görünüş itibari ile helal kılan çeşittir. Mesela namaz vakti girdiği zaman içki içerek vaktin edasını üzerinden düşürmek isteyen bir kimse, hacca gitmeye gücü yeten bir kimsenin gitmemek için malını birine hibe etmesi gibi zikredilen hîleler kitap ve sünnette delili olmayan, kesinlikle yasaklanan hîlelerdendir.¹⁸⁶

İkinci kısım hîleler ise Şari'nin kast ettiği hükümlere muvafık olan, geçerli/caiz olduğu söylenen hîleler. İkraah anında küfür sözünü söylemek,¹⁸⁷ Allah'ın Hz. Eyüb'e yapmış olduğu yemini yerine getirmenin çaresini göstermesi¹⁸⁸, Hz Peygamber Bilal'i hurma almaya gönderdiği zaman, faizden çıkış yolu olarak iyi hurma satın almak istersen elindeki sat, onun parasıyla istediğin hurmayı al¹⁸⁹ demesi bu kısma örnektir.¹⁹⁰

4.6.3.Şafilerin Hîleye Bakış Açısı

İbn Kayyım, imam Şafii'nin hîle ile alakalı görüşü hususunda şunları kaydetmiştir, “ İmam Şafii'nin hayatını, bu dindeki yerini ve faziletini bilen bir kimse, onun hîle ile amel etmediğini, ona işaret etmediğini ve Müslümanlar için çıkış yolu olarak hîleyi göstermediğini iyi bilir.”¹⁹¹ İbn Kayyım'ın bu sözünden imam Şafii'nin hîleleri ret edip onları geçersiz saydığı açıkça anlaşılmakta iken İmam Şafii'nin akitlerle ilgili görüşlerine bakıldığı zaman hîleyi kökünden ret etmediği görülmektedir. Zira İmam Şafii'ye göre akitlerde zahire itibar edilip tarafların niyetlerine itibar edilmez. Bundan dolayı bir çeşit hîle olan ıyne satışını caiz görmüştür. Bu hususta imam Şafii şöyle söylemiştir, “Akit, ancak kendisinden kaynaklanan sebeplerden ötürü fasit olur, yoksa vehimlerle, niyetlerle yahut öncesindeki ve sonrasındaki bazı nedenlerden ötürü fasit olmaz. Bunun için herhangi bir satışta kötüye kapı aralama var diye yahut akdi yapanda kötü niyet var diye onu fasit kabul etmeyiz.”¹⁹² Muhtemelen İbn Kayyım'ın İmam Şafii'nin ret ettiğini ifade ettiği hîleler, harama ulaştıran hîlelerdir ki bunu hiçbir mezhep kabul etmemektedir. Kastallani, imamımız Şafii hakları iptal eden hîleye başvurmak mekruhtur sözünü kaydeder.¹⁹³ Ayrıca bir Şafii olan Kazvini eserinde hîle çeşitlerini işlerken hîleleri, mahzur mekruh ve mubah şeklinde üçlü bir ayrıma tabi tutmuştur ki bu da Şafîilerin hîleyi tamamen ret etmediklerini göstermektedir.¹⁹⁴ Bu ayrımı ile Hanefilerin görüşlerine yaklaşmaktadır.

Şafii âlimlerden el-Herrâsi Yusuf suresi 70. ayeti tefsir ederken bu ayette mübaha ulaştıran yollarda hîlenin caiz olduğu hususunda delil vardır demiştir.¹⁹⁵ Lügat manası olarak şafiler de hiyeli kabul etmemişler fakat verilen bazı fetvalara bakılınca uygulamada kabul ettikleri görülmektedir.

4.6.4.Hanbelilerin Hîleye Bakış Açısı

Hanbeliler de malikiler gibi hîleyi ret etmişler ve belki de hîleye karşı en sert tutumu sergileyenler olmuşlardır. Ahmet b. hanbel “kimin evinde Kitabul Hiyele bulunur da onunla fetva verirse Allah'ın Muhammed'e indirdiğini inkâr etmiştir” diyerek sert

¹⁸⁶ Şâtibî, *el-Muvâfaqât*, III, 107-109

¹⁸⁷ Şâtibî, *el-Muvâfaqât*, III, 126

¹⁸⁸ Sad, 38/41-44

¹⁸⁹ Nesai, Buyû, 41.

¹⁹⁰ Şâtibî, *el-Muvâfaqât*, V, 59

¹⁹¹ İbn Kayyım, *I'lamu'l Muvakkîn*, IV, 169

¹⁹² Şafii, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs, *el-Ümm*, Darul Marife, Beyrut, 1990, VII, 312

¹⁹³ Kastallânî, *İrşâdû's-Sârî*, X, 103

¹⁹⁴ Kazvini, *el Hiyele*, I, 22 26 28

¹⁹⁵ Kiyâ el-Herrâsî, Ebû'l-Hasen Şemsül İslâm İmâdüddîn Alî b. Muhammed b. Alî el-Herrâsî et-Taberî, *Ahkamu'l Kur'an*, Darul Kutubul İlmiyye, Beyrut, 1405, IV, 233

tutumunu göstermiştir.¹⁹⁶ İbn Batta, İbn Teymiye ve İbn Kayyım'ın hîle'ye karşı geniş çaplı kitaplar yazması da bunu göstermektedir.¹⁹⁷ İbn Batta "Hîle hak suretinde batılı ortaya çıkarmak, Allah'ın sakınılmasını emrettiğini mübah kılmak, daralttığını genişletmek, haram kıldığını helal kılmak için zahiren hak, fakat batınen batıl murat edilen yoldur. Muhakkak ki müminler, âlimler ve fakihler hîlenin Allah'ın dininde caiz olmadığını bilirler. Bunu yapanlar Allah'ı ve resulünü aldatmaya kalkmış olur ki aslında kendisinden başkasını aldatmamış olurlar.¹⁹⁸ İslam hukukunda hîlenin aslı aldatma ve nifaktır. Nifak ise Allah katında en büyük küfürdür. Münafıklar da zahiren İslam'ın hükümlerini kabul ettiklerini söylüyorlar, fakat bu konuda hîle yapıyorlardı. Zaten Allah ihtiyaç duyulan konularda ruhsat veriyor. Buna rağmen bir kimsenin hîleye müracaat etmesi haramdır. Allah ve resulü, zahiren sıhhatli gibi görünse dahi hîleyle haram kılınmıştır"¹⁹⁹ diyerek mezhebin bakış açısını geniş bir şekilde yansıtmıştır. İbn Kudame, "Bütün hîleler haram olup onlarla amel etmek caiz değildir"²⁰⁰ demiştir.

4.7.Hiyel Çeşitleri

İbn Kayyım, eserinde batıl ve haram hilelere ile mubah hîlelere örnekler vererek izah etmektedir. Çalışmanın bu bölümünde İbn Kayyım'ın zikrettiği bu örneklerin önemli olanlarına değinilecek olup örnekler konularına göre tasnif edilecektir. Buna göre hîlenin çeşitleri şunlardır:

1. İbadetlerde Hîyel
2. Muamelatta Hîyel
3. Ukubatta Hîyel
4. Savaşta Hîyel

4.7.1.İbadetlerde Hîyel

İbadetler ve ibadetlerin şartları ile rükünleri, şari tarafında belirtilmiş olup bunlar hakkında içtihadı mahal yoktur, dolayısıyla herhangi bir kimse, ibadetler hakkında arttırma yahut eksiltme suretiyle bir içtihadta bulunamayacağı gibi şartlarını ve rükünlerini belirlemede de veya eksiltilip arttırmada da içtihadta bulunamaz. Onun için ibadetler, şari'in belirttiği şekilde ve yine onun belirlediği şartlar ile rükünlere riayet edilerek yerine getirilmelidir. Ne var ki bazı durumlarda ibadetlerin gerektiği şekilde yerine getirilmesinde bir takım zorluklar, hatta bazen imkânsızlıklar meydana gelebilmektedir. İşte bu gibi durumlarda İslam âlimleri, bazı hîle yöntemleriyle ibadetleri zahiren şari'in belirttiği şekle uygun bir hale dönüştürmüşlerdir. Bunlara örnek olması açısından şunları zikredebiliriz:

4.7.1.1. Abdest ve Namaz İle İlgili Hîyel

Bir kimse, abdest alırken henüz ikinci ayağını yıkamadan önce yıkadığı ilk ayağına mest giydirirse, daha sonra ikinci ayağını yıkayıp ona da mest giydirirse sahih olan görüşe göre bu kişinin meshi caizdir. Ancak diğer bir görüşe göre ilk mest abdest tamamlanmadan önce giyildiğinden bu mesh caiz değildir. İbn Kayyım, ikinci görüşü savunanların görüşüne hîle olarak şu çıkış yolunu zikretmiştir: bu kimse ilk giydiği mestini çıkartıp tekrardan giyer. Böylece abdest tamamlandıktan sonra giymiş olur.²⁰¹

¹⁹⁶ İbn Kayyım, *İ'lâmü'l-muvakkı'in*, III, 138

¹⁹⁷ İbn Teymiye, *Fetavayı'l Kübra*, VI, s 6; İbn Kayyım, *İ'lamul Muvakkin*, III, 91-312, IV, 10-85

¹⁹⁸ İbn Batta, Ebû Abdillâh Ubeydullah b. Muhammed b. Muhammed el-Ukberî, *İbtalu'l Hiyel*, Mektebetü'l İslami, Beyrut, h1403, s. 34

¹⁹⁹ İbn Batta, *İbtalu'l Hiyel*, s. 41

²⁰⁰ İbn Kudame, *el-Muğni*, IV, 43

²⁰¹ İbn Kayyım, *İ'lâmü'l-muvakkı'in*, IV, 362

Bazı âlimlere göre içerisine necaset düşmüş uzunluğu on arşından fazla, fakat genişliği on arşından az olan bir çukurun içerisindeki sudan abdest almak caiz değildir. Böyle bir çukurdan abdest almak zorunda olan bir kimse için çare/hîle olarak şu yöntem belirtilmiştir: O çukurun yanına başka bir çukur kazılır, ardından iki çukur arasına küçük bir ark kazılıp suyun bulunduğu çukurdan diğer çukura akması sağlanır. Böylece su, cari/akan bir su şekline dönüştüğü için böyle bir durumda artık kişi dilerse, çukurdan; dilerse de arkten abdest alabilir.²⁰²

Mestlere veya ayakkabıya içki ve sidik gibi cismi olmayan bir necaset bulaşırsa, böyle bir durumda -yaş veya kuru olsun- mutlaka yıkanması gerekir. Ancak bu hüküm bazı durumlarda zorluk meydana getireceği için, buna çare/hîle olarak şu yöntem zikredilmiştir, eğer necaset yaş ise, toprak veya kumda yürümek suretiyle yaşlığı toprağa bulaştırıp necasetin bir kısmını toprağa vererek ve kurutarak ardından onu yere silerek ayakkabı yahut mestin temizlenesi sağlanmış olur.²⁰³

Camiye namaza gelen bir kimse, cemaatin öğle namazını kıldığını zannederek münferit olarak farz namaza durduğu esnada, üçüncü rekâta iken müezzin kamet getirirse, böylece farzın cemaat tarafından kılınmamış olduğunu anlayıp farzı imamla birlikte kılmayı istese, fakat imamla kıldığı namazın nâfile değil de farz namazın edası yerine geçmesini istese, ancak bununla beraber kendisinin münferit olarak kıldığı namazın bozulmasını da istemese, bu kimse için hîle şu şekildedir; Bu şahıs, dördüncü rek'atta oturmayıp, beşinci rek'ate kalkar; namazını altı rekâta tamamlar, böyle bir durumda, İmâm Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'a göre münferit olarak kıldığı namaz nâfile olur. Sonra da imamla beraber farz namazı kılar.²⁰⁴

Sabah namazında mescide gelen bir kimse, sünneti kılmaması durumunda cemaatle namazı kaçırma endişesini taşırsa, bu kişinin sünneti terk edip imama uyması caizdir. Bu şahıs, sünneti güneş doğduktan sonra kaza eder. İmâm Muhammed'e göre güneş doğmadan önce kaza edemez. Bu kimsenin güneş doğmadan önce, bu sünneti kaza edebilmesi için çare/hîle şudur: Bu şahıs, imama uymadan önce sünnete başlar; sonra onu kendiliğinden bozarak imama uyar. İmâm farzı bitirdikten sonra da -güneş doğmadan önce- sünneti kılar ve bu artık mekruh olmaz, zira başlayıp bozduğu bu namaz, üzerine borç olmuştur. Ayrıca o vakitte, kaza kılmak da mekruh değildir. Âlimler, “Bu durum, âdet hâline getirilmeyip zaruri durumlarda yapılmalıdır, şayet âdet hâline getirirse; bu mekruh olur” demişlerdir.²⁰⁵

Namazla alakalı diğer bir örnek ise halen ülkemizin farklı yerlerinde de başvurulan ıskat-ı Salat diye isimlendirilen bir uygulamadır. Kişinin öldükten sonra kılmadığı namazları oruca kıyas ederek kefareti vermeye denir²⁰⁶. Bir kimse örneğin on ay namaz kılmadan vefat ederse, bu kimsenin zimmetinde borç olarak kalan bu namazların vebalinden kurtulmasının hîlesi şu şekilde olur; varisleri bir kafiz²⁰⁷ buğday alır ve onu bir fakire tasadduk ederler. Sonra fakir, aldığı bu buğdayı varislerden birine tekrar tasadduk eder. Ardından tekrar fakire tasadduk edilir ve fakir, tasadduk etmek suretiyle aldığı buğdayı varise yine geri iade eder. Fakir ile varis arasında cereyan eden

²⁰² Komisyon, *Fetavayi Hindiyye*, I, 17-18

²⁰³ *Fetavayi Hindiyye*, VI, 390

²⁰⁴ İbn Nüceym, *Eşbah ven Nezair*, I 149; *Fetavayi Hindiyye*, VI, 390

²⁰⁵ *Fetavayi Hindiyye*, VI, 390

²⁰⁶ İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısrî, *el-Bahru'r-Râ'ik Şerhu Kenzi'l-Dekâ'ik*, Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmî, Kahire, II 97

²⁰⁷ 20-25 litre hacminde olup un ve buğday gibi kuru maddelerin ölçülmesinde kullanılan eski birölçü birimi. Bkz. Kallek, Cengiz, *Kafiz*, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul, 2001, XXIV, 155.

bu alıp verme işlemi, namazın kılınmadığı her güne bir kafız buğday denk gelinceye kadar devam eder. Bu şekilde meyyitin kılınmadığı namazlara kefareti olmuş olur.²⁰⁸

4.7.1.2. Zekât İle İlgili Hîyel

İbn Kayyım, zekâtı düşüren birkaç hîle yönteminden söz etmiştir:

1. Nisap miktarı mala sahip olan bir kimse, yılını doldurmadan önce o malı başka birisine satar veya hibe eder, ardından yıl geçtikten sonra geri alır. Böylece yıl döndüğünde mal elinde olmadığından zekât vermesi gerekmez.

2. Ticaret malları olan bir kimse, yılın dolmasına birkaç gün kala o malı ticaret malı olmaktan çıkarıp tüketim malı yapmaya niyetlenir. Böylece zekât gerekmez.

3. Nisap miktarı altın veya gümüşe sahip olan kimse, yıl dolmadan önce bu altın veya gümüşleri takas yapmak sureti ile başka birisine verir ve karşılığında bir şeyler alır. Yılın dolmasından sonra ise tekrardan takas yapar ve altın veya gümüşlerini geri alıp karşılığında aldıklarını da geri verir.

4. Nisap miktarı hayvanları bulunan kimse, hayvanlarını bir gün yemleyip diğer gün otlığa çıkarır. Böylece hayvan besisi hayvanı hükmünde olacağı için zekât gerekmez. Çünkü hayvana zekâtın düşmesi için saime/yaylak olması gerekmektedir.

İbn Kayyım, bu örnekleri zikrettikten sonra zekâtı düşüren bu hîlelerin tümünün Allah'ı aldatmaya yönelik yapılan batıl ve haram birer işlem olduğunu söylemiş ve bunların birçok ehli kitabın İslam'a girmesine engel olduğunu belirtmiştir.²⁰⁹

Bu hîlelere cevaz verenin İmam Ebu Yusuf olduğu iddia edilmektedir. Kaldı ki Hanefi kitaplarında da Ebu Yusuf'un bu şekilde fetva verdiği zikredilmiştir. Ayrıca İmam Gazali, İmam Ebu Hanife'nin de bu fetvayı desteklediğini nakletmiş, ancak bu fetvanın dünyevi olarak belki bir çıkış yolu sunduğunu, fakat uhrevi anlamda tüm cinayetlerden daha büyük bir günah olduğunu ifade etmiştir.²¹⁰ Ebu Yusuf'un bu hîlelere fetva verdiğine dair iddialara sebebiyet veren durum, onun yüz dirhemi olan bir adamın senenin dolmasından önce bir dirhemini sadaka olarak vermesi durumunda senenin dolması esnasında nisap miktarı mala sahip olmayacağından zekât ile de sorumlu olmayacağına dair verdiği fetvasıdır.²¹¹ Ancak bu fetvanın zekâtı düşürme hîlesi ile bir alakası olmayıp, sonradan çarpıtılarak hîlecilere malzeme haline gelmiştir. Çünkü Ebu Yusuf, bu fetvasıyla sadece böyle bir durumda İslam hukukunun zekât ile ilgili belirtmiş olduğu şartlara binaen kişinin zekât ile mükellef olmayacağını belirtmiştir. Yoksa insanları bu işleme yönlendirip zekâtı düşürmek niyetiyle böyle bir yola başvurmalarını söylememiştir. Zira Ebu Yusuf "Allah'a ve ahiret gününe iman etmiş hiçbir kimsenin her ne şekilde ve hangi sebeple olursa olsun hîleye başvurarak zekâta mani olmasının caiz olmadığını" ifade etmiştir.²¹² Bu ise Ebu Yusuf'un bu mesele hakkındaki tavrını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. İmam Gazali'nin bu iddiasının sebebinin ise kaynağa ulaşamama olduğunu belirtmek mümkündür.²¹³

İmam Muhammed'in de zekât ile ilgili bir takım hîlelere fetva verdiği nakledilmiştir. Ancak şunun belirtilmesi gerekmektedir ki imam Muhammed'den nakledilen fetva, zekâtı düşürmeye yönelik olmayıp kişinin alacağını kurtarması kabilindendir. Örneğin o zekât babında şöyle söylemiştir, "Bir adamın bir fakirden

²⁰⁸ Mergînânî, Ebû'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî, *el Hidaye fi Şerhil bidayeti'l Muhteda*, Daru'l İhya-ul Terasi'l-Arabi, Beyrut, I 125

²⁰⁹ İbni Kayyım, *İ'lâmü'l-Muvakkı'în*, IV, 245 ve 247-248; *Fetavayi Hindiyeye*, VI 392

²¹⁰ Gazzâlî, Mecdüddîn Ebû'l-Fütûh Ahmed b. Muhammed, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, I, 18

²¹¹ Serahsî, *el Mabsut*, XXX, 240

²¹² Ebû Yûsuf, Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî, *Kitâbü'l-Harâc*, Mektebetu'l-Ezheriyetu li-Turas, tsz, s. 93

²¹³ Köse, *Hîle-i Şer'iyye Konusunda Ebu Hanife'ye Yöneltilen İthamlar*, s. 155-157

alacağı varsa, o malı, borçlusuna tasadduk edip malının zekâtına sayması caiz değildir. Zira borç olarak verilen mal zekâta sayılamaz. Böyle bir durumda hîle şudur: alacaklı şahıs, alacağı kadar malı zekât niyetiyle o fakire verir ve o fakir onu teslim alır, ardından almış olduğu zekâtla zekâtı veren alacaklısına borcunu öder.”²¹⁴ Bazı âlimler, bu hîle, müflis borçlular için kullanmış ve bunda bir beis görmemişlerdir.

Ayrıca bu hîleye fetva veren âlimler böyle bir işlemde alacaklının, borçlu fakirin borcunu vermeyeceğinden endişe ederek ona zekât vermemesinin de uygun olmayacağını belirtmişlerdir. Çünkü böyle bir durumda borcunu mahkeme yoluyla da olsa alma imkânına sahip olur. Zira borçlu zekât aldığı halde borcunu vermek istemezse, alacaklı hemen hâkime müracaat eder. Hâkim de, borçluya -elinde malı olduğu için- borcunu vermesine hükmeder.²¹⁵

Borç olarak verilen malın zekâttan sayılamamasının sebebi ise şudur: Zekâta temlik şartı vardır. Dolayısıyla kişi zimmetinde bulunan malı başkasının mülküne geçirmediği zekât gerçekleşmiş olmaz. Oysa borç vermede temlik söz konusu değildir. Çünkü kişi verdiği borcu borçlusunun mülküne geçirmemekte, sadece emanet kabilinde vermektedir.²¹⁶

İbn Kayyım, İmam Muhammed’in alacaklı kimse için belirtmiş olduğu bu hîle, zekâtı düşürmeye yönelik bir hîle olarak telakki etmiş ve haram hîlelerden kabul etmiştir. Ona göre bir kimsenin borcunu ödemesi şartını koşarak borcunu alma niyetiyle alacaklısına zekât vermesi, aynen ondaki malını direk zekâta sayması gibi batıl bir hîle ve böyle bir durumda kişi zekât vermiş sayılmayıp onun zekât yükümlülüğü düşmez. İbn Kayyım bu konuda şunu nakletmiştir: “Muhenna şöyle dedi: Ebu Abdullah’a (Ahmet b. Habel) ‘zekâtı olan bir kimsenin, ödeme imkânı bulunmayan birinden alacağı olup karşılığında da rehin almışsa, bu kimsenin rehin aldığı şeyi iade edip ‘senden alacağım para senin olsun’ diyerek alacağını zekâta saymasına ne dersin?’ diye sordum. Bunun üzerine Ebu Abdullah, ‘Böyle bir şey caiz olmaz’ cevabını verdi. ‘Peki, alacaklı ona zekâtını verse ve borçlu da zekâtı alıp alacaklısına borcunu verse caiz olur mu?’ diye sordum. Bunun üzerine Ebu Abdullah şöyle cevap verdi: Eğer zekâtı verirken borcunu ödeme şartını koşmamışsa bu caizdir, ancak hîle yapıp malını kurtarma niyetiyle böyle bir şart koşarak vermişse bu caiz olmaz.”²¹⁷ Nitekim Ebu Haris’in naklettiğine göre Ahmet b. Hanbel “ Birinin bin dirhem borcu varsa ve başka birinin de bin dirhem zekâtı var ise bu durumda borçlu kendisine verilen bu zekâttan borcunu ödeyebilir mi? sorusuna evet bu caizdir cevabını vermiştir.”²¹⁸ İbn Kayyım bu bilgileri naklettikten sonra alacaklının bir şart koşmaksızın ve alacağını kurtarma niyeti olmaksızın zekâtını borçlusuna vermesinin caiz olacağını, zira bunun hîle ile bir alakası olmadığını belirtmiştir. Çünkü burada zekâtı veren kişi verdiği zekâttan herhangi bir menfaat beklememektedir. Aksi takdirde ise bir hîlenin söz konusu olacağını, dolayısıyla caiz olmayacağını belirtmiştir. Çünkü burada verilen zekât, batık malın kurtarılması gibi bir menfaate araç edinilmiş olacaktır.²¹⁹

İbn Kayyım, Hz. Peygamberin hak sahibine hakkını bir bedel ödeyerek geri almasını yasakladığı “ Onu satın alma, sadakana da sayma”²²⁰ hadisini de bunun caiz olmadığına delil olarak zikretmiştir. Kaldı ki Hz. Peygamber, bir hakkın zekât olmayan

²¹⁴ Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen, *El Meharic fil Hiyel*, Mektebetu-l Sekafetud Diniyye, Kahire, h1419, I, 82; Serahsî, *el Mabsut*, III, 34;

²¹⁵ *Fetavayi Hindiyye*, VI 392

²¹⁶ Serahsî, *el-Mabsut*, II, 203; İbn Kudame, *el-Muğni*, III, 67

²¹⁷ İbni Kayyım, *İ‘lâmü’l-Muvakkı‘în*, IV, 270.

²¹⁸ İbni Kayyım, *İ‘lâmü’l-Muvakkı‘în*, IV, 273.

²¹⁹ İbni Kayyım, *İ‘lâmü’l-Muvakkı‘în*, IV, 271.

²²⁰ Buhari, *Zekat*, 59; Müslim, *Hibe*, 1.

bir bedel karşılığında dahi almasını yasaklamışsa, zekât ile alınmasının haram olması daha evladır.

İbn Kayyım, bu yöntemin yasaklanmasının iki gayesi olduğunu belirtmiştir: Birincisi, zekâtı düşürmek için bir hîlenin önünü kesmektir. Zira insanlar bu yöntemi, verdikleri zekâtı geri almak için vesile kılıp sürekli hale getirebilirler. İkincisi ise, kişilerin Allah için vermiş oldukları zekâtı geri alma hususundaki nefsani beklentilerinin önünü bütünüyle kesmektir.²²¹

Zekât ile zikredilmiş diğer bir hîle ise şudur: Bir kimsenin zekâtıyla bir ölüyü kefenlemesi caiz değildir. Bunun caiz olması için başvurulacak hîle ise şudur: bu kimse, malını ölen o şahsın ehlinden birine zekât niyetiyle verir, sonra o kişi onunla ölüyü kefenler.²²²

4.7.1.3.Oruç İle İlgili Hîyel

İmam Şafii, Ahmed b. Hanbel ve Zahirîlere göre, Ramazan'da yeme ve içme ile orucunu bozan kimseye kefarete gerekmemektedir. Zira onlara göre oruç kefaretinin illeti cinsel ilişkidir. Dolayısıyla sadece cinsel ilişki ile orucunu bozan kimseye kefarete gerekmemekte olup bu kefarete, bir köle azat etmek, buna imkân yoksa iki ay peş peşe oruç tutmak, buna da imkân yoksa altmış fakiri doyurmaktır.²²³ Bazı âlimler bu görüşe istinaden ramazanda cinsel ilişkiye girmek isteyen kimsenin kefareten kurtulabilmesi için cinsel ilişkiden önce bir şeyi yeme veya içme suretiyle orucunu bozmasını bir hîle/çıkış yolu olarak göstermişlerdir.²²⁴ İbn Kayyım ise bu hîlenin Şari'nin maksatlarına ters düştüğünü ifade ederek haram olduğunu bildirmiş ve bu hîlenin kefareti düşürmeyeceğini belirtmiştir. Zira burada yeme veya içme ile orucunu bozan kimse cinsel ilişki maksadıyla bunu yapmaktadır. Dolayısıyla orucunu cinsel ilişki yapmak suretiyle bozan kimse ile aynı hükümdedir.²²⁵

Herhangi bir kefareten ötürü iki ay peş peşe oruç tutmakla sorumlu olan bir kimse, bu orucu recep ve şaban ayında tutmakta iken kefaretin bitimine bir gün kala ramazan ayı girse -fasıla olacağından ötürü tuttuğu oruçların boşa gidip baştan tutmaması için- bu kişinin başvuracağı hîle/çare şudur: ramazanın ilk günü seferi sayılabilecek bir mesafeye yolculuğa çıkar, böylece ramazan orucunu tutmama ruhsatını elde ettiği için o gün ramazan orucuna niyet etmeyip sorumlu olduğu oruca niyet eder.²²⁶

Kendisi fakir olduğu halde babasının tutmadığı oruç ve kılmadığı namazlarından dolayı fidye vermek isteyen bir kimse, hîle olarak, bir miktar malı fidye niyetiyle bir fakire verir sonra kendisine hibe etmesini ister, bu işlemi babasının oruç ve namaz fidyelerine denk gelinceye kadar tekrarlar.²²⁷

Bir kimse, bir ramazan ayında o ramazanın orucunu tutmayacağına dair üç talâk üzerine yemin etse ve bu yeminini de bozmak istemese, hîle olarak sefere çıkar ve oruç tutmaz, böylece hanımı kendisinden boş olmaz.²²⁸

Bir kimsenin yemin edip yeminini bozması durumunda şayet azat edecek bir kölesi varsa, bozduğu yemininin kefareti olarak oruç tutması caiz değildir. Köleyi azat etmek istemeyip oruç tutmak isterse, hîle olarak o köleyi satar veya bir insana hibe edip

²²¹ İbni Kayyım, *İ'lâmü'l-Muvakkı'in*, IV, 270-273

²²² *Fetavayi Hindiyeye*, VI 392

²²³ Şafii, *el-Ümm*, II, 105-106; İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm, *el Muhalla bil-esâr*, Daru'l-Fikr, Beyrut, tsz, IX, 319; İbn Kudame, *el-Muğni*, III, 118

²²⁴ İbni Kayyım, *İ'lâmü'l-Muvakkı'in*, IV, 245.

²²⁵ İbni Kayyım, *İ'lâmü'l-Muvakkı'in*, IV, 246.

²²⁶ *Fetavayi Hindiyeye*, VI 392

²²⁷ Şeybani, *el Meharic*, s, 78; *Fetavayi Hindiyeye*, VI 392;

²²⁸ *Fetavayi Hindiyeye*, VI 392; Âlim b. Alâ, *Fetavat Tatarhâniyye*, IV 570-571

oruç tutar, ardından da hibe etmiş ise hîbeden dönüş yapar; satmış ise satışı ikâle eder; böylece tuttuğu orucu geçerli olur ve o köle, mülkünde kalır.²²⁹

Bir adamın üzerinde yemin keffâreti bulunur; yanında da, yemin keffâretine yetecek kadar yiyecek olursa; onun oruç tutması caiz olmaz. Burada da hîle olarak, Önce o yiyeceği harcar; sonra yeminine keffâret olarak oruç tutar.²³⁰

4.7.1.4. Hac ile ilgili Hîyel

Hac için ihramlı olan bir kimsenin haccı, herhangi bir nedenden ötürü fevt olursa, bu kimsenin bir sonraki yıl bu haccı kaza emesi gerekir. Bazı kimseler bu kimsenin kazadan kurtulabilmesi için Allah ve Resulüne küfretmek suretiyle irtidat edip ihramını batıl kılmasını, ardından tekrar Müslüman olmasını hîle olarak göstermişlerdir. Zira Hanbeli mezhebine göre mürted olan bir kimse asli kâfir hükmünde olup Müslüman olması durumunda geçmişte yapmadığı ibadetlerin kazasıyla mükellef değildir. İbn Kayyım bu hîlenin kabul edilemeyecek İslam'a aykırı haram bir hîle olduğunu söylemiştir.²³¹

İbn Kayyım, hac ile ilgili haram olduğunu ifade ettiği bu hîlenin yanı sıra bir de caiz olduğunu söylediği bir hîleden söz etmiştir. Şöyle ki bir kimse mikat sınırını ihramsız geçerse, bu kimsenin bulunduğu yerde derhal ihrama girmesi gerekmektedir. Fakat mikatı ihramsız geçtiği için ayrıca kurban da kesmelidir. İbn Kayyım bu kimsenin kurban kesmekten kurtulabilmesi için şu hîleyi zikretmiştir: Bu kimse bulunduğu yerde ihrama girmeyip mikat sınırına döner ve orada ihrama girer. Böylece kurban kesmesine de gerek kalmaz. Ancak bulunduğu yerde ihrama girerse, ardından mikat sınırına dönse dahi kurban kesme cezasından kurtulmaz.²³²

4.7.2. Muamelatta Hîyel Çeşitleri

İbadetler, kulların Allah ile arasındaki tasarrufları ifade ederken muamelat, kulların birbirleriyle olan ilişkilerini ifade etmektedir. Muamelat konuları, İslam hukuku içerisinde belki de en çok alanı kapsayan bahistir. Bir takım muamelat konularının içtihadı kabil olması, muamelatı ibadetlerden ayırt eden özelliklerindendir. Bazı durumlarda muamelat kurallarına, gereğince uymak, aynen ibadetler konusunda olduğu gibi bir takım zorluklar yahut imkânsızlıklar meydana getirebilmektedir. Bu gibi durumlarda bazı âlimler, hîle yöntemleriyle, yani çıkış yollarıyla işlemi zahiren dinin gerekli kıldığı şekle uygun bir hale dönüştürme imkânını sağlamışlardır.

4.7.2.1. Nikâh İle İlgili Hîyel

İslam hukukuna göre hürmet-i musaharaya aykırı bir davranış nikâhı düşüren sebeplerdendir. Buna göre bir erkek kayınvalidesine şehvani bir temasta bulunursa hanımı ile olan nikâhı düşer. Aynı şekilde bir kadın kayınbabası yahut kocasının oğluyla cinsel bir eylemde bulunursa kocası ile olan nikâhı fesih olur.²³³ Bazı kimseler, kendisini boşamayan kocasından ayrılmak isteyen kadına, nikâhını feshetmek için kocasının babası yahut oğlu ile cinsel ilişkiye girmesini hîle olarak zikretmişlerdir. Hanefi ve bir görüşte Hanbeli mezhebine göre nikâhın hakikat manası cinsel ilişki olduğundan, akit olmadan gerçekleşen cinsel ilişkiye nikâhın hükümleri cari olur. Dolayısıyla bir kadın kayınbabası yahut kocasının oğlu ile cinsel ilişkiye girerse, akit yoksa bile artık kocasına haram olur

²²⁹ *Fetavayi Hindiyiye*, VI 393

²³⁰ *Fetavayi Hindiyiye*, VI 393

²³¹ İbni Kayyım, *İ'lâmü'l-Muvakkı'în*, IV, 246

²³² İbni Kayyım, *İ'lâmü'l-Muvakkı'în*, IV, 341

²³³ İbn Nüceym, *Bahrü'r-Raik*, III, 173.

ve nikâhı fesih olur.²³⁴ Kaldı ki Hanefî mezhebine göre cinsel ilişki gerçekleşmese de bir kadının sıhri hısımlık yakınlığı bulunan bir kimseyle sırf şehvet içerikli teması dahi nikâhını düşürür.²³⁵ Ancak Maliki, Şafii ve racih görüşe göre Hanbeli mezhebinde nikâhın hakikat manası akittir. Buna göre akit olmadan gerçekleşen cinsel ilişkiye veya cinsel temasa nikâhın hükümleri câri olmaz. Binaenaleyh bu kadının böyle bir durumda kocası ile olan nikâhı fesih olmaz. Çünkü kayınbabası yahut kocasının oğlu ile akit olmaksızın cinsel ilişkiye girmiştir.²³⁶ Buradan da anlaşılmaktadır ki bu hîle, nikâhın hakikat anlamının cinsel ilişki olduğunu söyleyen âlimlerin görüşüne istinaden gösterilmiş bir çıkış yoludur. Zira nikâhın hakikat anlamının akit olduğunu söyleyen âlimlere göre bu kadın bahsi geçen davranışta bulunsada dahi nikâhı fesih olmaz.²³⁷ İbn Kayyım, nikâhı feshetmeye yönelik olan bu hîlenin haram bir hîle olduğunu ve bunun ile fetva verenin küfre düşeceğini belirtmiştir. Ayrıca zina haram olduğundan ötürü ne nikâhın hakikat anlamının cinsel ilişki olduğunu söyleyip bu davranışın nikâhı feshedeceğini; ne de nikâhın hakikat anlamının akit olduğunu söyleyip bu davranışın nikâhı feshetmeyeceğini savunan âlimlerin bu hîleye cevaz vermediklerini belirtmiştir.²³⁸

İslâm hukukunda hür olan bir kimsenin hür bir kimse ile evlenmesi gerekmekte olup cariye ile evlenebilmesi, hür bir kadınla evlenmeye güç yettirememesi şartına bağlamıştır. Nitekim bu konuda yüce Allah (c.c) şöyle buyurmuştur: “İçinizden mümin ve hür kadınlarla evlenmeye gücü yetmeyen kimse, ellerinizin altında bulunan mümin cariye kızlarınızdan alsın.”²³⁹ Buradaki hür bir kadınla evlenebilmeye güç yettirebilme durumu, âlimler arasında ihtilafli olan meselelerdendir. Kimilerine göre güç yettirebilmek, evlendikten sonra hür kadının hem mehrini hem nafakasını karşılayabilmektir.²⁴⁰ Kimileri ise sadece mehri karşılayabilmeyi yeterli görmüşlerdir.²⁴¹ İmam Malik ve İmam Ahmed b. Hanbel gibi bazı âlimler bu görüşte olup onlar, hür bir kadına mehir verebilecek imkânı olan kimsenin o kadının nafakasını karşılayacak imkâna sahip olmasa bile cariye ile evlenmesini uygun görmemişlerdir.²⁴² Bazı kimseler hür bir kadınla evlenebilme imkânı olduğu halde cariye ile evlenmek isteyen kimse için şu hîleyle çıkış yolu olarak zikretmişlerdir: Bu Kimse önce tüm mal varlıklarını hibe etmek suretiyle çocuklarına üzerine geçirir. Böylece hür bir kadınla evlenebilme imkânı kalmamış olur. Cariye ile evlendikten sonra da hibesinden rücu eder. İbn Kayyım, bu hîlenin haram olan batıl bir hîle olduğunu ifade etmiş, bununla Allah’ın kendisinden dolayı böyle bir nikâhı haram kıldığı mefsedetin ortadan kalkmayacağını belirtmiştir. Bu hîleyle Allah’ın haram kıldığı bir nefsi helal kılmaya yönelik bir hîle olduğunu söyleyen İbn Kayyım, bunun Allah’ın “Sizden her kim hür mümin kadınları nikâhlamaya gücü yetmiyorsa...”²⁴³ ayetinin kapsamına girmeyeceğini, dolayısıyla böyle bir hîlenin cariye ile evlenme yasağını ortadan kaldırmayacağını zikretmiştir.²⁴⁴

²³⁴ İbn Nüceym, *Bahrü’r-Raik*, III, 136; Şeyhizâde Damat Efendi, Abdurrahma b. Muhammed b. Süleyman el-Geliboli, *Mecma’ü-l-Enhür fi Şerh’i Mülteka’l-Ebhur*, Darü’ül Kütübü’l İlmiye, Beyrut 2016, I, 465.

²³⁵ Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes’ûd b. Ahmed, *Bedâ’i’u’s-Şanâ’i’ fi tertibi’s-Şerâ’i’*, Daru’l-Kutubu’l-İlmiyye, Beyrut, 1986, II, 260

²³⁶ İbn Kudâme, *el-Muğni*, IX, 113; Nevevi, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, *el-Mecmu’ Şerhu’l-Muhezzeb*, Darul Fikr, tsz, XVII, 276; Şirbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî el-Kâhîrî, *Müğni’l Muhtâc ilâ Marifeti Menai’l-Elfâzi’l-Minhâc*, Darü’l Marife, Beyrut 2010 III,165.

²³⁷ Mahmut Ali es-Sartâvî, *Şerhu Kânuni ahvâli’s-Şahsiyye*, Dârü’l-fikr, Beyrut, 2010, s.9.

²³⁸ İbni Kayyım, *İ’lâmü’l-Muvakkı’în*, IV, 241

²³⁹ Nisa 4/25

²⁴⁰ Cessas, , *Ahkamu’l-Kur’an*, III, 115

²⁴¹ Şirâzî, Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf, *el-Mühezzeb fi fikhî’l-İmâm eş-Şâfi’i*, Daru’l-Kutubu’l-İlmiyye, tsz, II, 443-444

²⁴² İbn Kudame, *el-Muğni*, VII, 136-139

²⁴³ Nisâ, 4/25

²⁴⁴ İbni Kayyım, *İ’lâmü’l-Muvakkı’în*, IV, 268

Daha önce de ifade edildiği üzere hür bir kadınla evlenme imkânına sahip olmayan bir kimse cariyeye ile evlenebilir. Hele ki bu kimse zinaya düşme endişesi taşıyorsa, evlenmesi vacip olur. Ne var ki bu kimse başkasının cariyesi ile evlenmesi durumunda bu cariyenin sahibinin, doğan çocukları köleleştirme ihtimali söz konusu olur. Bazı kimseler, bu kişinin çocuklarının özgürlüğünü temin etmek için şu yöntemi hîle olarak zikretmişlerdir: Bu kişi, cariyenin efendisine cariyeden doğacak çocukların hür olmasını şart koşar. Böylece cariyenin doğuracağı her çocuk hür olmuş olur.²⁴⁵ İbn Kayyım bu hîlenin caiz bir hîle olduğu ifade etmiş ve buna başvurulabileceğini ifade etmiştir.²⁴⁶

İslam hukukuna göre bir kimse cariyesi ile mükatebet²⁴⁷ akdi yaptıktan sonra artık onunla cinsel ilişkiye giremez. Ancak başkasının böyle bir akit yapmış cariyesi ile evlenebilir.²⁴⁸ Bazı kimseler, bu kişinin böyle bir akit yaptığı cariyesi ile cinsel ilişkiye girebilmesi için şu hîleyi zikretmişlerdir: Bu kişi, mükatebet akdi yaptığı cariyesini küçük çocuğuna hibe eder. Sonra küçük çocuğunun mülkünde olan bir cariyeye olarak onunla evlilik yapar. Akabinde çocuğunun adına onunla yeniden mükatebet akdi yapar. Ardından nikah akdine dayanarak onunla cinsel ilişkide bulunur. Şayet bu cariyeye çocuk doğursa, hem çocuk hem de kendisi hür olur. Zira bu çocuk onun özgürleşmesinin bedeli olur. Ancak cariyeye yeniden mükatebet akdi yapmazsa, o zaman çocuk doğursa dahi köle olarak kalır, fakat nikâh da hali üzere kalır. İbn Kayyım, bu hîlenin cumhur âlimlerinin görüşüne göre batıl olduğu ifade etmiştir. Çünkü bu durumda kişi cariyeyi çocuğuna gerçek manada vermek maksadıyla temlik etmediği gibi cariyeye ile hakiki anlamda mükatebet akdi de yapmamaktadır. Dolayısıyla yaptığı bu hîle aldatmadan ibarettir. Zira cariyeyi küçük çocuğuna temlik etmiş gözükmemektedir, ancak gerçekte böyle bir şey söz konusu değildir.²⁴⁹

Hanefîler, evlilikten sonrası için koşulan şartları sahih ve fasit olmak üzere iki kısma ayırmışlardır: Koşulan şartlar evliliğin maksadına ters düşmeyip şeriatın hükümleriyle çelişmiyorsa, bu şartlar sahihtir ve yerine getirilmesi gerekmektedir. Örneğin bir kadının kocasına, kumasıyla oturmayıp tek oturmayı şart koşması, keza kocasının hakkında karar verme yetkisine sahip olmayı şart koşması, sahih olan şartlardandır. Ancak koşulan şartlar evliliğin maksadına ters düşüp şeriatın hükümleriyle çelişiyorsa, bu şartlar fasit şartlardır. Böyle şartların koşulduğu evlilik akdi sahih, ancak şart batıl olur. Örneğin kadının kocasına cinsel birliktelikte bulunmamayı yahut çocuk sahibi olmamayı veya kocasıyla şehir dışına gitmemeyi şart koşması, fasit kabilinden olan şartlardır.²⁵⁰

Mâlikîler de evlilikten sonra koşulan şartları Hanefîler gibi sahih ve fasit olarak iki kısma ayırmışlardır. Fakat sahih şartları da ayrıca kendi içerisinde yerine getirilmesi mekruh olmayan ve mekruh olan şeklinde iki kısma ayırmışlardır. Onlara göre akdin maksadına ve muktezasına aykırı olmayan şartlar, yerine getirilmesi mekruh olmayan sahih şartlardır. Örneğin kadının maddi ihtiyaçlarının karşılanmasını yahut kendisine iyi muamelede bulunulmasını şart koşması, aynı şekilde erkeğin kadının kendisine itaat etmesini şart koşması, yerine getirilmesi mekruh olmayan şartlardır. Akdin maksatlarına

²⁴⁵ İbni Kayyım, İ'lamü'l-Muvakkı'în, IV, 406-407.

²⁴⁶ İbni Kayyım, İ'lamü'l-Muvakkı'în, IV, 406-407.

²⁴⁷ Mükatebet: Köle veya câriyenin bir bedel karşılığında hürriyetini elde edebilmesi için efendisiyle anlaşmasını ifade eder. Bkz. Atar, Fahrettin, "Mükâtebe", TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul, 2006, XXXI, 531-533

²⁴⁸ M. Akif Aydın, Muhammed Hamidullah, Köle, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, Ankara, 2002, XXVI, 240

²⁴⁹ İbni Kayyım, İ'lamü'l-Muvakkı'în, IV, 278-279

²⁵⁰ Zuhayli, Vehbe, el-Fikhü'l İslami ve Edilletuhu, Darü'l Fikr, Beyrut, 1989, VII, 54; Sartâvî, Şerhu Kânni ahvâli's-şahsiyye, s.81.

ve muktezasına aykırı olmamakla beraber erkeğin bir takım haklarını daraltan yahut zorluk çekmesine neden olan şartlar, uyulması mekruh olan şartlardır. Örneğin kadının bulunduğu memleketten başka yere götürülmemeyi, kocasıyla yolculuğa çıkmamayı ve kocasının ikinci bir evlilik yapmamasını şart koşması, yerine getirilmesi mekruh olan sahih şartlardandır. Akdin maksatlarına ve muktezasına aykırı düşen şartlar ise, fasit şartlardır. Bu şartlar batıl olduğu gibi bu şartların koşulduğu akitte batıl olur. Dolayısıyla bu şartlar üzerine bir evlilik yapılmışsa ve cinsel birliktelik meydana gelmemişse bu evliliğin derhal feshedilmesi gerekir. Ancak cinsel birliktelik meydana gelmişse, evlilik devam ettirilir fakat bu şartlar hükümsüz kalır.²⁵¹

Şâfiîlere göre şayet bir şart evliliğin maksatlarına ve muktezasına ters düşmüyorsa bu şartlar sahihtir ve yerine getirilmesi gerekir. Şayet koşulan şartlar evliliğin maksatlarına aykırı olmayıp muktezasına aykırı ise, bu şartlar geçersiz fakat akit geçerli olur. Ancak koşulan şartlar evliliğin maksatlarına aykırı ise, bu durumda şart da geçersiz, akitte geçersiz olur.²⁵²

Hanbelîler ise Şâfiîlere benzer bir yol izlemiştir. Onlara göre evliliğin maksatlarına ve muktezasına uygun olan şartlar sahih şartlar olup yerine getirilmesi gerekmektedir. Akdin muktezasına uymayan şartlar ise fasittir ancak bir kısmı akdi batıl kılarken bir kısmı batıl kılmamaktadır. Örneğin erkeğin kadına mehir vermeyeceğini, nafakasını karşılamayacağını şart koşması ve kadının erkeğin diğer karısını boşamasını şart koşması fasit şartlardır, fakat evliliği batıl kılmazlar, dolayısıyla bu şartlarla yapılan akit geçerli ancak bu şartlar geçersizdir. Ancak evliliğin süreli olması için koşulan şart fasit olduğu gibi akdi de batıl kılar.²⁵³

İbn Kayyım, evlilik akdinde kadının kocasına, üzerine kuma almamasını şart koşmasının sahih olmadığını belirtmiştir. O, kadının bu isteğinin sahih bir hale gelebilmesi için şu yöntemi hîle olarak zikretmiştir: Kadın akit esnasında evleneceği erkeğe “Senin üzerine kuma alırsam kuma boş olsun” demeye ilzam eder ki bu sahih bir işlemdir. Böylece bu erkek her ne zaman bir başkasıyla evlenecek olursa, evleneceği o kadın söylediği bu söz gereği ondan boş olur.²⁵⁴

İbn Kayyım’ın belirttiği hîlelerden bir tanesi de kölesini evlendirmek isteyen, fakat evlenmesi durumunda kölenin işlerinde tembellik yapacağından veya evli olduğu için başkalarının onu satın almaya rağbet etmeyeceğinden endişe eden kimse için zikrettiği şu hîlelerdir: Bu kimse kölesine “Sana, şu cariyemi veya şu hür kadını nikâhlıyorum. Fakat onu boşama hakkı benim elimdedir; istediğim zaman onu boşarım” der. Köle de bu şartı kabul ederse böylece boşama yetkisi efendinin elinde olur ve onu istediği zaman boşayabilir.²⁵⁵

Görüldüğü üzere hiyele şiddetle karşı çıkan İbn Kayyım burada bu hîleleri caiz görmekle yetinmemiş, bizzat kendisi bu hîleleri bir yöntem olarak zikretmiştir. Bunlar her ne kadar hakkı iptal etmeye yönelik birer hîle olmasa da onun bunları caiz görmesi, hîleleri toptan ret etmesi tutumuyla çelişki arz etmektedir.

İslam Hukukunda Nafaka, evliliğin doğurduğu sonuçlardan olup sahih bir evlilik akdiyle birlikte kadın lehine erkeğe yüklenen mali bir yükümlülüktür. Dört mezhep, eş

²⁵¹ Zuhayli, *el-Fıkhü'l İslami ve Edilletuhu*, VII, 56; Sartâvi, *Şerhu Kanunu Ahvalu's-Şahsiye*, s.81.

²⁵² Zuhayli, *el-Fıkhü'l İslami ve Edilletuhu*, VII, 56-57; Sartâvi, *Şerhu Kanunu Ahvalu's-Şahsiye*, s.81.

²⁵³ Zuhayli, *el-Fıkhü'l İslami ve Edilletuhu*, VII, 58-59; Sartâvi, *Şerhu Kanunu Ahvalu's-Şahsiye*, s.82.

²⁵⁴ İbni Kayyım, *İ'lâmü'l-Muvakkı'in*, IV, 331-333

²⁵⁵ *Fetavayi Hindiyeye*, VI 393

nafakasının yükümlüsünün koca olduğunda ittifak etmiştir.²⁵⁶ Hanefî²⁵⁷ ve Mâlikîlere²⁵⁸ göre koca, karısının günlük nafakasını bir önceki günün akşamında vermelidir. Şafîî²⁵⁹ ve Hanbelî²⁶⁰ mezheplerine göre ise, gün doğumuyla beraber vermelidir. Dolayısıyla koca, normal şartlarda her gün doğumuyla beraber veya her günün bir önceki akşamında karısının nafakasını düzenli olarak karşılamalıdır.²⁶¹ Ancak eşler nafakanın borç gibi ertelenip her ayın sonunda veya belli dönemlik nafakanın toptan peşin ödenmesi konusunda anlaşmaya varabilirler.²⁶² Buna göre ödemediği dönemlerin nafakası kocanın zimmetinde borç olarak kalmaktadır. Ancak kadının geçmiş dönemlere ait nafaka iddiasının kabul edilip edilmemesi hususunda ihtilaf edilmiştir. İmam Malik ve Ebu Hanife kadının böyle bir iddiasının kabul edilmeyeceğini belirtmişlerdir. Ancak bunun gerekçesinde ihtilaf etmişlerdir. Ebu Hanife'ye göre bunun gerekçesi zamanaşımıdır. Dolayısıyla ona göre nafakaya zamanaşımı hükümleri uygulanır ve kadın geçmişe yönelik böyle bir talepte bulunamaz. İmam Malik ise bu hususta örf ve âdeti esas almıştır. Zira ona göre örf ve âdetin tekzip ettiği davalar dinlenmez ki geçmiş yönelik nafaka iddiasının örfte yeri yoktur. Çünkü kadın nafaka ile hayatını idame ettirmektedir ve şayet koca onun nafakasını karşılamamışsa hayatını nasıl sürdürmüştür. Dolayısıyla hayatını sürdürebilmişse nafakası karşılanmış kabul edilir. İmam Şafîi ve İmam Ahmet'e göre bu davalar prensip olarak kabul edilip iddia dinlenir ve hak sabit olursa, hak sahibinin bu hakkını almasına hükmedilir. Ayrıca nafakayı ödemediğine dair beyyine getirmedikçe iddialının/kocanın sözüne itibar edilmeyip iddiacının/kadının sözüne itibar edilir.²⁶³

İbn Kayyım, geçmişte nafakayı karşılamış olan kocanın, imam Şafîi ve Ahmet b. Hanbelin belirtmiş olduğu hükümden kurtulabilmesi için şu iki hîleyi zikretmiştir: Ya koca şahit getirmek suretiyle iddia edilen süre içerisinde nafakayı karşıladığına dair beyyine ikame eder. Şahidin de nafakanın ödendiğini bizzat görmesi şart olmayıp kat'i karinler ile tespit etmesi yeterlidir. Çünkü bir kimse bir meseleyi her ne suretle öğrenmiş olursa olsun bildiği o meseleye şahitlik yapabilir. Kaldı ki hâkimin şahide bilgiyi nereden elde ettiğine dair soru sormaya yetkisi olmadığı gibi şahidin de bildiği şeyin kaynağını açıklama zorunluluğu yoktur. Ya da nafakayı gerekli kılan temkini (kadının kendisini kocasına teslim etmesini) inkâr eder. İbn Kayyım böyle bir inkârın doğru olacağını beyan etmektedir. Zira koca geçmişin nafakasını karşılamışsa, temkin meydana gelmiş olsa da kadının iddiasına binaen yeniden geçmişin nafakası ile yükümlü olmaz. Çünkü zaten o nafakayı karşılamıştır. Ayrıca kocanın geçmişte karşılamış olduğu nafaka ile yeniden yükümlü olmasını sağlayabilecek bir temkinin olması da imkânsızdır. Böyle olunca da temkini inkâr etmek ile yalan söylemiş olmaz.²⁶⁴

Bir kişinin kölesini kızıyla evlendirmesi sahihtir. Ancak bu kimse öldüğü zaman bu nikâhın fesih olması söz konusu olmaktadır. Çünkü bu köle çocuklarına miras olarak kalır. Dolayısıyla bu kız evli olduğu bu kölenin ya tamamına ya da bir kısmına malik olmuş olur ki bir kadının mülkünde olan kölesi ile evlenmesi icma ile söz konusu

²⁵⁶ Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuki İslamiyye ve Istılahati Fıkhiyye Kamusu*, Bilmen Yayınları, İstanbul: 1988, II, 449; Zuhayli, *el-Fıkhu'l-İslâmi ve Edilletuhu*, VII, 786.

²⁵⁷ İbn Nüceym, *Bahru'r-râik*, IV, 298.

²⁵⁸ İbn Rüşd, *Bidâyetu'l-muctehid*, 514.

²⁵⁹ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, III, 560.

²⁶⁰ İbn Kudâme, *el-Muğni*, VIII, 202.

²⁶¹ Sartâvî, *Şerhu Kanunu ahvali's-sahsiye*, 142.

²⁶² İbn Nüceym, *Bahru'r-râik*, 4: 298; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 3: 575; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 8: 202; Zuhayli, *el-Fıkhu'l-İslâmi ve Edilletuhu*, 7: 818.

²⁶³ İbn Kayyım, *İlamu'l-Muvakkîn*, IV, 341-344.

²⁶⁴ İbn Kayyım, *İlamu'l-Muvakkîn*, IV, 343.

değildir.²⁶⁵ İbn Kayyım böyle bir durumda bu nikâhın fesih olmaması için şu hîleyi zikretmiştir: Bu kimse ya o köleyi bir yabancıya satıp bedelini alır yahut hibe eder. Bundan sonra kendisi de ölse o yabancı da ölse artık nikâh fesih olmaz.²⁶⁶

Sefeh, semavi olmayan müktesep ehliyet arızalarından olup gerçekte akli melekeleri yerinde olmakla beraber, kişiyi aklın ve şer'i esasların gereğine aykırı tarzda davranmaya yönlendiren bir tedbirsizlik halidir. Yani bir çeşit savurganlıktır. Bu duruma sahip kimseye sefih denilmektedir. Akli yerinde olduğu için sefihin ehliyeti ortadan kalkmaz. Dolayısıyla ibadetler ile mükelleftir ve yapacağı tasarruflardan sorumludur. Ancak malının korunması düşüncesi ile mâlî tasarruflarında hacr altına alınır.²⁶⁷ Mecelle'de sefih "Malını beyhude yere sarf ile, masârifinde tebzir ve israf ile izâ'a ve itlaf eden kimsedir. Ebleh ve sade dil olmak hasebiyle, kâr ve temettu' yolunu bilemeyip de, ahz ve i'tasında aldanagelen kimseler dahi sefih addolunur"²⁶⁸ şeklinde ifade edilmiştir. Bir kimse, evlendirildiği zaman sürekli boşayan, köle verildiğinde azat eden, kendi halinde bırakıldığında günaha düşen sefih azatlısını evlendirmek istiyorsa, İbn Kayyım'ın belirttiğine göre bu durumların önüne geçebilmek için bu kimsenin başvuracağı hîle şu şekildedir: Bu kimse, kendi malıyla bir cariyeye satın alıp sefih olan azatlısı ile evlendirir. Böylece o sefihin cariyeyi azat etmesi geçersiz olur. Çünkü cariyeye onun olmayıp onu azat eden efendisininidir. Şayet boşayacak olursa cariyeye efendisinin mülkünde kalmış olur.²⁶⁹

İmam Ebû Hanîfe'nin zamanında iki kardeş, iki kız kardeş ile nikâhlanırlar. Onlardan her biri, -bilmeyerek- diğerinin nikâhlısı ile zifafa girerler. Ancak bu durumun farkına sabah varırlar. Bu durumu fark edince meseleyi İmâm Ebû Hanîfe'ye aktardılar. İmâm da "Her biri nikâhlandığı kadını boşasın. Sonra da ilişkiye girdiği kadını nikâhlasın" şeklinde bir yol gösterdi.²⁷⁰ Bu mesele, Menâkıb-ı İmamı A'zam'da şöyle zikredilmiştir: Küfe'de, eşraftan birinin velime (düğün) yemeğine, İçlerinde İmâm Ebû Hanîfe'nin de olduğu bazı âlimler toplanmışlardı. İmam Ebu Hanife o günlerde henüz genç sayılacak yaşlardaydı. Sofraya oturdukları sırada bir ara kadınların velvelisini işittiler. Meselenin ne olduğu sorulunca "yanlışlıkla, iki kardeşin birbirinin nikâhlısıyla ilişkiye girdiği" söylenmiş ve kadınların bunun hükmünü sofrada oturan alimlerden sormak istedikleri aktarılmıştır. Kadınlar, bunu sorduktan sonra sofrada bulunan Süfyân-ı Sevri şöyle cevap verdi, "Hz. Ali'nin (r.a.) bu konudaki hükmü şudur: kocaların her biri, o kadınların mehirlerini verip onları boşayacak, ardından kadınların her biri de iddet bekleyecek. İddet tamam olunca da, kocaları onlara dâhil olacaklar." Bu sırada İmâm Ebû Hanîfe, parmağını sofranın kenarına koyarak bir şeyi düşünür gibi yaptı. Onun yanında duran şahıs, "Yanında başka bir şey varsa, açıkla." deyince; Süfyân-ı Sevri öfkeleni ve "Hz. Ali'nin hükmünden sonra onun yanında ne olacak" dedi. İmâm Ebû Hanîfe ise, "Kocaları bana getirin" buyurdu. Kocalar gelince İmâm onların her birine, "Dâhil olduğun kadın hoşuna gitti mi?" diye sordu. "Evet" cevabını alınca onlara "Nikâhlını boşa" dedi. Onlar da boşadılar. Sonra da onların her birini dâhil oldukları kadınla nikâhladı ve "Allahu Teâlâ mübarek eylesin." dedi. Süfyân-ı Sevri, "Sen ne yaptın" deyince, İmam şu şekilde cevap verdi: "Ben, her birine nikâhlılarını boşamalarını söyledim. Ardından aralarında duhûl ve halveti sahiha olmadığı için iddet

²⁶⁵ Zeylaî, Ebû Muhammed Fahrüddîn Osmân b. Alî, *Tebyînu'l-ḥakā'ik*, Matbaatu'l-Kutubu'l-Emiriyye, Kahire, h1313, II, 109.

²⁶⁶ İbn Kayyım, *İlamu'l-Muvakkîn*, IV, 345-

²⁶⁷ Erdoğan, *Hukuk ve Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s.498-499; Komisyon, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB yayınları, Ankara, 2015, s. 582

²⁶⁸ Mecelle, md. 946

²⁶⁹ İbn Kayyım, *İ'lâmü'l-Muvakkî'n*, IV, 346

²⁷⁰ Serahsi, *el-Mebhut*, XXX,304

gerekeceğinden her birini cima yaptığı kadınla nikâhladım. Zira burada nikâha mâni bir hal yoktur. Ben bu şekilde en güzel, ülfete en yakın, düşmanlığa en uzak olanı yaptım. - Aksi takdirde- görmüyor musun ki, her biri iddetin bitmesini bekleyecek; sabredecek... sonra her birinin kalbinde, kardeşinin, kendi karısına dâhil olduğu kalacaktır. Ama benim yaptığım her birisi, dâhil olduğu kadınla beraber kaldı. Hiçbirinin kalbinde de bir şey de kalmayacaktır.” İbn Kayyım bu olayda Ebu Hanife’nin vermiş olduğu bu fetvayı mübah olan hîleler bölümünde zikretmiştir.²⁷¹

Bir cariyeye, azat edilip özgürlüğüne kavuşturulmadıkça efendisinin kendisi ile ilişkide bulunmasına izin vermezse, fakat efendi de cariyeyi mülkünden çıkarmak istemeyip ilişkide bulunmaktan da vazgeçmezse, İbn Kayyım bu durumda şu hîleye başvurulabileceğini zikretmiştir: Cariyeyi güvendiği birisine satar yahut hibe eder. Cariyenin haberi olmadan bu satışa yahut hibeye şahit de tutar. Ardından cariyeye gelip onu azat ettiğini söyler ve onunla evlenir. Böylece başkasının mülkünde olan cariyeyi azat ettiğinden bu geçersiz olur. Dolayısıyla başkasının cariyesi ile evlenmiş olur. Ardından cariyenin haberi olmadan onu müşteriden ya da hibe ettiği kişiden geri alır. Bu durumda artık cariyeye kendi mülkünde olduğu için nikâh fesih olur, fakat milk-i yemin ile ilişkide bulunmaya devam eder ve iddet de gerekmez.²⁷²

İslam Hukukunda kocanın boşama yetkisini karısına veya bir başkasına devretmesine “tefvîzü’t-talâk” denilir. Bu hakkın kendisine devredildiği kişi de “müfevviz/müfevviza” diye nitelenir. Fakihler talâkta tefvîzin câiz olduğunda ittifak etmişlerdir.²⁷³ Bir kişinin oğlu veya kölesi evlendirilmeyi talep ederse, ancak bu kimse bunları evlendirdikten sonra karılarından bir zarar görmeleri durumunda boşanmalarını emrettiğinde itaat etmemelerinden endişe ederse, İbn Kayyım’a göre mübah olan şu hîleye başvurur: Bu kimse evlendireceği oğluna yahut kölesine “hanımını boşama yetkisini bana vermedikçe senin evlendirmem” demek suretiyle talak hakkının kendisine devredilmesini ister.²⁷⁴

İbn Kayyım’ın mübah hîleler başlığında zikrettiği hîlelerden bir diğeri de Bişr b. el-Velid’in naklettiği şu olaydır: Ebu Hanife’nin yakınında sürekli mescidine gelen bir genç vardı. Bu genç bir gün kendisine “ben bir kadın ile evlenmek istiyorum ama onlar gücümün üstünde mehir istiyorlar, ben se kadına bağlandım” dedi. Ebu Hanife ona “senden istediklerini kabul edip onlara vereceğini söyle” dedi. Delikanlı da bunu yaptı. Nikâh akdini kıyınca Ebu Hanife’ye gelerek “benden mehri istiyorlar” dedi. Ebu Hanife de “hîle yap ve git borç alarak ver” dedi. Delikanlı bunu da yaptı. Karısıyla arasında birliktelik meydana geldikten sonra Ebu Hanife’ye gelerek “alacaklının benden borcunu istemesinden korkuyorum verecek hiçbir şeyim de yok” dedi. Ebu Hanife gence “karınla birlikte uzun bir sefere çıkacakmış gibi yap” dedi. Bunun üzerine delikanlı gidip bir deve kiraladı. Bu durum hanımına ve hanımının ailesine çok zor geldi. Ebu Hanife’ye gelip durumu sordular, bunun üzerine imam, “kızınız onun ailesi ve istediği yere götürme hakkına sahiptir” dedi. Kadının ailesi “biz onu razı ederiz, aldığımızı geri veririz seferden vazgeçer” dediler ve aldıkları mehri borcunu ödemesi karşılığında geri verdiler.²⁷⁵

Hülle Nikâhı

Ensar’dan bir sahabe defalarca karısını boşayıp iddetinin bitimine az bir zaman kala ric’at yapmak suretiyle onu geri almıştı. Bu haksızlığa maruz kalan kadın, “Aile hayatımız devam etmeyecekse beni boş” dedi, kadının bu isteğine kocasının verdiği

²⁷¹ İbni Kayyım, İ’lâmü’l-Muvakkı’în, IV, 377

²⁷² İbni Kayyım, İ’lâmü’l-Muvakkı’în, IV, 407

²⁷³ Bakkaloglu, Abdussamed, *Tefviz*, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2011, XXXX, 310

²⁷⁴ İbni Kayyım, İ’lâmü’l-Muvakkı’în, IV, 410

²⁷⁵ İbni Kayyım, İ’lâmü’l-Muvakkı’în, IV, 413-414

cevap “Allah'a yemin ederim ki seni ne alırım nede boşarım” şeklinde olunca talak hükümlerini düzenleyen ayetler²⁷⁶ nazil oldu.²⁷⁷ Ayriyeten Hz. Peygamberin ““Üç şey vardır ki onların ciddisi de ciddi, şakası da ciddidir. Bunlar: Nikâh, boşama, ve ric'at (boşadıktan sonra tekrar eşine dönmek).”²⁷⁸ hadisi varid oldu.

Bu ayetlerde boşama/talak üç ile sınırlandırılmış ve üç talakla boşanmış bir kadının kendisini boşayan kocası ile tekrar evlenebilmesi, bir başkasıyla fiilen evlenip ikinci kocanın onu boşaması veya ölmesinin yanı sıra kadının iddet süresini beklemesi şart kılınmıştır.²⁷⁹ Allah'ın üç talakla boşanmış kadını kocasına haram kılması, onu üç talakla boşayan kocaya bir ceza niteliğinde olup kadını gereksiz yere boşamaya karşı bir önlemdir.²⁸⁰

Bazı İslam hukukçuları, üç talakla boşanmış bir kadının, onu boşayan kocasıyla tekrar evlenebilmesi için hîle/çıkış yolu olarak, kadının bir başkasıyla şekli bir evlilik yapıp boşanması yöntemini belirtmişlerdir. Üç talakla boşanmış bir kadını ilk kocaya helal kılmak için bu hîle ile belirtilmiş olan şekli evliliğe, İslam hukukunda hülle denilmektedir.

Asıl itibariyle ayetin emri gereği, -daha önce de ifade edildiği üzere- üç talakla boşanan kadının kendisini boşayan kocasıyla evlenebilmesi için, başka bir erkekle cinsi münasebet barındıran gerçek/ciddi bir evlilik yapıp bu kocanın onu -sırf önceki kocayla evlenebilmesi amacını taşımaksızın- boşaması veya ölmesi ve kadının iddet müddeti beklemesi gerekmektedir. Peki, kadının onu üç talakla boşamış olan kocasına dönebilmesi amacını ve şartını barındıran şekli bir evlilik olan hülle bunu helal kılar mı? Ayrıca hülle nikahı, mücerret bir nikâh akdine mi yoksa fiili bir evliliğe (cinsi münasebete) mi delalet eder?

İslam hukukçularının çoğunluğuna göre üç talakla boşanmış bir kadın, başkasıyla yapacağı mücerret nikâh akdi ile eski kocasına helal olmayıp cinsi münasebet şarttır. Ancak Said b. Müseyyeb, Davut ez-Zahiri ve Şia, cinsi münasebetin bulunmadığı, sırf nikâh akdiyle yapılan evlilikle de helallik meydana gelir demişlerdir.²⁸¹ Birçok fakih bu görüşe şiddetle karşı çıkmış ve bu görüşün hülleyle lanetleyen hadise aykırı olduğunu söylemişlerdir. Hatta bazı âlimler, mezkûr hadisten hareketle bu şekilde fetva verenlerin Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların laneti altında olduklarını ifade etmişlerdir. Said b. Müseyyeb'in bu görüşte olmasının sebebinin hüllecileri lanetleyen hadisin kendisine ulaşmamış olması olduğunu bildirmişlerdir ve fetvanın hükümsüz olduğunu ifade etmişlerdir. Kaldı ki Said b. Müseyyeb'in bu görüşten döndüğü de nakledilmiştir.²⁸²

Cinsel ilişki olmadıkça kadının kocasına helal olmayacağı görüşünde olan İslam hukukçuları, nikâh ve talaktan bahseden ayetlerden²⁸³ yola çıkarak nikâhtan maksadın cima olduğunu görüşünü ortaya koymuşlardır. Çünkü nikâh kelimesi, sözlükte toplama ve ekleme²⁸⁴ anlamlarına gelmektedir ki bu anlam ancak cimada ortaya çıkar. Bunun yanı sıra bu ayetteki “başka bir koca ile nikâhlanmadıkça” ibaresine dikkat edilmelidir. Buradaki ifade bir başka adamla nikâhlanmadıkça şeklinde olmayıp Zevc (koca) olarak

²⁷⁶ Bakara, 2/229, 230

²⁷⁷ Reşid Rıza, Muhammed, *Tefsirul Menar*, Hey'etül Mısriyye'ul Amme, 1990, II 310; Aşûr, Makasidul Şeriatul İslamiyye, çev; Vecdi Akyüz s. 255

²⁷⁸ Ebu Dâvud, Talâk 9; Tirmizî, Talâk 9

²⁷⁹ Şeybani, *Kitabul Hucce ala Ehlil Medine*, Alimul Kutub, Beyrut, 3. baskı h1403 III,289

²⁸⁰ İbn Teymiyye, *Fetavayi'l Kübra*, III,277.

²⁸¹ İbn Hazım, *Muhalla*, IX 416.

²⁸² İbn Rüşd Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed el-Endelüsî, *Bidayetül Müctehid ve Niheyetul Muktesid*, Darul Hadis, Kahire, h1425, III 105,106,

²⁸³ Bakara, 2/229-230

²⁸⁴ Enis, İbrahim - Muntasır, Abdülhalim- es-Sevalihi, Atiyye – Ahmet, Muhammed Halefulah, *el-Mü'cam'ü-l Vasi*, Matabaa'tü-l Mısır, Kahire, 1960, I, 407

zikredilmiştir ki bir kimsenin zevc olarak nitelendirilebilmesi için, cinsi münasebet şarttır. Zira bir kişi, -cinsi münasebet dâhil olmak üzere- hukuki haklarını gözeterek beraber yaşamaya niyet etmedikçe zevc/koca olarak isimlendirilmez.²⁸⁵

İbn Kayyım sırf birinci kocaya dönebilme niyetiyle yapılan bu hülle nikâhının batıl olduğunu belirtmiş ve bunu yapanların Allah'ın lanetine uğrayacaklarını ifade etmiştir. İbn Kayyım hülle nikâhıyla ilgili bunları söylemiştir, fakat mubah olan hîleler kısmında da nikâhı etkileyen durumun ikinci kocanın niyeti olduğunu belirtmiştir. Buna göre ikinci koca kadının ilk kocasına dönmesi niyetiyle bu evliliği yaparsa hülleci olur ve laneti hak eder. Ayrıca bu batıl nikâha dayanarak karısıyla yeniden evlenen ilk koca da laneti hak eder. İbn Kayyım birinci ya da ikinci kocanın hülle niyeti taşımamakla beraber kadının ya da velisinin kalbindeki hülle niyetini de bilmemesi durumunda bunun nikâh akdine zararının olmayacağını söylemiştir. Bu konuda İbn Kudâme şöyle demiştir: “kadın ile bir köle evlenip ilişkide bulunsu kadın eski kocasına helal olur. Bu görüş aynı zamanda Ata, İmam Malik, İmam Şâfiî ve ehli Rey'in görüşüdür.”²⁸⁶ İbn Kayyım, İmam Ahmed'in karşı çıktığı hususun anlatılan şekli ile olmadığını belirtmiş, onun karşı çıktığı şeklin hanımını boşayan kocanın bir köle satın alıp hülle olması için velisinin izni ile kadını köle ile evlenmesi olduğunu söylemiştir. Bu meselede ise ne birinci koca nede ikinci kocanın niyetinin hülle olmadığını, binaenaleyh bu hîlenin haram olmayıp mekruh olduğunu ifade etmiştir.²⁸⁷

İbn Kayyım, hülle hîlesini beyan ettikten sonra hülleden kurtuluş yollarına değinmiş, bu bağlamda birkaç ayrı çıkış yolundan tafsilatlı bir şekilde bahsetmiştir. Bunlar kısaca şunlardır:

1. *Aklin zail olması*: bir kimsenin akli, delirmek, bayılmak, ilaç içmek yahut sarhoş edici bir şey içmek suretiyle zail olursa, bu kimsenin yapacağı boşama hükümsüz olur.

Kasten sarhoş olmanın dışında bu sebeplerin var olması durumunda talakın vuku bulmayacağı İslam hukukçularının ittifak ettiği bir durumdur. Nitekim İmam Buhari sahihinde ikrah altında yahut baygın, sarhoş ve delilik halinde veya unutarak yapılan talak babında²⁸⁸ “Ameller ancak niyetlere göredir. Herkes ancak niyetinin karşılığını alır”²⁸⁹ hadisini zikretmiş ve bunların talakının vuku bulmayacağını söylemiştir.²⁹⁰

Ne var ki İbn Kayyım, içki içmenin dışındaki diğer sebepleri, talakın vuku bulmasına engel olan sebeplerden ziyade hülleden kurtulabilmek için başvurulabilecek birer mahlas olarak değerlendirmiştir. Fakat bu akıl ile anlaşılması zor olan ilginç bir tutumdur. Çünkü bir insanın hülleden kurtulabilmek için boşama esnasında kendini delirtmesi yahut bayılması nasıl mümkün olabilir?

2. *Öfke*: Bir kimse düşünemeyecek kadar amacını ve tasavvurunu engelleyecek şekilde öfkelenirse, bu kimsenin bu öfke halinde yapacağı talak vuku bulmaz ve köle azad etmesi ile bir malını vakfetmesi de hükümsüzdür. Hatta bu kimseden küfür kelimeleri sadır olsa kâfir olmaz. Çünkü bu derecedeki bir öfke baygınlık hükmündedir ve Hz Aişe Hz peygamberin “Baygınlık anında yapılan talak ve azad geçersizdir”²⁹¹ söylediğini rivayet etmiştir. İmam Ahmet ve Ebu Davud hadiste geçen baygınlık anlamındaki iğlak kelimesini öfke olarak da tefsir etmişlerdir.²⁹²

²⁸⁵ Zuhayli, *el-Fıkhü'l-İslami ve Edilletuhu*, VII, 64.

²⁸⁶ İbn Kudâme, *el-Muğni*, VII, 518

²⁸⁷ İbni Kayyım, *İ'lâmü'l-Muvakkı'în*, IV, 446

²⁸⁸ Buhari, Talak 11; İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, IX, 389-392

²⁸⁹ Buhari, *Bed'u'l-vahy*, 1

²⁹⁰ İbni Kayyım, *İ'lâmü'l-Muvakkı'în*, IV, 450.

²⁹¹ Ebu Davut, Talâk, 8; İbn Mâce, Talâk, 16.

²⁹² İbni Kayyım, *İ'lâmü'l-Muvakkı'în*, IV, 451.

İbn Kayyım, öfkeyi de hülleden kurtulmanın yollarından birisi olarak zikretmiştir, fakat burada da anlaşılması zor bir durum söz konusu olmaktadır. Zira bir kimsenin boşama esnasında gerçekten böyle bir öfkeye sahip olmasından ötürü yapacağı talakın vuku bulmayacağını ve hülleye başvurmasına da gerek kalmayacağını farz etsek bile böyle bir öfkeye sahip olmayan kimsenin hülleden kurtulmak için ihtiyari olarak böyle bir öfkeye bürünmesinin nasıl mümkün olduğunu anlamak güçtür.

3. *İkrâh*: İkrâh cebir ve tehdit kullanarak kişiyi rızâ göstermeyeceği bir söz veya davranışa zorlamak anlamındadır. İkrâh altında olmak, bir kimsenin serbest kaldığında razı olmayacağı ve istemeyeceği bir işi yapmaya baskı görerek zorlanmasını ifade eder. İkrâhı yapana *mükrih*; ikrah altında olana *mükreh* denilir.²⁹³ İkrâh, kuvveti ve etki derecesi bakımından iki çeşittir: birincisi, öldürme veya bir organı yok etme tehdidini ihtiva eden ikrah olup buna mülci ikrah denilmektedir. İkincisi, öldürme veya bir organı yok etme tehdidinde havi olmayıp kısa süre hapis veya dövme tehdidini barındıran ikrahtır. Buna İkrâh-ı gayr-ı mülci' veya ikrâh-ı nakıs denilir.²⁹⁴ Hanefi mezhebinin dışındaki diğer mezheplere göre bir kimsenin ikrah altında telaffuz ettiği talakın bir hükmü yoktur. Dolayısıyla mükrehin talakı vuku bulmaz. Ancak Hanefi mezhebine göre mülci bile olsa ikrah altındaki talak vuku bulur. Fakat İbn Kudame, mükrehin talâkının vâki olmayacağında sahâbenin icmâsının olduğunu aktarmıştır²⁹⁵ İbn Kayyım, hülleden kurtuluş yolu olarak zikrettiği talaktaki ikrahın, bir kimsenin boşamaya yahut talak üzerine yemine zorlanması olduğunu ifade etmiş, bunun Sahabe, tabiun ve onlardan sonraki dönem âlimlerin çoğunun görüşü olduğunu belirtmiştir.²⁹⁶

Ancak ne var ki İbn Kayyım'ın ikrahı da hülleden bir kurtuluş yolu olarak zikretmesi, ilginç bir durumdur. Çünkü cumhura göre her ne kadar ikrah altındakinin talakı vuku bulmasa da bir kimsenin hülleden kurtulmak için boşama esnasında kendi isteği ile ikrah altına girmesi anlaşılabilir bir durumdur.

4. *İstisna*: Fıkıhta istisna, bir şeyi 'inşallah' gibi kelimelerle Allah'ın dilemesine havale etmek suretiyle meşîet-i ilâhîye atıfta bulunmaktır.²⁹⁷ Buna göre bir kimsenin hanımına "inşallah sen boşsun" demesiyle talakta istisna meydana gelmiş olur. Eğer bu kimse bu sözü pekiştirme/te'kit niyetiyle söylemişse talak vuku bulmuş olur. Ancak talak niyetiyle söylememişse ve talakın o anda gerçekleşmesini de kastetmemişse talak vuku bulmaz.²⁹⁸

Hîleye karşı çıkan birisi olarak İbn Kayyım'ın istisnayı da hülleden kurtuluş yolu olarak zikretmesi aynı şekilde ilginç bir durumdur. Çünkü bir kimse talak esnasında inşallah derken gerçekten ta'lik amacıyla bunu söylemişse, talak vuku bulmayacağından bu kimsenin hülleye başvurmasına da gerek yoktur. Dolayısıyla bu durum anlaşılabilir. Ancak istisna, hülleden bir kurtuluş yolu olarak kabul edilecek olursa bu durumda bir hîlenin yolu açılmış olur. Zira pekiştirme/tekit niyetiyle bunu söyleyen kimse daha sonra hülleden kurtulmak için ben bunu talik amacıyla söylemişim diyebilir.

5. *Talak üzerine yemin edilen şeyin bilmeyerek, dalarak, unutarak, hata sonucu vb. kasıtlı olmayan bir şekilde yapılması*: İslam hukukuna göre normal şartlarda bir kimse bir şeyi yapacağına veya yapmayacağına dair talak üzerine yemin ederse, ardından yeminini bozarsa talak vaki olur. İbn Kayyım, bir kimsenin yapmayacağına dair talakı üzerine yemin ettiği şeyi, dalgınlıkla, unutarak, hata ile bilmeyerek, ikrah ile, tevil veya

²⁹³ Bardakoğlu, Ali, "İkrâh", TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul, 2000, XXII, 30

²⁹⁴ Atar, Fahrettin, *Fıkıh Usulü*, İfav yayınları, İstanbul, 2013, s. 203

²⁹⁵ İbn Kudame, *el-Muğni*, VII, 382

²⁹⁶ İbni Kayyım, *İ'lâmü'l-Muvakkı'in*, IV, 453-456

²⁹⁷ Erdoğan, *Fıkıh Ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 270

²⁹⁸ İbni Kayyım, *İ'lâmü'l-Muvakkı'in*, IV, 456.

taklit ettiği âlimin fetvasına dayanarak yeminin bozulmayacağını inanarak yahut hanımın boş olduğunu sanarak yapması durumunda talakının vuku bulmayacağını zikretmiştir.²⁹⁹

İbn Kayyım'ın zikrettiği bu çıkış yolunun da anlaşılması keza güçtür. Çünkü bunların var olması durumunda talakın vaki olmayacağını, dolayısıyla hülleyle gerek kalmayacağını farz etsek bile bir kimsenin hülleden kurtulmak için böyle bir yola iradesi ile başvurması, anlaşılacak gibi değildir. Ayrıca böyle bir durumda talak üzerine yemin eden kimse, hülleden kurtulmak için bu yeminini unutarak veya dalgınlıkla yahut bilmeyerek yaptığını ileri sürebilir.

6. *İltizam yolu ile Talak*: İltizam yolu ile talak, bir kimsenin bir şeyi yapacağına veya yapmayacağına dair talak üzerine yemin etmeyip talakın kendisine ilzam etmesidir. Mesela bir kimse şunu yaparsam veya yapmazsam talak bana lazım olsun veya talak üzerime bir hak olsun dediğinde ilzam yolu ile talak gerçekleşmiş olur. İbn Kayyım, böyle bir durumda yapılacağına veya yapılmayacağına dair vadeliden şeyin yapılması durumunda talakın lazım gelmeyeceğini, dolayısıyla boşamanın vuku bulmayacağını, böyle olunca da hülleyle başvurma ihtiyacının da olmayacağını belirtmiştir.³⁰⁰

7. *Şartlı Talak*: Burada şartlı talaktan maksat, bir kimsenin talakın meydana gelmesini kadının tasarrufuna dayanan bir şarta bağlamasıdır. Örneğin bir kimse karısına benim iznim olmadan falanca kişi ile konuşursan yahut evden çıkarsan sen boşsun derse şartlı talak meydana gelmiş olur. İbn Kayyım, böyle bir şarta binaen kadının sırf kendisini boşatmak için bunları yapması durumunda Maliki âlim Eşheb'in görüşüne göre talakın vuku bulmayacağını, dolayısıyla hülleyle de gerek olmayacağını belirtmiştir. Zira bu durumda erkek bu şartı koymakla kadını uyarıp sakındırmayı amaçlamıştır. Yoksa kadına talak hakkını vermeyi amaçlamamıştır. Binaenaleyh sırf boşanma niyetiyle kadının bunları yapması durumunda talakın gerçekleşeceği kabul edilecek olursa, bu durumda erkeğin bu şart ile kadına talak hakkı verdiği, yani tefvizu't-talak yaptığı anlamı çıkmış olacaktır.³⁰¹

8. *Talak Üzerine Yemin*: İbn Kayyım, talak üzerine yapılan yeminin bazı selef âlimlerine göre lazım bir yemin olmadığını zikretmiş, dolayısıyla bir kimsenin böyle bir yemini bozması durumunda talakın meydana gelmeyeceğini, böyle olunca da hülleyle gerek kalmayacağını belirtmiştir.³⁰²

9. *Yemin sebebinin ortadan kalkması*: İbn Kayyım, yemin sebebinin ortadan kalkmasını da aynı şekilde hülleden bir çıkış yolu olarak zikretmiştir. Örneğin bir kimse bir sebebe mebni olarak bir şeyi yapmamaya yemin ederse ve sebep zail olduktan sonra o işi yaparsa yemini bozulmuş olmaz. Zira onun yemini o sebepten dolayı o şeye bağlanmıştır. Buna göre bir kimse karısına "baban kâfir olduğu için onun evine gidersen sen boşsun" derse ardından kadının babası Müslüman olursa ve kadın onun evine giderse talak gerçekleşmiş olmaz. Çünkü yeminin sebebi olan küfür ortadan kalkmıştır. Böyle olunca da hülleyle gerek kalmaz.³⁰³

Burada belirtilmelidir ki İbn Kayyım'ın hülleden kurtuluş yolları olarak beyan ettiği bu çıkış yolları, üç talak vuku bulduktan sonra hülleden kurtaran yollar olmayıp talakın meydana gelmemesini sağlayan sebeplerdir. Dolayısıyla bu sebeplerin var olması durumunda üç talak meydana gelmeyeceği için zaten hülleyle de gerek kalmayacaktır. Ayrıca bahsettiği bu çıkış yolları kişilerin boşarken sırf üç talakın meydana gelmemesi ve hülleyle başvurmamaları için ihtiyari olarak başvurabilecekleri yollar da değildir.

²⁹⁹ İbni Kayyım, İ'lâmü'l-Muvakkı'în, IV, 456-470.

³⁰⁰ İbni Kayyım, İ'lâmü'l-Muvakkı'în, IV, 471-473.

³⁰¹ İbni Kayyım, İ'lâmü'l-Muvakkı'în, IV, 473-474

³⁰² İbni Kayyım, İ'lâmü'l-Muvakkı'în, IV, 474-478

³⁰³ İbni Kayyım, İ'lâmü'l-Muvakkı'în, IV, 482-489.

Muhtemelen o, hülleden kurtulma yolları ile üç talakın meydana gelmemesini kastetmiştir. Çünkü değindiği bu sebeplerin var olması durumunda talak vuku bulmaz. Böylece hülleye de gerek kalmaz. Dolayısıyla -üç talak meydana gelmediği için de- bir bakıma kişi hülleden kurtulmuş olmaktadır.

4.7.2.2. Talak İle İlgili Hîyel

İslam Hukukunda maradu'l mevt, tıbben ve hayat tecrübelerine göre ölümcül olan ve araya sıhhat hali girmeden ölümle sonuçlanan hastalığın adıdır. Ölüm hastasının boşaması gerçek boşama iradesiyle yapılmış olabileceği gibi eşini mirastan mahrum etmek maksadıyla da yapılmış olabilir. İslam hukukçuları eşini boşayan hastanın talâkını geçerli kabul etmişse de boşama hakkını kötüye kullanmasını önleyici bazı tedbirler de getirmeye çalışmışlardır.³⁰⁴ Böyle bir hastalıktaki boşama bâin talâkla yapılmışsa cumhura göre kadın iddet süresi içinde,³⁰⁵ Hanbelîler'e³⁰⁶ göre başka birisiyle evlenmedikçe; Mâlikîler'e³⁰⁷ göre ise iddeti sona ersin veya ermesin, iddet sonrasında evlensin veya evlenmesin kocasına mirasçı olur. İbn Kayyım, böyle bir hastalığa sahip kimsenin, hanımını mirastan mahrum etme niyetiyle, hîle olarak karısını üç talakla boşamasını batıl ve haram bir hîle olduğunu belirtmiştir.³⁰⁸

Talâk, ric'i ve bâin olmak üzere iki kısımdır. Bain talâk da küçük ve büyük bâin olmak üzere aynı şekilde iki kısımdır. Ric'î talakta, koca, boşadığı karısını yeni bir akit gerekmeksizin tekrar döndürebilir ve bunda kadının onayı veya rızası da şart değildir. Ancak talakın ric'i olması durumu, iddetin bitimine kadar devam eder. Bu talak, iddetin bitimiyle *beynûnet-i suğra 'ya/küçük bâin'e* dönüşür. Beynûnet-i suğra, kocanın boşadığı karısıyla ancak yeni bir nikâh akdi ve mehirle tekrar evlenebilmesi, mümkün olan talaktır. Bu talakta koca her ne kadar yeni bir akit ve mehirle karısıyla yeniden evlenebilse de kadının onayı ve rızası şarttır. Dolayısıyla kadın razı olmadığı sürece yeni bir akit yapamaz. *Beynûnet-i kubra/büyük bâin* talak ise kocanın boşadığı karısına geri dönemeyeceğini ifade eden talaktır. Böyle bir talakta kocanın karısıyla tekrar evlenebilmesi, karısının bir başkasıyla, hîle amacı olmaksızın ciddi ve fiili bir evlilik yapıp ondan boşanması yahut evlendiği kocasının ölmesiyle mümkündür.³⁰⁹

İbn Kayyım, haberi olmadan karısını küçük bain talak ile boşayan kocanın onunla geri evlenebilmesi için başvurabileceği şu hîleleri zikretmiştir: Bun adam, karısına “Ben bir yeminde bulundum, bunun üzerine fetva sordum, bana nikâhını yenile denildi” der. Kadın buna olumlu yanıt verince adam “beni vekil olarak tayin et” der. Daha sonra veliyi ve şahitleri hazır bulundurup onu kendisiyle evlendirir. Böylece kadın tekrardan onun karısı olmuş olur. Eğer adam bu yöntemde başarılı olamazsa ikinci bir yola başvurur. Şöyle ki adam yolculuğa çıkacakmış gibi yapar, hanımına “Sağ salim döneceğimden emin değilim. Şu evi iptali mümkün olmayacak şekilde senin üzerine yapıp mehir olarak vermek istiyorum. Bunun için şahit de tutacağım. Bu hususta bana vekâlet ver ki orayı sana mehir olarak vereyim” der, kadın adamın dediğini yaparsa adam nikâhı kıyar ve iş bitmiş olur. Bu adam yolculuğa çıkacakmış gibi yapmak yerine hastaymış gibi de davranarak aynı hîleye başvurabilir. Eğer bu adam bu yöntemde de başarılı olamazsa geriye başvurabileceği tek bir hîle kalıyor: Kadına “ben bugün veya bu hafta senin üzerine kuma alacağım diye talak üzerine yemin etmiş bulundum. Ama ben seni yanımda tutmak

³⁰⁴ Bakkal, Ali, *Maraz-ı Mevt*, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, Ankara, 2003, XXVIII, 39-41

³⁰⁵ Kâsânî, *Bedâ'i u 'ş-şanâ'i*, II, 220

³⁰⁶ İbn Kudame, *el-Muğni*, VI, 396

³⁰⁷ Desûkî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arafe, *Hâşiye 'ale's-Şerhi'l-kebîr*, Daru'l-Fikr, tsz, II, 553

³⁰⁸ İbni Kayyım, *İ'lâmü'l-Muvakkı'in*, IV, 244.

³⁰⁹ Zuhayli, *el-Fikhü'l-İslâmî ve Edilletuhu*, 7: 386, 432, 435.

ve üzerine kuma da getirmek istemiyorum. O yüzden beni vekil tayin et ki sana muhalaa yapayım ve iddet bitince de seni geri alayım. Böylece kumadan kurtulmuş olursun” der. Kadın da onu vekil tayin ederse, veli ve şahitleri hazır bulundurup onu kendisiyle yeniden evlendirir. İbn Kayyım bütün bu hîlelerin batıl olduğunu ifade etmiştir. Zira kadın bâin talâk ile boş olunca eski kocasına artık yabancı hükmünde olur. Böyle olduğu için de rızası ve izni olmadan onunla yeniden nikâh kıyılmaz. Oysa bahsi geçen hîlelerde kadın ikinci nikâha izin vermediği gibi rızası da yoktur. Çünkü bâin talâk ile boş olduğunu, bundan dolayı da evlenip evlenmeme konusunda bir yetkiye sahip olduğunu bilse, belki de bu adam ile yeniden evlenmeyecektir.³¹⁰

Bir kimse bir şeyi yapıp yapmama noktasında talak üzerine yemin ederse, yeminini bozmasını durumunda talak gerçekleşir. Bazıları bu yemini bozmaktan kurtulmak için muhalaa³¹¹ yoluyla kurtuluş yöntemini hîle olarak zikretmişlerdir. Şöyle ki bu adam muhalaa yoluyla hanımından ayrılır, ayrılık süresinde yeminini bozar sonra yeniden nikâhlanır. Böylece yeminini bozduğu için hanımı üç talakla boş olmaz. Çünkü yeminini bozduğunda kendisinden boş olacağı bir karısı yoktur.³¹²

Süreyciye Hîlesi

Süreyciyye hîlesi, fıkıhın talak konusunda tartışılan bir mesele olup bu şekilde isimlendirilmesinin sebebi, bu hîleyi ilk ortaya atan Şafii âlim Ebu’l Abbas Ahmed b. Ömer b. Süreyc’e dayandırılmasıdır. İbn Süreyc fıkıh ilminde otoriter biri olması sebebiyle onun ortaya attığı bu mesele, başta Şafii fakihler olmak üzere diğer mezheplere mensup âlimler tarafından da tartışma konusu yapılmıştır.

Bu hîle, bir kimsenin hanımına “*Ben her ne zaman seni boşar isem bu boşamadan önce sen üç talakla boşsun*” demesi suretiyle başvurduğu bir hîledir. Bu hîlenin bütün boşama yollarını kapattığı iddia edilmektedir. Şöyle ki fıkıh ilminde herhangi bir şarta bağlanmaksızın gerçekleşen talaka *müneccez*; bir şarta bağlı olarak gerçekleşen talaka ise *muallak* talak denilmektedir. Bu hîlede kişi, üç talakın daha önce gerçekleşmiş olmasını sonradan vuku bulacak olan bir talakın gerçekleşmesi şartına bağlamaktadır. Dolayısıyla burada sonraki bir talak *müneccez*; bu bir talaka bağlı olarak gerçekleşmiş olan önceki üç talak ise *muallak* olmaktadır. Binaenaleyh birisi bu hîleye başvurmak suretiyle eşini *müneccez* olan bir talakla boşadığı zaman, bu talaktan önce onu *muallak* olan üç talak ile boşamış olmaktadır. Hülâsa bu hîlede *muallak* olan üç talakla boşamanın gerçekleşmesi için öncelikle *müneccez* bir boşamanın gerçekleşmesi gerekmektedir. Fakat diğer taraftan *müneccez* talak gerçekleştiği zaman ise öncesinde üç talak meydana gelmiş olmaktadır. Ne var ki bu durum, mantık ilmine göre mümkün değildir, çünkü bu durumda devir³¹³ meydana gelmektedir ve devir imkânsızdır. Devir, bir şeyin varlığının kendisine bağlı olan bir şeye dayanmasıdır. Örneğin A’nın varlığı B’ye; B’nin varlığı da A’ya bağlı ise, devir meydana gelmiş olur. Dolayısıyla A ve B’nin varlıkları birbirlerine bağlı olduğu için ikisinin de var olması mümkün değildir.³¹⁴ Bu hîlede devrin meydana gelmesi ise şu şekilde olmaktadır: şer’i açıdan bir kimse sadece üç talak hakkına sahiptir. Bu hîlede de *muallak* olan üç talakın geçerli olduğunu kabul ettiğimiz durumda, dördüncü bir talak hükmünde olan *müneccez* talak geçersiz olmaktadır. *Müneccez* talak geçersiz olduğunda ise ona bağlı gerçekleşen *muallak* talak da geçersiz olmaktadır. Böylece her iki talak da

³¹⁰ İbni Kayyım, İ’lâmü’l-Muvakkı’în, IV, 277-278

³¹¹ Muhalaa: kadının belli bir bedel vermesi karşılığında kocanın ayrılmaya razı olması üzerine evlilik bağından kurtulmasını ifade eder. Bkz. Atar, Fahtettin, *Muhâlea*, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV yayınları, İstanbul, 2005, XXX, 399-402

³¹² İbni Kayyım, İ’lâmü’l-Muvakkı’în, IV, 250-251

³¹³ Devir: Bir şeyi dolaylı bir şekilde yine kendisiyle tarif ve ispat etme anlamında mantık ve felsefe terimi. Bkz. Yurdagür, Metin, Devir, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV yayınları, İstanbul, 1994, IX, 230.

³¹⁴ Yurdagür, Devir, DİA, IX, 230.

gerçekleşmemiş olmaktadır, çünkü devir meydana geldiği için her ikisinin de gerçekleşmesi imkânsızdır. Ayrıca mantık kuralı gereği burada müneccez boşamanın varlığı kendi yokluğuna sebep olmaktadır. Zira müneccez olan bir talakın gerçekleşmesi, üç talak olan muallak talakın gerçekleşmesini sağlayacaktır. Muallak talak gerçekleştiği zaman da dördüncü bir talak hakkı olmadığı için dördüncü talak hükmünde olan müneccez talak hükümsüz kalacaktır. Hal böyle olunca müneccez talakın gerçekleşmesi, kendisinin gerçekleşmemesine sebep olmaktadır. Böylece kendisine bağlı olan muallak talak da geçersiz olmaktadır.

İbn Kayyım, bu hîlede devrin olduğu görüşüne karşı çıkmış ve bu hîlenin batıl olduğunu ifade etmiştir. Ona göre bu hîle aynen “Ben seni boşadığım zaman sen boşanmamış olasan” sözü gibi mümkün olmayan bir şeyi içermektedir. Dolayısıyla bu hîle ile boşama yolları kapanmış olmamaktadır.³¹⁵

Talak ile alakalı bundan sonraki hîleler, İbn Kayyım’ın mubah hîleler kısmında zikrettiği ve kendisinin de kabul ettiği örnekleri içermektedir.

Bir kimse hanımına, “bana söylediğin her sözün aynısını ben de söylemezsem sen boş olasan” derse ve hanımı da “sen üç talakla boşsun” ifadesini kullanırsa, normal şartlarda adam bu ifadeyi kullansa da kullanmasa da boşanma meydana gelir. Zira kullanmazsa yeminini yerine getirmediği için; kullansa bu ifadedden dolayı boşanma meydana gelecektir. Bu durumda kocanın aynı sözü söylemekten kurtulup boşanmanın meydana gelmemesi için bu ifadenin üzerine “dedin” ifadesini ekleyip “sen bana üç talakla boşsun dedin” der. Böylece hem yeminin bozmadığı hem de aynı sözü söylemediği için talak meydana gelmeyecektir. Ancak Şafiilere göre bu hîlede bir problem vardır. Zira koca “dedin” ifadesini eklediğinde karısının söylemiş olduğu sözün aynısını söylemiş olmayıp farklı bir söz söylemiş olmaktadır. Böyle olunca da yeminini yerine getirmediği için talak meydana gelecektir. Örneğin bir kimse, kendisine söven bir kimseye “sen bana böyle böyle dedin” derse, ne lugaten ne de örfen kimseye göre sövene karşılık verip sövmüş sayılmaz.³¹⁶

İbn Kayyım, eşyası çalınan birinin hanımına “kimin çaldığını bana söylemezsen üç talakla boşsun” demesi durumunda kadın çalanı bilmiyorsa, bundan kurtulmanın yolunu şu şekilde zikretmiştir: Kadın çalması muhtemel olanların isimlerini “falanca aldı” diyerek tek tek söylemesidir. Böylece yemin bozulmamış, dolayısıyla kadın da boş olmayacaktır.³¹⁷

Koca karısını bain talak ile boşarsa, nafaka yükümlülüğü kalmaz. Çünkü bu konuda Hz. Peygamberden sarîh ve sahih sünnet vârid olmuştur. Koca, bu durumda kadının konuyu -bu durumdaki kadına nafaka hakkı olduğunu kabul eden bir- hâkime iletmesinden korkarsa, hîle olarak iddet müddetince ortadan kaybolur. Artık bundan sonra kadın konuyu mahkemeye iletse dahi dava zaman aşımına uğradığından hâkim, kocaya böyle bir hüküm veremez. Nafaka konusunda kocanın başvurabileceği diğer bir hîle de kadına “Nafakadan ibra edersen boşsun” diyerek kadının sonradan davacı olmasını imkânsız hale getirmesidir.³¹⁸

Bir kadın evlendikten sonra kocasının kendisini terk etmesinin yanı sıra içki içmesinden, kendisini suçsuz yere dövmesinden korkarsa veya kocasının zengin olduğunu sandığı halde fakir, sağlıklı sandığı halde kusurlu, okuryazar sandığı halde ümmî, âlim sandığı halde cahil olacağından endişe ederse, böyle bir kocadan kurtulabilmek için şu hîleyi uygular: Evlenirken bu sayılanlardan herhangi birinin ortaya

³¹⁵ İbni Kayyım, İ‘lâmü’l-Muvakkı‘în, IV, 293-313.

³¹⁶ İbni Kayyım, İ‘lâmü’l-Muvakkı‘în, IV, 339-340.

³¹⁷ İbni Kayyım, İ‘lâmü’l-Muvakkı‘în, IV, 341

³¹⁸ İbni Kayyım, İ‘lâmü’l-Muvakkı‘în, IV, 370-371

çıkması durumunda boşanma yetkisine sahip olacağına dair şart koşar ve bu şart için de şahit tutar. Kadın bu şartı ileriye sürememekten veya kocasını böyle bir şarta bağlayamamaktan korkarsa, bu durumda velisine bu şart olmaksızın kendisini evlendirmesine izin vermez. Nikâhı kıyan veli “sizi, şöyle şöyle durumlar olursa kadının kendisini boşanmaya yetkisi olmak üzere evlendirdim” der. Böylece bu durumlarda kadın dilerse evliliği devam ettirir dilerse ayrılır. İbn Kayyım, bu hîlede bir sakıncanın olmadığını, zira kadının bununla hoşlanmadığı birinin nikâhından kendisini kurtardığını ifade etmiştir.³¹⁹

Ebu Hanife’nin menakıbı içerisinde zikredildiğine göre; birisi bir gece vakti kendisine gelir ve “sabah namazından önce bana yetiş yoksa hanımı boşadım” der. Ebu Hanife’nin “neden” diye sorması üzerine adam şöyle der: “Dünden beridir hanımım benimle konuşmuyor. Ben de ona fecir doğana kadar benimle konuşmazsan benden üç talak ile boşsun dedim. Her türlü yolu denememe rağmen benimle konuşmadı.” İmam Ebu Hanife, adama “git mescidin müezzine söyle fecirden önce bir ezan okusun. Belki ezan sesini duyunca konuşur, hanımına da müezzin ezanı okumadan yalvar” der. Adam bunu yapar ve hanımın yanına oturup yalvarmaya başladığı sırada müezzin ezanı okur. Kadın “fecir doğdu ben de senden kurtuldum” deyince adam “sen fecirden önce konuştun ben de yeminimden kurtuldum” cevabını verir. İbn Kayyım bunun güzel bir hîle olduğunu ifade etmiştir.³²⁰

Bir kimse, birisiyle konuşmayacağına dair üç talâk üzerine yemin ederse, adamlarla konuştuğu zaman karısının boş olmaması için şu hîleye başvurur: Bu adam, karısını bir talâk ile boşar; iddeti bitene kadar da onu terk eder; sonra konuşmayacağı dediği kişiyle konuşur, ardından da kadını yeniden nikâhlar. Böylece karısı artık kendisinden boş olmaz, zira yemini bozduğu zaman boşayabileceği bir nikâhlısı yoktu.³²¹

4.7.2.3.Yeminlerle İle İlgili Hîyel

Bir kimse bir şeyi gasp ederse ve malı gasp edilen kişi o malın kendisine ait olduğunu iddia eder de gaspçı bunu inkâr ederse, normal şartlarda gasp edene yemin ettirilir. İbn Kayyım, böyle bir durumda gaspçıdan yeminin düşmesi için şöyle bir hîleden bahsedildiğini söylemiştir. Gasp ettiği malın küçük çocuğuna ait olduğunu ikrar eder. Böylece yemin düşmüş gasp ettiği mal da kendisinin olmuş olur. İbn Kayyım, bu şekil bir hîlenin şer’an batıl, dinen haram olduğunu belirtmiştir.³²²

Sultan, bir şeyi satmamaya, toprağı sürmemeye ve ekmemeye, filan kişiyi ülkesinden çıkarmamaya vb. gibi şeylere yemin etmesi durumunda hîle olarak bunu başkasına emrederek yaptırır. Bir kimse ekmek, yemek ve peynir yememeye veya evde bir sene oturmamaya yahut elbise giymemeye yemin ederse, bu kimse yemininden kurtulmak için hîle olarak, ekmeğin bir lokmasını, yemeğin son kısmını bırakıncaya kadar yer; evin içinde bir yıl oturarak son gün çıkar; peyniri ekmekle yer, elbiseni bir ipini sökerek giyer. İbn Kayyım, bütün bu hîlelerin batıl birer hîle olduğunu söylemiştir.³²³

İbn Kayyım bazı kimselerin iç yağı yemeyeceğine dair yemin edip sonra da onu eritmek suretiyle yemelerini bir hîle olarak zikretmiş ve bunun tıpkı Yahudilerin uygulamalarına benzediğini söylemiştir. Dolayısıyla bu hîlenin haram ve batıl olduğunu ifade etmiştir.³²⁴

³¹⁹ İbni Kayyım, *İ‘lâmü’l-Muvakkı‘în*, IV, 377-378

³²⁰ İbn Kayyım, *İlamu’l-Muvakkıîn*, IV, 413

³²¹ Kazvini Ebu Hatim Mahmud b. Hasan el Ensari, *el Hiyelü-ş Şeriati*, Darul Mirasu-n Nebevi, Yemen h1433, s 29

³²² İbni Kayyım, *İ‘lâmü’l-Muvakkı‘în*, IV, 243-244

³²³ İbni Kayyım, *İ‘lâmü’l-Muvakkı‘în*, IV, 255-256 ve 267 ve 269

³²⁴ İbni Kayyım, *İ‘lâmü’l-Muvakkı‘în*, IV, 267-268

Bir cariyeyi satmamak üzere yemin eden bir kişi, sonradan onu satmak istediğinde şu hîleye başvurur: Cariyeyi dokuz yüz doksan dokuz hisseye böler, bir hisseyi hibe eder, kalan diğer hisseleri de satar. İbn Kayyım bu hîlenin de batıl bir hîle olduğunu ifade etmiştir.³²⁵

İbn Kayyım'ın mubah hîleler bölümünde zikretmiş olduğu hîlelerden biri de şudur: Bir köle efendisinden, kendisini bir cariyesi ile evlendirmesini isterse, o da evlendirmeyeceğine dair talak üzerine yemin ederse, bu durumda yeminini bozmadan köleyi cariyesi ile evlendirmesinin hîlesi şudur: Efendi, köleyi de cariyeyi de güvendiği birisine satar ya da hibe eder. Ardından satın alan kişi onları evlendirir ve tekrardan o kişiye iade eder. Böylece yeminini bozmadan onları evlendirmiş olur. Çünkü onları evlendiren kendisi olmamıştır.³²⁶

Bir kimse casusa ya da hırsıza onları ihbar etmeyeceğine dair yemin etse, sonra da bu yeminini bozarak onları deşifre etmek isterse şu hîleye başvurur: Kendisine bunların içinde bulunduğu bir topluluk hakkında soru sorulur. Bunların bulunmadığı topluluklar sorulduğunda “hayır” der. Ancak onların içerisinde bulunduğu topluluk sorulduğunda konuşmayıp susar. Bu şekilde yeminini bozmuş olmaz. Onları gizleyip sakladığı için de günaha girmiş olmaz.³²⁷

İbn Kayyım'ın yemin ile ilgili zikrettiği diğer bir mubah hîle şudur: Bir adam karısına “benden muhalaa istediğinde seni boşamazsam sen boşsun” demiş buna karşın karısı da “ben de bugün senden muhalaa istemezsem sahip olduğum bütün köleler hür olsun” demişti. Adam gelip bu meseleyi Ebu Hanife'ye anlatmış o da adama karısını getirmesini söylemiştir. Ebu Hanife kadına kocasından muhalaa istemesini söyler. Kadın da kocasına “senden beni muhalaa ile boşamanı istiyorum” der. Ebu Hanife bu sefer kocaya “bana vereceğin bin dirhem karşılığında seni muhalaa ile boşuyorum” demesini söyler ve kocada hanımına bunu söyler. Ardından Ebu Hanife kadına “kabul etmiyorum” demesini söyler. Kadını kabul etmediğini söyleyince Ebu Hanife, “kocanla kalk her biriniz yemininizi yerine getirdiniz ve yeminleriniz de herhangi bir bozulma olmadı” demiştir.³²⁸

4.7.2.4. Alım Satım İle İlgili Hîyel

İslam hukukunda kismet, şâyi hisseli mallarda ortakların hisselerinin muayyen hale getirilmesini, daha çok da terekenin mirasçılar arasında paylaştırılması işlemini ifade eder.³²⁹ Hanefiler³³⁰ kismetin “malın her cüzüne dağılmış olan payı özel bir mekânda toplayarak bir araya getirmek” olduğunu söylerken, Şafililer³³¹ ve Hanbeliler ise “ölçmek veya başka bir yolla payları kısımlara ayırmak suretiyle birbirinden ayırt etmek” olduğunu ifade etmişlerdir. Mezheplerin tariflerinden anlaşılacağı üzere kismetin konusunun müşterek mülkiyet olduğu anlaşılmaktadır.³³²

Kismete elverişli bir toprakta kismetini düşürmek üzere bir hîleden bahsedilmiş olup bu hîle şudur: Ortaklardan biri payını yüz hisseye bölüp bir hissesini dilediği diğer ortaklardan birine vakfeder. Böylece arazi ortağı aynı zamanda vakfında ortağı haline gelmiş olur. Böyle olunca da kismet hakkı düşer, zira kismet satılabilecek mallar için

³²⁵ İbni Kayyım, İ'lamü'l-Muvakkı'ın, IV, 272-273

³²⁶ İbni Kayyım, İ'lamü'l-Muvakkı'ın, IV, 346-347

³²⁷ İbni Kayyım, İ'lamü'l-Muvakkı'ın, IV, 375-376

³²⁸ Serahsi, *Mebhut*, XXX, 242; İbni Kayyım, İ'lamü'l-Muvakkı'ın, IV, 376-377

³²⁹ Aktan, Hamza, *Kismet*, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV yayınları, Ankara, 2002 XXVII, 497.

³³⁰ Serahsi, *el-Mebhut*, XV, 2.

³³¹ Nevevi, *Mecmu*, XX, 173; İbn Kudame, *el Muğni*, III, 474.

³³² Sağlam, Hadi, *İslam Fıkıh Doktrininde Müşterek Mülkiyetin Taksiminde Muhdesatın Durumu (İştirak Ve Müşterek Araziler Örneği)*, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2012, C, XVI, Sayı, 2, syf, 370.

geçerlidir. Oysa vakıf satılabilecek bir mal değildir. İbn Kayyım, bu hîlenin fasit bir hîle olduğunu söylemiş bunun ile ortakların kısmet hakkının iptal olmayacağını belirtmiştir. Ona göre ortak hissesinin tamamını vakfetmiş olsa dahi kısmet caizdir. Zira kısmet pazarlık manası içerse de asıl itibariyle bir satış olmayıp hakkın ifrazıdır.³³³ Binaenaleyh kısmeti yapan hiçbir suretle satıcı olarak nitelendirilmez. Aynı şekilde ortaklar kısmet yaptıkları zaman alışveriş yaptılar denilmez.³³⁴

İslam hukukunda ayıp muhayyerliği, satın alınan bir şeyde mevcut bulunan kusurun akitten sonra ortaya çıkmasından dolayı taraflardan biri için akdi geri çevirmek üzere sabit olan muhayyerliği ifade eder.³³⁵ Hz. Peygamber “Müslüman, Müslümanın kardeşidir. Bir Müslüman kardeşine kusurlu bir şeyi satacak olursa, kusurunu ona açıklamadan satması helal değildir”³³⁶ buyurmuştur. Kusurunu söylemeksizin malını satmak isteyen kişi, müşterinin “bana şu şu kusurundan bahsedilmedi” deyip malı geri iade edeceğinden endişe ederse şu hîleye başvurabileceği zikredilmiştir: Satış yapmasını bilmeyen bir yabancıyı vekil tayin eder. Vekil müşteriye malın kusurlu olması durumunda iade alacağını taahhüt eder ve malı satar. Mal sahibi vekilden parayı aldıktan sonra onu vekillikten azleder. Böylece müşteri malı ayıbından dolayı iade etmek istediği zaman karşısında muhatap bulamayacaktır. İbn Kayyım, bu hîlenin haram ve batıl bir hîle olmasının yanı sıra çok büyük bir günahının olduğunu zikretmiştir.³³⁷

İmam Şafi’ye göre ayıp muhayyerliğinde satın alınan malda, teslimden sonra müşterinin etkisiyle yeni bir ayıp veya artış meydana gelmemelidir. Aksi takdirde ayıp muhayyerliği son bulur. Buna göre bir kimse bir mal satın alsın ve kendi elindeyken bu malda bir kusur meydana gelse, artık eski sahibindeyken var olan başka bir kusuru tespit etse de o malı sahibine iade edemez. Burada iadeye engel teşkil eden durum sonradan meydana gelen kusurdur. Bu durumda bu kimse, ilk sahibinde iken var olan kusurun mağdurluğundan kurtulmak için şu hîleye başvurur: satın aldığı malda bulunduğu kusurun aynısını barındıran kusurlu başka bir malı satın almış olduğu fiyat ile satıcıya satar. Böylece zararını karşılamış olur. İbn Kayyım, İmam Şafi’nin vermiş olduğu hükümde bu hîleye başvurulabileceğini, diğer mezheplerde bu hîleye gerek olmadığını belirtmiştir. Zira Ebu Hanife’ye göre zararın telafisi için kusurun bedelini farklı cinsten bir maldan alabilir. İmam Ahmed’in kuralına göre ise satıcı kusurunu bildiği halde gizlemiş ise sonradan müşterinin elinde meydana gelen kusur malın iadesine mani değildir. Dahası malı bütünüyle kullanmış olsa bile parasını geri alabilir. Eğer satıcı tarafından bir aldatma söz konusu değilse o zaman kusurlu malı iade eder kendi elinde meydana gelen kusurunda bedelini öder.³³⁸

Bir kâfir Müslümanın evinden daha yüksek bir ev yapmak istediği zaman buna engel olunur. Bazıları kâfirin bu engel ile karşılaşmaması için şu hîleye başvurabileceğini zikretmişlerdir: O kâfir Müslümana bir ev yaptırır ardından ondan satın alır. İbn Kayyım, bu hîlenin sonradan mezhebe sokulmuş batıl bir hîle olduğunu ifade etmiştir. Zira buradaki mefsedet sadece binanın kendisinde değil, kâfirin Müslümana üstünlük sağlamasındadır.³³⁹

İbn Kayyım’ın zikrettiği hîlelerden birisi de kira ile ilgili hîleler bölümünde zikredilecek olan akrep hîlesinden kurtuluş hîlesidir. Buna göre bir kimse, şahit tutarak

³³³ İfraz: hissedar arasında müşterek mülkün hisselerine düşen miktara göre parçalara ayrılması durumuna denir. Bkz. Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, S. 232

³³⁴ İbni Kayyım, *İ‘lâmü’l-Muvakkı‘în*, IV, 261-262

³³⁵ Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 194

³³⁶ Şevkani, *Neylül-evtar*, V, 250

³³⁷ İbni Kayyım, *İ‘lâmü’l-Muvakkı‘în*, IV, 286-287

³³⁸ İbni Kayyım, *İ‘lâmü’l-Muvakkı‘în*, IV, 343-344

³³⁹ İbni Kayyım, *İ‘lâmü’l-Muvakkı‘în*, IV, 268-269

evini ya da toprağını vakfettikten sonra vakfettiğini gizleyerek o yeri satan kişilerin bu tür akrepsi hilelerinden kurtulmak için hîle olarak satışı hâkimin huzuruna giderek gerçekleştirir. İbn Kayyım başka bir hîleden kurtuluş yolu olan bu hîlenin mubah bir hîle olduğunu zikretmiştir.³⁴⁰

İbn Kayyım, bir kimsenin kendi mülkünde veya kiraladığı yerde su membar bulunan kimsenin, bu suyu hayvanlarını ve ziraat ürünlerini sulamak isteyen kimselere satamayacağını ifade etmiş, bu su satışı caiz kılabilmek için hîle olarak şu yöntemin takip edilmesi gerektiğini ifade etmiştir: Pınarın yarsısını satarak veya kiraya vererek şirket kurar, böylece mülkünde bulunan suyu satabilir.³⁴¹

Tanımadığı bir kimse ile alış veriş yapan, fakat malın başkasına ait veya kusurlu olabileceği endişesi taşıyan kişinin başvuracağı hîle şudur: Satıcıdan tanıdığı bir kimseyi vekil tayin etmesinin ister. Böylece kusursuz teslim etme yükümlülüğünü tanıdığı vekile yüklemiş olur. İbn Kayyım, bunun mubah hîlelerden olduğunu ifade etmiştir.³⁴²

Hiz. Peygamber içki konusunda on kişiyi lanetlemiş olup bunlar, sıkkan, kendisi için sıkılan, içen, taşıyan, kendisi için taşınan, içiren, satan, parasını yiyen, satın alan ve kendisi için satın alınan kişilerdir.³⁴³ Ancak bu haramlık Müslüman kişiler için söz konusudur. Dolayısıyla Müslümanlar için içki mütekavvim bir mal değildir. Onun için satışı da caiz değildir. Fakat gayri Müslimler için içki mütekavvim bir mal onu olup satabilirler.³⁴⁴ Buna göre mülkiyetinde içki bulunan bir zimmi, Müslüman olmak istese, Müslüman olduktan sonra içkiyi satamayıp dökme zorunluluğu ile karşı karşıya kalacaktır. İbn Kayyım, bu kişinin bundan kurtulmasının hîlesini şu şekilde olabileceğini söylemiştir: Bu kimse elinde bulunan içkiyi başka bir zimmiye belirli bir ücret karşılığında satar sonra da Müslüman olur. İbn Kayyım bu hîleyi mubah hîleler bölümünde zikrederek geçerli olduğunu ifade etmiştir.³⁴⁵

Mudarebe sözleşmesinde mudarib, yanlışlıkla “ben bin dirhem kar ettim” dedikten sonra bu sözünden dönmesi geçersizdir. Çünkü bu ikrardan sonra yapılmış bir inkâr olur. Ancak yanlışlıkla söylediğine dair delil getirmesi durumunda sahih olan görüşe göre bu ondan kabul edilir, fakat kabul edilmeyeceğini söyleyenler de olmuştur. Bu gibi durumlarda kabul görecektir şekilde bir düzeltme yapabilmek için şu hîleye başvurulabilir: Mudarib, kâr ettikten sonra zarar ettim der. Artık son sözü bu olduğundan ötürü bin dirhem ödemek zorunda kalmaz. İbn Kayyım, bu hîlenin de mubah hîlelerden olduğunu zikretmiştir.³⁴⁶

Ebû Hanîfe ve İmam Şâfiî’ye göre muhayyerlik süresi üç gündür. Bu süreyi aşan muhayyerlik şartı akdi fâsid kılar.³⁴⁷ Hanbelîler, tarafların belli olmak şartıyla muhayyerlik süresini istedikleri gibi kararlaştırabileceğini söylerler.³⁴⁸ İbn Kayyım müşterinin malı üç günde tanınması mümkün olmadığı gibi danışıp görüşünü alacağı güvenli kişinin yanında olmaması gibi bir sebepten dolayı mal hakkında bilgi sahibi olamayabileceğini söylemiş ve şart muhayyerliğini caiz görmeyenlerin görüşlerinden çıkış yolu olarak şu hîleyi zikretmiştir: Sürenin bitimi yaklaşınca alışverişi fesheder ve

³⁴⁰ İbni Kayyım, İ‘lâmü’l-Muvakkı‘în, IV, 359

³⁴¹ İbni Kayyım, İ‘lâmü’l-Muvakkı‘în, IV, 360-361

³⁴² İbni Kayyım, İ‘lâmü’l-Muvakkı‘în, IV, 371

³⁴³ Tirmizi, Bûyu, 58;

³⁴⁴ Merğınani, *el Hidaye*, IV, 377

³⁴⁵ İbni Kayyım, İ‘lâmü’l-Muvakkı‘în, IV, 371-372

³⁴⁶ İbni Kayyım, İ‘lâmü’l-Muvakkı‘în, IV, 404

³⁴⁷ Kâsânî, *Bedâ’i’u ‘ş-şanâ’i* V, 174; Nevevi, *el-Mecmu*, IX, 190

³⁴⁸ İbn Kudame, *el Muğni*, IV, 220

yeniden üç günlük şart koşar. Anlaştıkları süre bitinceye kadar bunu sürekli olarak uygularlar. İbn Kayyım, bu hîlenin haram ve batıl olmadığını ifade etmiştir.³⁴⁹

Hanefiler bir kısmı olgunlaşmış bir kısmı henüz olgunlaşmamış ya da bir kısmı çıkmış diğer bir kısmı henüz çıkmamış ürünlerin satışının caiz olmadığını ileri sürmüşlerdir. Çünkü var olan ile olmayanın bir araya gelmesi, mütekavvim³⁵⁰ olan ile olmayanın bir araya gelmesidir. Dolayısıyla var olup mütekavvim olanların miktarı belirsiz olduğundan satış fasit olur. İmam Muhammed b. Hasan bir istisna yapmış, yaprakları hızlı olgunlaştığı için henüz tamamı olgunlaşmamış gülün satışının caiz olduğu yönünde fetva vermiştir. İmam Serahsi sahih olan görüşe göre bunun da caiz olmadığını ifade etmiştir.³⁵¹ Bunu caiz hale getirebilmek için başvurulacak hîle şudur: Gülü kökleriyle beraber satın alır. Başka bir hîle ise şu şekildedir: Paranın bütünü ile mevcut olan olgunları satın alır daha sonra olgunlaşacak olanları kendisine mübah kıldığına dair şahit tutar. İbn Kayyım, bu hîlenin caiz olduğunu ifade etmiştir.³⁵²

İbn Kayyım'ın zikrettiği bir diğer hîle, belli bir cariyeyi almak üzere vekil tayin edilen kimsenin o cariyeyi beğenip müvekkiline zarar vermeden kendi adına satın alabilmesi için takip etmesi gereken şu yöntemdir: Bu kimse kendisini vekâletten azleder ve cariyeyi kendisi için kendi parasıyla alır. Ancak cariyenin sahibi onu müvekkile satmaya karar vermişse bu durumda vekil kendisini vekâletten azletse bile cariyeyi kendisine alamaz. Zira böylece kardeşinin alışverişi üzerine alışveriş yapmış olur ki bu haramdır.³⁵³

4.7.2.4.1. Şuf'a İle İlgili Hîyel

Şuf'a, bir ön alım hakkı olup satım veya bu hükümdeki bir akidle alınmış taşınmaz veya taşınmaz hükmündeki özel mülkiyete konu bir malı müşteriye mal olduğu bedelle cebren alıp mülkiyetini elde etme hakkını ifade eder.³⁵⁴ Mecelle şuf'ayı şu şekilde tanımlamıştır: "Şuf'a, satın alınan bir mülkü, alıcıya her kaç mal oldu ise o miktar ile temellük etmektir."³⁵⁵ Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Şuf'a, taksim olunmamış her gayrimenkul malda geçerlidir. Ancak sınırlar belirlenip, yollar ayrıldıktan sonra artık şuf'a söz konusu olmaz."³⁵⁶ Şuf'a hakkının; gayrimenkul ortaklığı (şerik), irtifak hakkı ortaklığı (halit) veya bitişik komşuluk (el-carul mulasik) şeklindeki üç sebebi vardır.³⁵⁷ Şuf'a hakkını ortadan kaldıran sebepleri kısaca şu şekilde sıralayabiliriz; Satış akdinin kesinleşmesinden sonra şuf'adarın hakkından vazgeçmesi, müşteri ile şuf'adarın anlaşması, kendi yerini önceden satması, açık veya gizli olarak rıza göstermesi ve Şuf'anın, şuf'a vaktinden sonra talep edilmesi.³⁵⁸ İbn Kayyım bunların dışında bu hakkı düşürmek için birçok hîle yönteminden bahsetmiştir:

1. Satıcı müşteri ile gayrimenkulü satmak üzere anlaşır. Ancak müşteri akit esnasında hîleye başvurarak parayı, şuf'adarın anlamayacağı şekilde içeriği belli olmayan/tartılmamış bir kese içinde öder. Bu durumda şuf'adar müşteriden yemin etmesini talep edebilir. Şayet müşteri yemin etmezse şuf'a hakkı düşer. Zira bu hakkın

³⁴⁹ İbni Kayyım, İ'lâmü'l-Muvakkı'în, IV, 420

³⁵⁰ Mütekavvim: kullanılıp faydalanılması mübah olan şey. Dolayısıyla bir malın mütekavvim olabilmesi için İslam hukuk sisteminin o maldan yararlanılmayı Müslümanlar açısından mübâh görmesi/yasaklamaması gerekir. Bk. Erdoğan, *Fıkah Ve Hukuk Terimleri Sözcüğü*, s. 438

³⁵¹ Serahsi, *el-Mebsut*, XII, 197

³⁵² İbni Kayyım, İ'lâmü'l-Muvakkı'în, IV, 421-422

³⁵³ İbni Kayyım, İ'lâmü'l-Muvakkı'în, IV, 336-338

³⁵⁴ Dönmez, İbrahim Kâfi, *Şuf'a*, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2010, XXXIX, 248.

³⁵⁵ Mecelle, md. 950.

³⁵⁶ Buhârî, Şuf'a, 36; Müslim, Müsâkât, 22.

³⁵⁷ Mecelle, md. 1009; Bilmen, *İstılâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu*, VI, 132-133.

³⁵⁸ Serahsi, *el-Mebsut*, XIV, 157-159

meydana gelebilmesi için bedelin belli olması şarttır. Fakat yemin ederse şuf'adar fiyatı öğrendiği için, dilerse kendisi o bedel ile satın alabilir.

2. Satıcı satacağı hissenin bir kısmını alıcıya hibe eder. Alıcı artık o malın ortağı olduğu için öncelikli şuf'a hakkı kendisinde olur. Böylece geri kalan kısmını da satın alabilir. Yahut tamamını hibe eder ve bunun karşılığında satıcıya istediği bir şeyi hibe verir. Bu hîle ile de satışa engel olacak komşunun şuf'a hakkı düşmüş olmaktadır.

3. Satıcı değeri yüz dirhem olan bir yeri bin dirheme satar. Ardından dokuz yüz dirhemden ibrâ eder.

4. Hissenin üzerine bir bıçak veya mendil eklenir ardından bin dirhem diye fiyat biçilir. Burada artık fiyat meçhul hale geldiğinden şuf'a hakkı düşer. Zira o bin dirhem ne kadarının gayrimenkul; ne kadarının bıçak değeri olduğu belli değildir.

İbn Kayyım bu tür hîlelerin batıl olduğunu ve şuf'a hakkını düşürmeyeceğini söylemiştir. Zira Ona göre bu hîleler bir Müslümanın hakkını iptal eden hîlelerdir.³⁵⁹

Komşuların taşınmazlarının sınırları belirtilip aralarında yollar açılırsa artık şuf'a hakkının kalmayacağını ifade eden İbn Kayyım, kendisinde şuf'a hakkı olduğunu düşünen komşunun bir hâkime başvuracağından endişe eden müşterinin caiz olan birkaç türlü hîleye başvurulabileceğini zikretmiştir: örneğin mal sahibi malı ona hibe eder, o da parasını mal sahibine hibe eder. Yahut uzun süre muhayyerlik şartı koşarak şuf'a sahibinin sürenin bitimine kadar itirazına engel olur. Veya satıcı malı on hisseye bölerek dokuzunu hibe eder, geriye kalan bir hisseyi de on hisseye tekabül edecek bir fiyata satar.³⁶⁰

4.7.2.4.2. Bey'u'l-İne İle İlgili Hîyel

İslâm'ın faiz konusundaki çok sıkı ve açık yasağına rağmen bazen Müslüman toplumlarda faize ulaşmak için bir takım yollara başvurulmuştur. Meselâ ilk müctehitler devrinden itibaren "*bey'u'l-îne*" denilen alışveriş şekli bu yollardan biridir. Bu alışverişte bir kimse vadeli aldığı bir malı daha düşük para ile aldığı kişiye peşin olarak satmakta,³⁶¹ böylece vade ile para kazanmış olmaktadır. Hz. Aişe, ibn Abbas ve Enes b. Malik îne satışını haram kabul etmişlerdir. Onlara göre bu, faizi helal kılmanın hîlesidir.³⁶² îne satışını caiz görmeyenler delil olarak Hz. Peygamberden şu hadislerini zikretmektedirler: "insanlar dinar ve dirhemlerin peşine düşer, îne satışı yapar, ineklerin kuyruğuna yapışır (hayvancılığa dalar) ve Allah yolunda cihadı terk ederlerse, Allah onlara bir belâ indirir ve bu belâyı yeniden dinlerine dönünceye kadar da kaldırmaz."³⁶³ Aynı şekilde bir kadın Hz. Aişe'ye gelerek "Ey mü'minlerin annesi! Ben Zeyd'e 800 dirheme veresiye bir köle sattım. Sonra aynı köleyi ondan peşin olarak 600 dirheme satın aldım", der. Bunu duyan Hz. Aişe de: "Tövbe etmedikçe Rasulullah ile birlikte yaptığı cihadı boşa çıkardı. Ne kadar kötü aldı, ne kadar kötü sattı!" dedi.³⁶⁴ Hanefî fakihlerinin çoğu, Mâlikî, ve Hanbelîler, bey'u'l-îne uygulamasını faizli alıveriş olduğu gerekçesi ile caiz görmezler.³⁶⁵ Fakat Zâhirî ve Şafîî fakihlerinin çoğunluğu ise bu işlemi caiz kabul ederler.³⁶⁶

³⁵⁹ İbn Kudame, *el-Muğni*, V, 262; İbni Kayyım, *İ'lâmü'l-Muvakkı'in*, IV, 259-261

³⁶⁰ İbni Kayyım, *İ'lâmü'l-Muvakkı'in*, IV, 372-374

³⁶¹ Serahsi, *Mebcut*, XI, 211;

³⁶² İbn Kudame, *el Muğni*, IV, 133 134; Şevkani, *Neylül-evtar*, V, 245

³⁶³ Ahmet b. Hanbel, *el-Müsned*, VIII, 440.

³⁶⁴ Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed, *es-Süneni'd-Dârekutnî*, Beyrut, 2004, III, 477-478.

³⁶⁵ Serahsi, *Mebcut*, XI, 211; İbn Rüşt, *Bidayetül Müctehid*, III, 160; İbn Kudame, *el-Muğni*, IV, 133.

³⁶⁶ İbn Hazm, *el Muhalla*, VIII, 41-42; Minhâcî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ali el-Asyûfî, *Cevâhirü'l-'uqud ve mu'inü'l-kuḍât ve'l-muvakkı'in ve's-şühûd*, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, 1996, I, 61.

İbn Kayyım îne satışının caiz olmadığını, fakat bunu caiz kılabilmek için yapılan bazı hîlelerin olduğunu zikretmiştir: Müşteri aldığı malda fiyatı noksanlaştıracak bir kusur meydana getirir, böylece o malı satıcıya sattığından daha ucuz bir fiyata satması caiz olur. Veya mal parçalanabilir bir mal ise, onun bir parçasını kendine bırakır geri kalan kısmını piyasa değeri üzerinden satıcıya verir.

İbn Kayyım; îne satışının faize götüren en basit yol olduğunu ifade etmiştir. O, Şari'nin bunu barındırdığı mefsedetlerden dolayı haram kıldığını ve bu mefsedetlerin bu gibi yollarla ortadan kalkmayacağı gibi, aksine daha büyük mefsedetlerin ortaya çıkmasını sağlayacağını belirterek îne satışını haram ve batıl bir hîle olarak değerlendirmiştir.³⁶⁷

4.7.2.5. Kira İle İlgili Hîyel

İbn Kayyım, haram ve batıl olan hîlelerden birisinin akrep hîlesi olarak isimlendirdiği şu hîledir: Kişi evini ya da toprağını vakfeder ve vakfettiğine dair şahit tutar. Sonra vakfettiğini gizleyip o yeri satar. Müşterinin evde oturduğunu ya da topraktan gelir etmeye başladığını gördüğü zaman vakfettiğini ortaya çıkarır ve müşteriden oralardan elde ettiği faydayı talep eder. Veya kişi toprağı çocuğuna ya da hanımına temlik eder, sonra bunu saklayıp toprağı satılığa çıkarır. Ardından da alan müşteriden davacı olur ve ona gaspçı gibi muamele ederek toprağın menfaatini tazmin etmek ister. İbn Kayyım'ın bu hîleyi bu şekilde isimlendirmesinin sebebi, bu hîleyi yapan insanların yapmış olduğu bu hîle ile insanları bir akrep gibi soktuğuna benzetmesindendir. O, hiçbir âlimin bu gibi bir şeye fetva vermediğini, aksine bu gibi insanlara ceza mukabilinde fetvalar verdiğini ifade etmektedir. Nitekim bu hususta Ahmet b. Hanbel şöyle söylemiştir: “Birisi bir yer aldıktan sonra oraya bina veya ağaç dikse, ancak sonradan başka birine ait olduğu meydana çıksa, bu durumda binaları veya ağaçları sökmesi istenir. O da söker ve zararını satıcıdan tanzim eder.”³⁶⁸

İbn Kayyım, müzâraa³⁶⁹ akdinin fasit olduğuna inananlara göre o akdin sahih bir hale gelebilmesi için şu hîleden bahsetmektedir: Toprağın yarısı müzari'e, yüzdelik üzerinden belirli bir süreliğine kiraya verilip teslim edilir. Müzari' bu süre içerisinde toprağın yarısını kendi tohumuyla eker. Diğer yarısını da aynı zaman zarfı içinde mal sahibine ekmesi için verir. Bunu yaptığı zaman tohum her ikisinden çıkmaktadır. Bu şekilde hisseler birbirine karışmış olup gelir de ikiye bölünmektedir. Bu yolla fasit olan müzâraa akdi sahih hale getirilmeye çalışılmaktadır. Ancak İbn Kayyım bu hîlenin batıl olduğunu ifade etmiştir.³⁷⁰

Bir kimse bir evi uzun süreliğine belli bir ücret karşılığında kiraladığında, süre bitiminden önce kiraya verenin evi kiraya vermeye yetkisinin olmadığı ortaya çıkıp akdin fesih olacağından endişe etse, mağdur olmamak için şu hîleye başvurur: Kiracı akdin fesih olması durumunda kiraya verene tazmin yükümlülüğünü şart koşar.³⁷¹

Mal sahibi, kiracının gaip olmasından ve kendisinin eve ihtiyacı olduğu bir esnada ailesinin evi boşaltıp teslim etmeyeceğinden endişe ederse şu hîleye başvurur: Mal sahibi evi kiracının hanımının adına kiraya verir. Kiracı sürenin bitmesi durumunda evi boşaltma ve teslim işlemini hanımının yapacağına taahhüt eder. Veya kadın kocasının evi kiralaması durumunda sürenin bitiminde evi boşaltacağına taahhüt eder. Zira koca veya

³⁶⁷ İbni Kayyım, İ'lâmü'l-Muvakkı'în, IV, 286-287.

³⁶⁸ İbni Kayyım, İ'lâmü'l-Muvakkı'în, IV, 279-286.

³⁶⁹ Müzâraa: tohum ekmek ve mahsulü belli oranda paylaşmak üzere arazi sahibiyle emek sahibi arasında yapılan ziraî ortaklık sözleşmesini ifade eder. Bkz. Kayapınar, Hüseyin, *Müzâraa*, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV yayınları, İstanbul, 2006, XXXII, 234-236

³⁷⁰ İbni Kayyım, İ'lâmü'l-Muvakkı'în, IV, 262

³⁷¹ İbn Kayyım, İlamu'l-Muvakkıîn, IV, 326-327

kadından hangisi kiralamış olursa olsun diğeri süre bitiminde evi boşaltacağına taahhüt ederse bu taahhüt ötekini bağlar ve boşaltmaktan imtina edemez. Eğer mal sahibi kiracının iflas etmesinden endişe edip ücreti alamayacağından şu hîleye başvurur: Mal sahibi kiracıdan bir kefil talep eder ve kirayı alamadığında ücreti kefilden alır. İbn Kayyım, bu hîlelerin şer'an caiz olduğunu söylemiştir.³⁷²

Mal sahibi kiracıya, ev için gerekli olan şeyleri almasına izin verirse, fakat kiracı bunları karşılaması durumunda kiradan sayılmayacağından endişe etse şu hîleye başvurur: Evin ihtiyacı olan levazımın miktarını tespit eder ve onlar için belirli bir miktar tayin eder, ardından mal sahibinin bu ihtiyaçları karşılamak üzere kendisini vekil tayin ettiğine dair şahit bulundurur ve bunları karşılayıp kiradan sayar. İbn Kayyım, bu hîlelerin şer'an caiz olduğunu söylemiştir.³⁷³

Mal sahibi süre bittikten sonra kiracının ücret vermemesinden endişe ederse şu hîleye başvurur: Mal sahibi, "süre bittikten sonra ücret ödemezsen her gün için şu kadar ücret alırım" diyerek kiracıya süre bitimindeki zaman zarfının ücretini ilzam eder.³⁷⁴

Yakmak için mum kiralamak caiz değildir. Çünkü burada bizzat kiralanan malın kendisi tüketilmektedir. Böyle bir akdi caiz hale getirmek için şu hîleye başvurulur: Satıcı, "şu mumun her bir okkasını bir dirheme sattım" der. Alıcı mumu alıp yaktıktan sonra satıcıya getirir ve kaç okkasını yakmışsa o kadarının bedelini öder. Böylece kiralamamış olup satın aldığı malı tüketmiş olur.³⁷⁵

İbn Kayyım, ekili bir arazinin kiraya verilmesinin caiz olmadığını ifade etmiş ve böyle bir arazinin kirasının caiz olabilmesi için iki tür hîleden bahsetmiştir: birincisi, ürünü kiracıya sattıktan sonra araziye kiraya verir. Ancak ürünün henüz olgunlaşmamış olması veya başkasına ait olması gibi bir nedenden dolayı bu hîlenin mümkün olmaması durumunda ise ikinci yol olarak şu hîleye başvurur: Mal sahibi, ürün sahibinin ürünü toplamasından sonra kiranın geçerli olmasını şart koşar.³⁷⁶

İbn Kayyım, bir arazinin vergisinin kiracıya yüklenmesinin sahih olmadığını belirtmiştir. Zira vergi, menfaat mülkiyetine sahip olanın değil; zat mülkiyetine sahip olanın yükümlülüğündedir. Bu sebeple arazinin vergisi mal sahibi tarafından ödenmelidir. Burada verginin kiracıya yüklenebilmesi için şu hîleye başvurulur: vergi bedelinin miktarı belirlenerek kira bedeline eklenir. Böylece vergiyi mal sahibi ödemiş olacaktır.³⁷⁷

Ne kadar ikamet edeceğini bilmeyen bir kimse, bir yıllığına ev veya dükkân kiralasa, fakat yıl dolmadan çıkmasını gerektirecek bir durumun meydana gelmesinden endişe etse, kalan sürenin ücretini alabilmek için şu hîleye başvurur: Aylık ücret belirlenir ve kiracı evi aylık olarak kiralar.³⁷⁸

Bir kimse başkasına ev, köle ya da bir ürün satarsa, sattığı bu şeylerin menfaatini belirli bir süreye kadar istisna etmesi caizdir. Ancak kişi, konunun böyle bir şartı batıl kabul etmeyen bir hâkime iletilip iptal edilmesinden korkarsa, şu hîleyi uygular: Satıcı, satış öncesinde satılan şeyin belirlenen süre zarfında belirli bir bedel karşılığında kendisine kiraya vermek ve ücreti teslim aldığını ikrar etmek üzere müşteriyle anlaşma yapar. Ardından malı satar sonra da anlaşma gereği malı kiralar ve müşteri de ücreti teslim aldığını ikrar eder.³⁷⁹

³⁷² İbn Kayyım, *İlamu'l-Muvakkîn*, IV, 327

³⁷³ İbn Kayyım, *İlamu'l-Muvakkîn*, IV, 327

³⁷⁴ İbn Kayyım, *İlamu'l-Muvakkîn*, IV, 330

³⁷⁵ İbn Kayyım, *İlamu'l-Muvakkîn*, IV, 330

³⁷⁶ İbn Kayyım, *İlamu'l-Muvakkîn*, IV, 334

³⁷⁷ İbn Kayyım, *İlamu'l-Muvakkîn*, IV, 334-336

³⁷⁸ İbn Kayyım, *İlamu'l-Muvakkîn*, IV, 336

³⁷⁹ İbn Kayyım, *İlamu'l-Muvakkîn*, IV, 370.

4.7.2.6. Şahitlik İle İlgili Hîyel

Bir kimse iki kişinin kendi aleyhinde şahitlik yapacağını öğrendikten sonra onların şahitliğini düşürmek için onlarla husumet yaşayıp meseleyi mahkemeye taşıması hîle olarak zikredilmiştir. Zira İslam hukuku gereği bir kimsenin husumet yaşadığı kimse aleyhindeki şahitliği kabul edilmez. İbn Kayyım, şahitlerin yalancı şahitlik yapacak olmaları durumunda böyle bir hîleye başvurmanın güzel olduğunu belirtmiştir. Ancak doğru şahitlik yapacak olmaları durumunda ise bu hîlenin batıl olduğunu ve bu husumetin onların şahitliğini düşürmeyeceğini ifade etmiştir.³⁸⁰

Müvekkil, kendisine vekillik yaptığı konu ile alakalı vekili aleyhinde şahitlik yapacak bir bilgiye sahip ise onun şahitliği kabul edilmez. Bu şahitliğin kabul edilmesini için ya kendisi vekilini ya da vekil kendisini azleder. Ardından şahitlik yapar. Duruşma tamamlandıktan sonra da yeniden vekil tayin eder. İbn Kayyım, bu hîlede bir sakıncanın olmadığını ifade etmiştir.³⁸¹

Bir kimseye gerçek manasını kast etmediği ancak sorumluluk gerektiren bir şeyi dil sürçmesi ile söylemiş olması sebebiyle veya gerçek manasını kastettiği fakat sonra tövbe ederek vazgeçtiği sözü sebebiyle yahut söylemediği bir sözden ötürü yalancı şahitler ile hakkında dava açılırsa bu kimsenin hîleye başvurması gerekecektir. Zira bu kimse söylediğini inkâr etse aleyhinde şahitlik yapılacaktır: ikrar etse -ki özellikle hâkim bu gibi sözlerden tövbenin caiz olmadığı görüşünde ise- hüküm giyecektir. Bu sebeple şu hîleye başvurabilir: Bu kimse bu sözü ne inkâr eder nede ikrar eder ki şahitler şahitlik edemesinler. Bu durumda “ bu sözü söylemişsem bundan vazgeçtim ve Allah'a tövbe ettim” demekle yetinir. Bundan sonra hâkim “bu cevabını yeterli bulmuyorum ikrar ya da inkâr et diyemez. çünkü bu gibi davalarda bu söz yeterli bir cevaptır.”³⁸²

4.7.2.7. Vakıf İle İlgili Hîyel

İslam hukukunda vakıf terim olarak: “bir malın mâliki tarafından dinî, içtimaî ve hayrî bir gayeye ebediyen tahsis edilmesidir.”³⁸³

İbn Kayyım, haram olduğu konusunda ittifak olan hîlelerden birinin bir kimsenin hayatta iken, elinde olan mekânın başkası tarafından kendisine vakfedildiğini ikrar etmek suretiyle öldükten sonrası için bu mekânı kendisi ile bağlantılı yerlerin çıkarı adına kendisine vakfetmesi olduğunu zikretmiştir.³⁸⁴

Vakıf konusundaki diğer bir hîle, vakıf kurmak isteyen kişi vakıf yapacağı malı güvendiği birisine temlik eder, o kişi de kendisine temlik edilen malı, temlik edenin önerisi doğrultusunda vakfeder. İbn Kayyım, böyle bir temlikin fasit olduğunu söyleyerek bu hîlenin batıl olduğunu ifade etmiştir.³⁸⁵

4.7.2.8. Miras İle İlgili Hîyel

Bir kimse, hanımını mirastan mahrum bırakmak istese ya da terekesinin bütünü köle ile cariye ise ve onların ölümünden sonra azat olmalarını istese şu hîleye başvurur: Bu kimse hanımına “bu hastalığın ölürsem, sen benim hastalığımın üç saat önce boşsun” der. Kölelerine de “bu hastalığında ölürsem siz bu hastalığımın bir saat öncesinde azatsınız” der. Böylece talak ve azad sağlığı zamanında gerçekleşmiş olur. İbn

³⁸⁰ İbni Kayyım, İ‘lâmü’l-Muvakkı‘în, IV, 248.

³⁸¹ İbni Kayyım, İ‘lâmü’l-Muvakkı‘în, IV, 361-362.

³⁸² İbni Kayyım, İ‘lâmü’l-Muvakkı‘în, IV, 379-380.

³⁸³ Günay, Hacı Mehmet, *Vakıf*, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV yayınları, İstanbul, 2012, XXXXII, 479.

³⁸⁴ İbni Kayyım, İ‘lâmü’l-Muvakkı‘în, IV, 251.

³⁸⁵ İbni Kayyım, İ‘lâmü’l-Muvakkı‘în, IV, 251-254.

Kayyım, böyle bir hîlenin haram ve batıl olduğunu ifade etmiştir. Zira buradaki ta'lik hastalıktan önceki döneme bağlansa da ölüm hastalığında yapılmıştır.³⁸⁶

Bir kimse, ölüm döşeğindeyken mirasçılarında bir kısmına ayrıcalıklı davranmak istiyorsa, fakat yapacağı bu işlemin vasiyet hükmünde olacağını ve bu vasiyetin de caiz olmadığını biliyorsa hîle olarak şu yönteme başvurur: Bu kimse, ayrıcalıklı davranmak istediği kişiye “ben sana şu mallarımı sağlığında hibe etmiştim” der. Veya ona borcu olduğunu ikrâr eder ki böylece mirasta ona öncelik vermiş olur. İbn Kayyım, bu esnada borç ikrârı gibi hibe ikrârının da kabul edilmeyeceğini söyleyerek, ölmek üzere olan birinin bu akdi inşa etmeye yetkisinin bulunmadığını zikretmiştir. Dolayısıyla böyle bir hîlenin batıl olduğunu ifade etmiştir.³⁸⁷

Bir kimse, ölüm döşğinde iken ortak olduğu varisine ayrıcalık yapmak isteğinde hîle olarak şu yöntemi takip eder: bu ortağı şuf'a hakkıyla satın alsın diye kendi hissesini bir yabancıya bedelsiz olarak satar. İbn Kayyım, böyle bir ayrıcalıkta muhâbat (iltimas ve kayırmak) söz konusu olduğundan - ki bunlar haramdır- bu hîlenin haram ve batıl olduğunu belirtmiştir. Bununla beraber bu işlemde hîle amacı olmasa dahi bunun sedd-i zera'i prensibi gereği aynı şekilde caiz olmayacağını belirtmiştir.³⁸⁸

Bir kimse, kölesini azad etmek isterse fakat varislerin bunu inkar edip onu köleleştirmelerinden endişe ederse şu hîleye başvurur: Köleyi yabancı birisine satar, bedelini alır, sonra bedeli müşteriye hibe ederek, köleyi azat etmesini ister. Veya köleyi hayatta iken azat etmek istemeyip ölümünden sonra azat olmasını istiyorsa (müdebber) o zaman köleyi güvendiği birisinin mülküne geçirir. Ve ölümünden sonra azat etmesini şart koşar. Dolayısıyla varislerin buna mani olma imkânı kalmamış olur.³⁸⁹

4.7.2.9.Hibe İle İlgili Hîyel

Bir evlat babasının kendisine hibe ettiği bir şeyi geri almasını engellemek için şu hîleye başvurur: hibe olarak aldığı malı satar sonra da yaptığı alış-veriş iptal/ikâle eder. Böylece hibe edilen şeyde bir tasarruf söz konusu olduğu için artık hibeden rücu edilmez. İbn Kayyım, bu hîlenin rücu hakkını düşürmeyeceğini ifade ederek batıl hîlelerden olduğunu söylemiştir.³⁹⁰

Bir kişi, ölüm yatağında iken varis olmayan borçlusundaki alacağından ibra etmek istese ve bu borç malın üçte birinden fazlaysa, fakat öldükten sonra varislerin “borcundan başka bir şey bırakmamış” diyerek alacağın üçte ikisini istemelerinden endişe ederse, şu hîleye başvurur: Hasta alacağı kadar bir malı borçlusuna hibe eder o da o mal ile borcunu öder.³⁹¹

4.7.2.10. Emanet ile ilgili Hîyel

Âriye/ödünç³⁹² malda bir zarar meydana geldiği zaman, emanetçinin bunu tazmin etmesinin gerekli olup olmadığı konusunda âlimler ihtilaf etmişlerdir. Eğer bu zarar emanetçiden kaynaklanan bir sebepten ötürü ise bu konuda dört görüş ileri sürmüşlerdir. Birincisi İmam Şafiinin görüşü olup ona göre böyle bir durumda zararın mutlaka tazmin edilmesi gerekir. Meşhur olan rivayete göre Ahmet b. Hanbel de bu görüştedir. İkincisi imam Ebu Hanîf'nin görüşü olup ona göre bu durumda tazmin gerekmez. Üçüncü görüş

³⁸⁶ İbni Kayyım, İ'lâmü'l-Muvakkı'în, IV, 257.

³⁸⁷ İbni Kayyım, İ'lâmü'l-Muvakkı'în, IV, 263-264.

³⁸⁸ İbni Kayyım, İ'lâmü'l-Muvakkı'în, IV, 264-265.

³⁸⁹ İbni Kayyım, İ'lâmü'l-Muvakkı'în, IV, 345.

³⁹⁰ İbni Kayyım, İ'lâmü'l-Muvakkı'în, IV, 263

³⁹¹ İbni Kayyım, İ'lâmü'l-Muvakkı'în, IV, 344

³⁹² Menfaati birine meccanen yani bir bedel karşılığı olmaksızın rücuu kabil olmak üzere fil hal temlik olunan haldir. Bkz. Erdoğan, *Fıkah ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 31

İmam Malik'in görüşü olup ona göre tazminin gerekip gerekmeyeceği zararın durumuna göre değişir. Şayet yangın, sel ve evin yıkılması gibi açık bir sebepten kaynaklanmışsa tazmin gerekmez. Ancak fark edilmesi güç bir sebeple telef olmuş ise tanzim gerekir. Dördüncü görüşe göre ise emanetçi böyle bir durumda tazmin etmeyeceğini baştan şart koşmuş ise tazmin gerekmez, fakat böyle bir şart ileri sürülmemiş ise tazmin eder. Buna göre tazmin yükümlülüğünden kurtulmak için takip edilecek olan hîle tazmin etmemeyi baştan şart koşmaktır. Ancak emanetçi, âriye verenin şarta bağlı kalmayacağından korkarsa o zaman başka bir hîleye başvurur ki o da şudur: Emanetçi, emanet verenin malın tazminini gerektiren bir sebebi ileri sürmesi durumunda bu iddiasının batıl olduğuna dair şahit tutar.³⁹³ İbn Kayyım, bu hîlenin mubah olduğunu ifade etmiştir.

4.7.2.11. Hidane İle İlgili Hîyel

İbn Kayyım annenin hidâne³⁹⁴ hakkını düşürmek isteyen bir babanın, çocuğu anneye vermemesi için kadının yaşadığı şehirden bir başka şehre taşınarak yaptığı hîlenin batıl bir hîle olduğunu söylemiştir. O, Allah'ın hidâne konusunda anneyi babadan daha çok hak sahibi yaptığını, nitekim Hz. Peygamber bir anneye “ Evlenmedikçe, sen ona daha layıksın”³⁹⁵ hadisine isnaden bir kişinin hîle yaparak, babayı daha layık görmesini Allah'ın kitabı, peygamberinin sünneti, sahabe fetvası, sahih kıyas gibi hiçbir yolla izah edilemeyeceğini belirtmiştir.³⁹⁶

Bir kişi, çalmış olduğu yemeğin tazmininden kurtulmak için yemeği evine bırakır ve yemeğin sahibini davet eder. Sahibi yemekten yediği zaman tazminden kurtulur. İbn Kayyım böyle bir hîle ile hırsız yemeği sahibine temlik etmediği gibi yemekten tasarruf etme imkânı da sağlamadığından bu hîlenin batıl olduğunu ifade etmiştir.³⁹⁷

4.7.2.12. Rehin ile ilgili Hîyel

Bir kimse birisine borç verip karşılığında rehin almak ister de rehinin elinde yok olmasından böylece karşılığı olan borcun hâkimler nezdinde düşmesinden korkarsa çıkış yolu olarak şu hîle uygular: Borcuna karşılık aldığı rehini satın alır, ancak teslim almadığına dair şahit tutar. Malın borçlusu olan satıcının yanında kalmasına güveniyorsa orada bırakır, bu durumda telef olduğunda satıcı adına telef olmuş olur. Ve kalması halinde istediği zaman teslim alma imkânına sahip olur. Malı ona iade edince de satıcı satışı fesheder.³⁹⁸

4.7.3. Ukubatla ilgili Hîyel

İbn Kayyım kişinin kaynanasını öldürdükten sonra kısastan kurtulmak için kendisinden çocuğu olan hanımını da öldürmesi hadisesini zikrederek, oğul babasının kanının bir kısmına mirasçı olacağından dolayı kısas düşer görüşüne karşı çıkmış ve bunun kebair/büyük günahlardan olduğunu söylemiştir.³⁹⁹

Bazı hîlecilere göre bir kimse birini yaralaması sebebi ile ölmesinden korkarsa ona zehir vererek öldürür ve böylece kısastan kurtulur. İbn Kayyım, şayet şar'î zehirle öldürmekten dolayı kısası düşürecek olsaydı kılıç ile öldürmeden dolayı da düşürürdü

³⁹³ İbni Kayyım, İ'lamü'l-Muvakkı'ın, IV, 353

³⁹⁴ Hidâne: Küçüğün ve bu hükümde olan kimselerin gerektiği şekilde büyütülüp yetiştirilmesi, korunup gözetilmesi ve eğitilmesi amacıyla kanun koyucunun belli şahıslara tanıdığı hak, yetki ve sorumluluğu ifade eder. Bkz. Bardakoğlu, Ali, “Hidâne”, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV yayınları, İstanbul, 1998, VXXII, 467-471

³⁹⁵ Ebu Davud, Talak, 36.

³⁹⁶ İbni Kayyım, İ'lamü'l-Muvakkı'ın, IV, 256-257.

³⁹⁷ İbni Kayyım, İ'lamü'l-Muvakkı'ın, IV, 269.

³⁹⁸ İbni Kayyım, İ'lamü'l-Muvakkı'ın, IV, 421.

³⁹⁹ İbni Kayyım, İ'lamü'l-Muvakkı'ın, IV, 240.

demış ve İnsanlar için fesat barındıran bu hîlenin şer'an kabul edilemez olduğunu ifade etmiştir.⁴⁰⁰

İkrar veya şahitlerle sabit olmuş zina suçunu düşürmek için hîle, kişinin zina ettiği kadınla nikâhlı olduğunu veya kendisinin cariyesi olduğunu iddia etmesidir.⁴⁰¹ İbn Kayyım bu hîlenin ve bir kimsenin, elbiselerini dürmek, evdeki eşyaların yerini değiştirmek veya bizzat zina etmek için bir kadın kiralayıp onunla zina etmesi halinde had cezasının gerekmeyeceğine dair görüşlerin tartışmaya mahal olmayacak derecede batıl olduğunu ifade etmiştir.⁴⁰²

Bazı kimseler hırsızın had cezasından kurtulmak için hîle olarak çaldığı şeyin kendi mülkü olduğunu ileri sürmesini hîle olarak zikretmişlerdir. İbn Kayyım bu tür hîlelerin gülünç olduğunu bildirmiştir.⁴⁰³

Had cezasını düşüren diğer bir hîle de hırsızlık ile ilgili şu hîledir: Hırsız, malın korunaklı olduğu bir eve girip malları toplarsa, ancak kapıya kadar getirdikten sonra kapının dışındaki arkadaşına atarsa her ikisine de hırsızlık haddi gerekmez. Çünkü eve giren malı dışarıya çıkarmamış dışarıdaki ise eve girmemiştir. Dolayısıyla el kesmeyi gerektiren şartlar gerçekleşmemiştir.⁴⁰⁴

Hırsızlık haddini düşürdüğü iddia edilen diğer hîleler şunlardır:

A. Hırsız içeri girmeden çatıda bekler, kölesini içeri gönderir ve eşyaları köle aracılığıyla çatıdan çalar. Böylece kölesine çaldırdığı için had gerekmez.

B. Hırsızlardan birisi çatıdan girip kapıyı açar diğer de kapıdan girip çalar. Böylece malı korunaklı bir yerden çalmadığı için had gerekmez.

C. Hırsız, çaldığı malın kendisine ait olduğunu ve ev sahibin kölesi olduğunu iddia eder.

D. Mücevher ya da parayı yutarak çalar.

E. Malın şeklini değiştirerek çalar.

F. Ev sahibinin onu eve aldığını iddia eder.

İbn Kayyım, bütün hukuk sistemlerinde olduğu gibi adaletle dayalı İslam hukukunda da bu tür hîlelerle cezaların düşürülmesinin düşünülemez olduğunu ifade etmiştir. Zira hukuk kuralları insanların maslahatları için vardılar ve böyle hîlelerin kabul edilmesi durumunda hiçbir hırsıza had uygulanamayacağından, büyük mefsedetler meydana gelecektir. Dolayısıyla bu tür hîleler batıl hîlelerdir.⁴⁰⁵

4.7.4.Savaşta Hîle

Devletlerin, aralarındaki ekonomik ve siyasal anlaşmazlıklar gibi nedenlerle, siyasal ilişkilerini keserek, birbirlerine karşı ordularıyla giriştikleri silahlı eyleme savaş, ülkede ki toplumsal sınıfların yönetimi ele geçirmek amacıyla girişmiş oldukları silahlı eylem kısmına ise iç savaş denmektedir. İnsanların hayatlarını düzenli bir şekilde yaşayabilmeleri için gerek duydukları hukuk kuralları aynı zamanda savaş hukukunu da meydana getirmiştir.

Bütün savaşları düzenlemeyi amaçlayan “savaş hukuku”, savaşan ülkelerin birbirleriyle ve savaşa katılmayan ülkelerle olan ilişkilerini düzenlemekte, ayrıca bireylerin savaşta hak ve sorumluluklarını belirtmektedir. Savaş hukukunun faydası, savaş sebebiyle yapılması gereken askeri eylemler ile insancıl gereklerin

⁴⁰⁰ İbni Kayyım, İ‘lâmü’l-Muvakkı‘în, IV, 244.

⁴⁰¹ Ebu Leys es Semerkandi, Cennetul Ahkâm, 248.

⁴⁰² İbni Kayyım, İ‘lâmü’l-Muvakkı‘în, IV, 266-267.

⁴⁰³ İbni Kayyım, İ‘lâmü’l-Muvakkı‘în, IV, 243.

⁴⁰⁴ Ebu Leys es Semerkandi, Cennetul Ahkâm, 249

⁴⁰⁵ İbni Kayyım, İ‘lâmü’l-Muvakkı‘în, IV, 265-266

bağdaştırılmasına çalışılmasıdır. Savaş hukukunun amacı ise, savaşın sebep olduğu vahşeti olabildiğince en az düzeye indirmektir.⁴⁰⁶

Diğer yandan uluslararası insancıl hukukun bir kuralını ihlal etmedikleri sürece savaş hîleleri yasaklanmamıştır. İnsancıl hukuka göre kamuflaj, tuzak, sahte operasyon ve yanlış bilgilendirme, savaşta meşru kabul edilmiş hîlelerdir.

Hız Peygamber bir hadisinde “savaş hîledir”⁴⁰⁷ buyurarak hukuk kurallarına riayet etmek suretiyle düşmanın stratejik olarak yanıltılabileceğini bildirmiştir. Hadiste geçen “خدع” kelimesi lügat manası olarak *oyuna getirmek, kurnazlık, hîle yapmak*⁴⁰⁸ manalarına gelmektedir. İstilahî olarak ise Rağıb el İsfahani’nin eserinde “bir kimse içinde gizlediği bir şeyi farklı bir davranışla bulunduğu yerden değiştirmek” diyerek tarif etmektedir.⁴⁰⁹

Hız peygamberin Medine’ye hicret edeceği zaman kendisine suikast düzenlemek isteyen müşrikleri şaşırtmak için yatağına Hız Ali’yi yatırmış ve gizli bir şekilde hicret yolculuğuna başlamıştır. Yatakta yatanın Hız Ali olduğunu gören müşrikler kandırıldığını fark etmiş ve boşa düşmüşlerdir. Bu strateji ile Hız Peygamber Mekke’den ayrılmıştır.⁴¹⁰

Hız Peygamberin Mekke fethi esnasında düşmana, sayının çok olduğu zannını oluşturmak ve korku salmak için ihtiyaçtan fazla ateş yaktırması savaş esnasında yapılan stratejik bir hîleye örnektir.⁴¹¹

Henüz Müslüman olduğunu açıklamayan Gatafan kabilesine mensup Nu’aym b. Mes’ûd’un Müslümanlara karşı birleşen Gatafanlılar, Benû Kurayza Yahudileri ve Mekkeli müşriklerin ittifakını bozmak amacıyla aralarında maksatlı haberler yayması için Hız Peygamber tarafından görevlendirilmesi de konumuza örnek olarak verilebilir.⁴¹²

⁴⁰⁶ Aslan, M. Yasin, *Savaş Hukukunun Temel Prensipleri*, TBB Dergisi, Sayı 79, 2008, S 235

⁴⁰⁷ Buhari, *Sahih*, IV 64; Müslim, *Sahih*, III, 1361 1362

⁴⁰⁸ İbn Manzur, *Lisânu’l – Arab* “خدع” maddesi, VIII, 63 64

⁴⁰⁹ İsfahani, *Müfredat Elfazul Kuran*, I 276

⁴¹⁰ İbn Hişam, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik, *Siratun Nebeviyye*, Darul Mustafa El-Babi, Mısır, h1375, I 482 483; İbn Kesir, Ebu’l-Fidâ İsmail İbn Ömer, *es Siratun Nebeviyye*, Darul Marife, Beyrut 1395, II 229; İbn Seyyid, Ebû’l-Feth Fethuddin Muhammed b. Muhammed, *Uyunu’l-Eser fi Fununi’l-Megazi ve’s-Şemail ve’s-Siyer*, Darul Kalem, Beyrut, h1414, I s 206

⁴¹¹ Vakıdî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer, *El Meğazi*, Darul Alami, Beyrut 1409, II, 857

⁴¹² İbn Hişam, *Siratun Nebeviyye*, II 229

5.SONUÇ

İslâm tarihi boyunca, adından söz ettiren pek çok âlim yetişmiştir. Bu âlimleri, arkalarından bırakmış oldukları eserler ve yetiştirmiş olduğu öğrencileri ile tanımak mümkündür. Adından söz ettiren bu âlimlerden biri de İbn Kayyım'dır. Hicri VIII. yılda yaşamış olan İbn Kayyım, Moğol saldırılarının ve Haçlı seferlerinin yoğun bir biçimde yaşandığı dönemin hemen sonrasında yaşamıştır. Bu dönemin, Müslümanların siyasi ve sosyal karışıklıklar nedeni ile maddi ve manevi açıdan gerilediği bir zaman dilimi olduğu bilinmektedir. İbn Kayyım, dönemin sorunlarına çözüm üretmekle beraber Fıkıh, Kelâm, Siyer, Tasavvuf ve Hadis gibi temel İslâm ilimleri alanında pek çok eser telif etmiş çok yönlü bir âlimdir. O sadece fıkıh alanında yaklaşık on eser telif etmiştir. Bu eserlerinden birisi de çalışmanın konusunun temelini oluşturan İlamu'l Muvakkîn isimli eseridir.

İlamu'l Muvakkîn, her ne kadar İbn Kayyım'ın Hanbelî usulüne olan temayülünü yansıtsa da bu eserin bir fıkıh usulü kitabı olduğunu söylemek mümkün değildir. Zira eserde rüya tabiri, sıfatlar ve kader meselesi, kabir ahvâli ve te'vil gibi doğrudan usulle ilgili olmayan birçok konuya yer verilmiştir.

Bu eser sistematik bir tarzda yazılmış değildir. Eserdeki bu dağınıklık kitabın adeta farklı zamanlarda yazılmış parçaların bir araya getirilerek oluşturulduğu izlenimini vermektedir. Bu eserde mezhep imamlarından sıkça nakilde bulunan İbn Kayyım, çoğu kez naklettiği bu görüşlere reddiyeler babından cevaplar vermiştir. Ancak üslubuna bakıldığı zaman karşı çıkmış olduğu bu görüşlerde muhalefedinin mezhep imamlarına değil bunların müntesiplerine yönelik olduğunu söylemek mümkündür.

Günümüzde daha çok dalavere, aldatma ve kandırma gibi anlamlarda telakki edilen hîle kavramı, fıkıh ıstılahında, ferdin karşılaştığı bazı zor durumlardan kurtulmak için liyakatli kimselere müracaat ederek şeri ölçüler çerçevesinde bir çıkış yolu araması ve ona başvurmasıdır. Diğer bir ifade ile bir çeşit mahlası şer'idir. Hîleye genellikle nikâh, talak, alışveriş, yemin, kira vb. muamelatla ilgili konularda müracaat edilmiştir. Bazı istisnaların dışında, ibadetlerle ilgili konularda hîleye başvurulduğu pek vaki olmamıştır.

İbn Kayyım, eserinde hiyele ayırmış olduğu bölümde, hîle kelimesinin mazluma yardım etmek, zulmü def etmek gibi müspet manaları içerdiği gibi haramı helale çevirmek ve hakkı iptal etmek gibi olumsuz manaları da içerdiğini ifade etmiştir. Dolayısıyla ona göre hîle hukuki çare manasında kullandığı gibi hid'a/aldatma manasında da kullanılmaktadır.

İbn Kayyım, hîleyi sözlük anlamı yönünden taksim ederken sadece teklifi hükümler üzerinden taksim etmiştir. O, sözlük anlamı itibariyle hîlelerin vacip, haram, mendup, mekruh ve mubah olmak üzere beş kısım olduğunu belirtmiştir. Hîleleri ıstılahi anlamda taksim ederken ise maksatlar açısından taksim etmiş, ardından maksatları da teklifi hükümler çerçevesinde ele almıştır.

İbn Kayyım'a göre maksatları açısından hîle iki kısımdır. Birincisi, vâcibi ve haramı terk etmek, bir hakkı elde etmek, mazluma yardım etmek, zalimi alt etmek ve düşmana ceza vermek maksadıyla başvurulmuş hîlelerdir. İkincisi ise haramı helal kılma,

hakları iptal etme ve yükümlülükleri düşürme maksadıyla başvuru hâlelerdir. İbn Kayyım hâleleri bu şekilde kısımlara ayırdıktan sonra birinci kısım hâlelerin haram olmayan övgüye değer hâleler; ikinci kısım hâlelerin ise yerilen haram hâleler olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla ona göre hâleler maksatlarına binaen iki kısımdır. Birincisi haram; ikinci ise haram olmayan hâlelerdir.

İbn Kayyım Ayrıca haram olan hâleleri de kendi içerisinde üç kısma; haram olmayanları ise dört kısma ayırmıştır. Haram olan hâlelerin birinci kısmını küfre düşüren; ikinci kısmını büyük günaha neden olan; üçüncü kısmını ise küçük günaha düşüren hâleler şeklinde zikretmiştir. Haram olmayan hâlelerin ise birinci kısmının mekruh; ikinci kısmının caiz; üçüncü kısmının mustehap; dördüncü kısmının ise vacip olduğunu belirtmiştir.

İbn Kayyım, hiyelin kapsamını geniş tutmuş ve sonuca ulaşmak için başvuru her vasıtayı hâle kapsamında değerlendirmiştir. Bu tutumu, ihramsız mikat sınırlarını geçen bir kimsenin ceza kurbanından kurtulmak için tekrar mikat sınırına dönerek ihrama girmesini bile hâle olarak değerlendirmesine sebep olmuştur. O, bu tür fetvaları mubah hâleler bölümünde zikretse de aslında bunlar birer hâle olmayıp fıkhi bir hükümdür.

İbn Kayyım, bütün bu taksimatları yapmış olmasına rağmen hâleyle şiddetle karşı çıkmış ve hâle bölünün büyük bir kısmını hâleyi reddetmeye ayırmıştır. Bununla beraber mezheplerin bazı konularda hâle ile fetva verdiklerini ifade etmiş ve onları sert bir şekilde eleştirmiştir. Ne var ki İbn Kayyım bu tutumuyla iki yönden çelişkiye düşmüştür. Birincisi, Allah'ın emirlerini düşürdüğü ve haramlara yol açtığı için onun haram olarak belirttiği hâlelerin hiçbirine mezhep imamı cevaz vermemişlerdir. İkincisi hâleleri külliye ret edip eleştirmesine rağmen bizzat kendisi caiz olduğunu söylediği bir takım hâlelerden söz etmiştir. Hatta bazen mezhep imamlarının fetva vermiş oldukları meselelerden kurtulmak için de bir takım çıkış yollarını zikretmiştir. Aynı durum müntesip olduğu Hanbelî mezhebi içinde söz konusudur.

KAYNAKLAR

- ABDÜLHAMİD, Cemal Muhammed es-Seyyid, 2004, *İbn Kayyim el-Cevziyye ve Cuhûduhû fî Hıdmeti's-Sünneti'n-Nebeviyyeti ve Ulûmiha*, Câmiatü'l-İslâmiyye, Medine, 3c.
- ÂLİM b. Alâ, h.1431, *Fetavat Tatarhâniyye*, Mektebetu Zikrâye, Hindistan, 20c.
- APAYDIN, H. Yunus, 2000, "İ'lâmü'l-Muvakkîn", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 44c.
- _____, 1999, "İbn Kayyim El-Cevziyye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 44c.
- ASLAN, M. Yasin, 2008, *Savaş Hukukunun Temel Prensipleri*, TBB Dergisi, İstanbul, Sayı 79.
- ASKALÂNÎ, İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, 1972, *ed-Dürerü'l-kâmine fî a'yâni'l-mi'eti's-şâmine*, Meclisu Dairatu'l-Mearifu'l-O'smaniyye, İkinci Baskı, Haydarabad/Hindistan, 6c.
- _____, h.1379, *Fethu'l-Bâri Şerh-i Sahihi'l-Buhârî*, Darü'l-Marife, Beyrut, 13c.
- ATAR, Fahrettin, 2013, *Fıkıh Usulü*, İfav Yayınları, Onuncu Baskı, İstanbul, 504s.
- _____, 2006, "Mükâtebe", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 44c.
- AYAZ, Fatih Yahya, 2016, *Memlükler Döneminin Öne Çıkan Vefeyât, Tabakât ve Terâcim Eserleri*, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:2.
- AYNÎ, Ebû Muhammed (Ebü's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el aynî, ts. *Umdetü'l-kârî fî şerhi Sahihi'l-Buhârî*, Darul İhyau't-turasi'l-Arabi Beyrut, 25c.
- BAKKALOĞLU, Abdussamed, 2011, "Tefviz" *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV yayınları, İstanbul, 44c.
- BARDAKOĞLU, Ali, 2000, "İkrah", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 44c.
- BEYHAKÎ, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhâkî, 2003, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye Beyrut, 10c.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi, 1988, *Hukuki İslâmiyye ve Istılahati Fıkhiyye Kamusu*, Bilmen Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul, 8c.
- BUHÂRÎ, Ebi Abdilllah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, 1999, *Sahihu'l-Buhârî*, Daru's-selâm, İkinci Baskı, Riyat, 9c.
- BURHANÎ, Muhammed Hişam, 1995, *Sedduz-Zera'i*, Daru'l-Fikr, Dimeşk, 880s.
- BÛTÎ, Muhammed Saîd Ramazân, 1965, *Đavâbiđü'l-maşlahâ fî ş-şer'i'ati'l-İslâmiyye*, Müessesetu'r-Risale, Şam, 466s.

- CESSÂS, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî, 1994, *Ahkamu'l-Kur'an*, Darul Kutubul-İlmiyye, Beyrut, 3c.
- DÂREKUTNÎ, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed, 2004, *es-Süneni'd-Dârekutnî*, Muessesetu'r-Risale, Beyrut, 5c.
- DEMİRKENT, Işın, 2002, "Haçlı Seferleri ve Türkler", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 21c.
- DESÛKÎ, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed, ts. *Hâşiyetu Desûkî alâ Şerhi'l-Kebîr*, Daru'l-fıkr, Birinci Baskı, Beyrut, 4c.
- EBÛ DÂVÛD, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî, ts. *Süneni Ebî Dâvûd*, Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, 4c.
- EBÛ YÛSUF, Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfi, ts. *Kitâbü'l-Harâc*, Mektebetu'l-Ezheriyye li't-Turas, Mısır, 263s.
- EBÛ ZEHRA, Muhammed, ts. *İbn Teymiyye*, Çeviren: Nusreddin Bolelli, İslâmoğlu Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul, 516s.
- EBU ZEHRA, Muhammed, 1947, *İmam Ebu Hanîfete Hayetuhu ve Asruhu*, Darü'l-Fikri'l-Arabi, İkinci Baskı, Kahire, 536s.
- EBÛ ZEYD, Bekir b. Abdillâh, h.1423, *İbn Kayyim el-Cevziyye Hayâtühü Asâruhü Mevâriduhü*, Daru'l-Âsime, İkinci Baskı, Riyad, 429s.
- EBÛ'L-EŞBÂH, Ahmed b. Muhammed Şâkir b. Ahmed, 2005, *Umdetu't Tefsir anî'l-Hafizi İbni Kesir*, Darul Vefâ, Mısır, 4c.
- CÛRCANÎ, Ali b. Muhammed, Ali'y-Zeyn'i-Şerif el-Cürçani, 1983, *Kitebut Tarifat*, Darul Mektebetul İlmiyye, Beyrut, 262s.
- ENİS, İbrahim, Abdülhalim Muntasır, Atiyye es-Savalihi, ve Ahmet Muhammed Halefullah, 2004, *el-Mu'cemu'l-Vasit*, Mektebetu's-şuruku'd-devliye, Dördüncü Baskı, Kahire, 1097s.
- ERDOĞAN, Mehmet, 2013, *Hukuk ve Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, Ensar Yayınları, Dördüncü Baskı, İstanbul, 626s.
- ERUZ, A. Fulya, 2004, "Memlükler", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara, 44c.
- GAZZÂLÎ, Mecdüddîn Ebü'l-Fütûh Ahmed b. Muhammed, ts. *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, 4c.
- İBN AŞÛR, Muhammed Tahir, 1988, *Makasidu's-Şeri'atil-İslâmiyye (İslam hukuk felsefesi)* Çev. Mehmet Erdoğan, Vecdi Akyüz, İklim Yayınları, İstanbul, 341s.
- İBN EBÎ ŞEYBE, Ebû Bekir Abdullâh B. Muhammed, h.1409, *Muşannef*, Mektebetu'r-Rüşd, Riyad, 7c.
- İBN FARİS, Ahmet b. Faris b. Zekeriyya, 1979, *Mu'cemul Mekayisi'l-Lüğa*,: Dârul Fikr, Beyrut, 6c.

- İBN HİBBÂN, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, 1993, *Şahîhu İbn Hibbân*, Müessesetu'r-Risale, Beyrut, 18c.
- İBN HİŞAM, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik, h.1375, *Siraton Nebeviyye*, Darul Kutubu'l-İlmiyye, Üçüncü Baskı, Mısır, 4c.
- İBN KESÎR, Ebu'l-Fidâ İsmail İbn Ömer, 1998, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Daru İhyai't-Turasu'l-Arabi, Beyrut, 14c.
- İBN MÂCE, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, ts. *es-Sünen*. Daru İhyau'l-Kutubu'l-Arabiyye, Beyrut, 2c.
- İBN MANZÛR, Muhammed b. Mukrim, 1414/1993, *Lisânü'l-'Arab*, Dâru's-sadîr, Birinci Baskı, Beyrut, 15c.
- İBN NÜCEYM, Zeynuddin b. İbrahim b. Muhammed el-Mısırî, 1997, *Bahru'r-râik şerhu Kenz'î'd-dekâik*, Daru'l-kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, 9c.
- _____, 1999, *Eşbah ven Nezair Ala Mezhebi Ebi Hanife'tin Nu'man*, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, 367s.
- İBN RÜŞD, Ebu'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Rüşd el-Kurtûbî el-Endelusi, 2015, *Bidâyetu'l-muctehid ve nihâyetu'l-muktesid*, Müessesetu'r-risale, Birinci Baskı, Beyrut, 936s.
- İBN SEYYÎD, Ebû'l-Feth Fethuddin Muhammed b. Muhammed, h.1414, *Uyunu'l-Eser fi Fununi'l-Megazi ve's-Şemail ve's-Siyer*. Darul Kalem, Beyrut.
- İBN TEYMİYYE, Ebu'l-Abbas Takiyuddin Ahmet b. Abdilhalim b. Mecdiddin Abdusselam el-Harranî, 1987, *Fetevâyi'l-kübra li İbni Teymiyye*, Daru'l-kutubi'l-ilmîyye, Birinci Baskı, Beyrut, 6c.
- İBN BATTA, Ebû Abdillâh Ubeydullah b. Muhammed b. Muhammed el-Ukberî, h.1403, *İbtalu'l Hiyel*, Mektebetü'l-İslamîi, İkinci Baskı, Beyrut, 69s.
- İBN HAZM, Ebu Muhammed Ali b. Ahmet b. Said b. Hazm el-Kurtûbî ez-Zâhirî, ts. *el-Muhallâ bi'l-Âsâr*, Daru'l-fikr, Birinci Baskı, Beyrut, 12c.
- İBN KAYYÎM, Ebû Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyüb ez-Züraî ed-Dimeşkî el- Hanbelî, 2011, *İlamu'l-Muvakkîin an Rabbi'l-Âlemin.*, Daru'l-Kalem, Dimeşk, 4c.
- _____, h.1417, *el-Kâfiyetü's-şâfiye fi'l-intisâr li'l-fırkati'n-nâciye*, Mektebetu İbni Teymiye, Kahire.
- _____, ts. *Ṭuruḡu'l-hükmiyye*, Mektebetu Daru'l-Beyan, Ürdün, 272s.
- İBN KUDÂME, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâilî el-Makdisî, 1968, *el-Mugnî*, Mektebetü Kahire, Mısır, 10c.
- İBNU'L-ARABÎ, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî, 2003, *Aḥkâmü'l-Kur'ân*, Darul Kutubu'l İlmiyye, Beyrut, 4c.

- İBNU'L CEVZÎ, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, h.1422, *Zâdu'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, Daru'l-Kutubu'l-Arabi, Beyrut, 41c.
- KALLEK, Cengiz, “Kafiz”, 2001, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 44c.
- KÂSÂNÎ, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed, 1986, *Bedâ'i' u's-şanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, İkinci Baskı, Beyrut, 7c.
- KASTALLANÎ, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr, h.1323 *İrşadu's Sâri li Şerhi Sahihul Buhari*, Matbaatu'l-Kubra'l-Umeyriyye, Yedinci Baskı, Mısır, 10c.
- KAZVİNÎ, Ebu Hatim Mahmud b. Hasan el-Kazvini, 2012, *el-Hiyel*, Darul Mirasu-n Nebevi, Yemen, 112s.
- KURTUBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubi, 1964, *el-Câmiu'l-aḥkâmi'l-Ḳur'ân*, Darul Kutubul Mısıriyye, İkinci Baskı, Kahire, 10c.
- KOMİSYON, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 2015, DİB yayınları, Ankara, 744s.
- KÖSE, Saffet, 2012, “Hile-i Şer'iyye Konusunda Ebu Hanife'ye Yöneltilen İthamlar” *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sayı 19.
- _____, 1998, “Hiyel”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV yayınları, İstanbul, 44c.
- _____, 1996, *İslam Hukukunda Kanuna Karşı Hile(Hiley-i Şer'iyye)*, Birleşik Yayınları, İstanbul. 457s.
- AYDIN, M. Akif – Hamidullah, Muhammed, 2002, “Köle”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara, 44c.
- MERGİNÂNÎ, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî, ts. *el-Hidaye fî Şerhil bidayeti'l Muhteda*, Daru'l İhya-ul Terasi'l-Arabi, Beyrut, 4c.
- MERVEZÎ, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, 2001, *el-Müsned*, Müessesetu'r-Risele, Beyrut, 11c.
- MİNHÂCÎ, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Alî el-Asyûtî, 1996, *Cevâhirü'l-'ukûd ve mu'inü'l-ḳudât ve'l-muvaḳḳi'in ve's-şühûd*, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, 466s.
- MÜSLİM, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. el-Kuşeyrî, ts. *el-Câmi'u's-şahîḥ*, Daru İhyau't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, 5c.
- NEVEVÎ, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, ts. *el-Mecmu' Şerhu'l-Muhezzeb*, Darul Fikr, Beyrut, 20c.
- OCAK, Ahmet, 2014, *Haçlı Seferlerinin Ortaya Çıkışı Ve (Doğu-Batı Dünyaları Açısından) Doğurduğu Sonuçlar*, AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Bolu, sayı 3.
- İSFAHÂNÎ, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, h.1412, *el-Müfredat fî Ğaribul Kuran*, Darul Kalem, Beyrut, 899s.

- RÂZÎ, Fahreddin Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer, h.1420, *Mefâtîhu'l-Gayb*. Daru İhyau'l-Arabi, Üçüncü Baskı, Beyrut, 32c.
- RÂZÎ, Muhammed b. Ebi Bekir b. Abdulkadir, 1999, *Muhtaru's-sihah*, Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, 350s.
- RİZÂ, Muhammed Reşid, 1990, *Tefsirul Menar*, Hey'etül Mısriyye'ul Amme, Mısır, 12c.
- SAĞLAM, Hadi, 2012, *İslam Fıkıh Doktrininde Müşterek Mülkiyetin Taksiminde Muhdesatın Durumu (İştirak Ve Müşterek Araziler Örneği)*, Cumhuriyet Üniversitesi ilahiyat Fakültesi Dergisi, Sivas, sayı 2.
- SAN'ANÎ, Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' el-Himyerî es-San'ânî, h.1403, *Musannef*, Meclisü'l-İlmi, İkinci Baskı, Hindistan, 11c.
- SARTÂVÎ, Mahmut Ali, 2010, *Şerhu Kanuni Âhvâvali's-Şahsiyye*, Daru'l-fikr, Üçüncü Baskı. Beyrut, 415s.
- SERAHSÎ, Ebu Bekir Şemsu'l-E'imme Muhammed b. Ebi Sehl b. Ahmet es-Serahsî, 1993, *el-Mebhut*, Darul'marife, Birinci Baskı, Beyrut, 30c.
- SEYYÎT, Cemal b. Muhammed, 2004, *İbn Kayyim el-Cevziyye ve Cuhûduhû fi Hıdmeti's-Sünneti'n-Nebeviyyeti ve Ulûmiha*, Câmiatü'l-İslâmiyye, Medine, 3c.
- ŞAFÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs, 1990, *el-Ümm*. Darul Marife, Beyrut, 8c.
- ŞÂTİBÎ, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtîbî el-Gırnâtî, 1997, *el-Muvâfâqâtî*, Daru İbn'i Affan, Mısır, 7c.
- ŞEVKÂNÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî es-San'ânî el-Yemenî, 1993, *Neylû'l-evjâr*, Daru'l-Hadis, Mısır, 8c.
- ŞEYBÂNÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî, 1999, *el-Meharic fi'l-Hiyel*, Mektebetu's-Sikafetu'd-Diniyye, Kahire, 144s.
- _____, h1403, *Kitabu'l-Hücce ala Ehli'l-Medine*, Alimul Kutub, Beyrut,
- ŞEYHÎZÂDE, Damâd Abdurrahman b. Muhammed b. Suleyman el-Geliboli, 2016, *Mecma'u-l Enhur fi Şerhi Münteka'l-ebhur*, Daru'l-kutubi'l-ilmiyye, İkinci Baskı, Beyrut, 4c.
- ŞÎRAZÎ, Ebu İshak Cemaluddin İbrahim b. Ali b. Yusuf, ts. *el-Mühezzebe fi Fıkhi'l-İmami's-Şâfiî*, Darul'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, 3c.
- ŞİRBÎNÎ, Şemseddin Muhammed b. el-Hatib, 2010, *Muğni'l-Muhtâc ilâ Marifeti meâni elfâzi'l-Minhâc*, Daru'l-marife, Dördüncü Baskı, Beyrut, 4c.
- TABERÂNÎ, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed, 1994, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, Mektebetu İbni Teymiye, İkinci Baskı, Kahire, 25c.
- TİRMİZÎ, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre, 1998, *Süneni't-Tirmizî*, Daru'l-Ğarbu'l-İslami, Beyrut, 6c.
- TOPÇUOĞLU, Hamide, 1950, *Kanuna Karşı Hile (Kanundan Kaçınma Yolları)*. (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara.

- USLU, Rıfat, 2016, *İslam Aile Hukukunda "Tahlil"*. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi.
- VAKIDÎ, Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer, 1989, *El Meğazi*. Darul Alami, Üçüncü Baskı, Beyrut, 3c.
- YİĞİT, İsmail, 2004, "Memlükler", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara, 44c.
- ZEHEBÎ, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî, 2006, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, Daru'l-Hadis, Kahire, 18c.
- ZEYLAÎ, Ebû Muhammed Fahrüddîn Osmân b. Alî, h.1313, *Tebyînü'l-hakâ'ik*, Matbaatu'l-Kutubu'l-Emiriyye, Kahire, 6c.
- ZUHAYLÎ, Vehbe, 1989, *el-Fıkhü'l-İslâmi ve Edilletuhu*, Daru'l-fıkr, Üçüncü Baskı, Beyrut, 10c.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı – Soyadı: Cebrail YAVUZ

Doğum Yeri ve Tarihi: Suruç 11.02.1991

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi: İnönü Üniversitesi İlitam

Yüksek Lisans Öğrenimi: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Bildiği Yabancı Diller: Arapça, Kürtçe

Bilimsel Faaliyetleri: İslam Hukukunda Hiyel Yaklaşımı Ve Tesir Ettiği Alanlar

İş Deneyimi

Çalıştığı Kurumlar: Diyanet İşleri Başkanlığı

İletişim

E-Posta Adresi: cebraily27@gmail.com

Tarih: Mayıs 2019